

גדליהו אלון

תולדות היהודים בארץ ישראל
בתקופה המשנה והתלמוד

חשתורת הגלית של העבדים העכרים בארץ ישראל
הוצאת הקיבוץ המאוחד • תשכ"ז

葫 לפסה רביעית

By Hakibbutz Hameuchad
Publishing House Ltd., 1967

Printed in Israel

ונפס בישראל

לטוטס מוציא לאור תל אביב

* * *

פרק הスペריה זהה אין אלא חוליות של הרצאות, שגדליהו אלון זיל הכנס לשעריו באוניברסיטה העברית בירושלים, והיה בהם אפוא סדרי הרצאה ומשיכותה: חורות, הבאות ספקורות בעליפה, מסקנות ממקורות כליל לצין אומת תמייה, הרחבה בפרק זה ומצום בפרק אחר. תחילת לא רשות המחבר אלא ראשיטרים ומראיים מקומות בלבד, וההרצאות שבעליפה היו שיפורות כמעט, אך לבסוף נותר לבקשת חבריו ותלמידיו וכתבן, אבל לא הספיק לחברן בספר.

מר שמואל ס פראדי, מתלמידיו הוותיקים, עמל ויגע בכינוס החומר ובסידורו. במשמעות הרבה של תלמיד המעריך את רבו צירף דף לרף ופרק לפרק, ואת החסר השלם מתוך רשיומותיו ורישומות חבריו (ביחוד ישראל לוין וחימט פלומשטיין). פרק אחד בספרנו (הוא הפרק החמישי — קוים לככלתה של ארץ-ישראל וכו') כולו מרישומות ש. ספראי הוא, ולא נמצא בין כתבי-היד של המחבר זיל. כמה דבריהם (ציוניים-מקורות, רישומות ביבליוגרפיות, נספחות וחלקמן התערות) נוספו בידי ש. ספראי ממה ששמע מפי רבו בע"פ (בחזראות, בסמינריונים ובשיחות). החלוקה לפרקים נעשתה לפי כתבי-ידיו של המחבר, והוא אף נתן את השמות לפרקים. סגנון מיוחד היה לו לגדריהו אלון, סגנון הקרוב ללשון-חכמים. הוא חי בספרות לתלמידיו היו מלאים, ולשונות של התנאים והאמוראים השפיעו. השפעה מכרעת על לשונו ועל סגנון, הן בדברור והן בכתב. גם את הקטעים מן הספרות הקלאסית, היוונית והרומית, תרגם בשגנון זה, ולא השתמש בתרגומיהם של אחרים. צורות רבות בספר זה תהינה מזורות בעיניו של הלומד בימיינו (למשל: עניין — עניינות, תלמיד-חכם, מלסטיסם — שתי טכניין, ועוד); בגדיר סגנון זה גם חירש כמה שימושילוון, שיש בהם חן, לפיכך נזהרנו, מר ספראי ואני, מלשנות בלשונו של המחבר, אלא אם כן חשנו שמא לא יבין הקורא את העניין.

עם ערכתי בדקתי כמעט את כל הhabאות ומראייהם מקומות שבספרותנו (מקרא, משנה, Tosfeta, מדורי הלכה, תלמוד בבלי וירושלמי, מדרשים וכו', תרגום השבעה, יוספוס) ושבבירת-החדשה, וכן את הhabאות משאר הספרים הנזכרים בספר זה — עד כמה שאפשר בירושלים העברית (המנתקת כיום מאוצרות ספריותה הנגדלות). תרגמתי את כל הhabאות הארמיות (ובכמה מקומות אף את הלועיות) ופירשתי בהערות כמה מונחים שאינם רגילים. גם הוספתי הערות מספר (בסוגרים מרובעים). ובכל מה שעשית דמותו של ר' האהוב עמדת לנגד ענייני, ושאלתי את עצמי: היה מסכים לשינוי זה או להערכה זו?

הווצאת הספרים של הקיבוץ המאוחד עשתה את הכל בעין יפה וביד רחבה כדי לחת
לציבור ספר נאה ושלם. כולנו, אנו ותלמידיו וכל הלומדים בספר זהה, נברכה על כה.
חו"חן לד"ר מ. אבישיינט, שהכין את הטפות לספר בטובי-טעם ודעט.
גב' מ. אלון, שהיתה לעוזר רב לאישה בחליו בכל עבودתיו המדעית, היה לה לעוזר
גם בספר זהה והשכילה عمل בהעתקת כל כתבייה.
ומי יתן ודברי המחבר ותורחו יעוררו את תלמידיו להמשיך בדרך קירתו ולدلות פניניות
מיں הספרות התלמודית ולגלוות צפנות אוצרותיה. והיו לנו לניחומים על פסירתו ללא עת
של חוקר בזול וחביב, גודליהו אלון ז"ל.

ע"ז מלמד

ירושלים, ב' בגמלו חשיב

למהדורות שנייה

במהדורות שנייה תוננו כל טעויות-הדרופט, שהרגשו בהן אני ומර ספראי וכל העוסקים
בספר. חוות למקרים ולחברים שהעמידו על כמה מן הטעויות. ישר כוחם של חברי
ר' אליעזר אלינר, שקרא את שניים-עשר הגליונות הראשונים בעיון, ושל רעי ד"ר אלכסנדר
פוקס, שעבר על כל הלוואי שבסטר. בזיכים יהיזן
בעמ' 137 (שו' 12-8 מלמטה) השארתי קטע כפול (מן העמוד הקודם) כדי שלא
לשנווח בהרצאה.

מר שמואל ספראי הוסיף במהדורות זו כמה הערות (ע"פ דבריהם ששמע מפי רבו או שמצא
בכתביו), שיש בהן כדי להבהיר אילו מקומות בספר, הערות נדרשו בסוף הספר.

גדליךון אלון ז"ל

מוות הפתאומי של גדליה אלון פרץ פרע בليمודי ההיסטוריה של עם ישראל, הוא בהוראת אצצוע באוניברסיטה שלנו ותנו בחקרות התקופה הגדולה שהוא עסק בה. לא יהיה קל לתוך פרץ זה, גם בארין וגם בחו"ל ידרשו את גודל האבדה.

בחוראותו ובמחקריו הקיף אלון תקופה נרחבת ומכרעת בהיסטוריה הישראלית והאנושית; התקופה המתחילה בזמנו של אלכסנדרוס מוקדון והמסתיימת עם כיבושי הערבים. תקופה זו היא תקופה ההיאבקות של עמו עט התרבות והפוליטיקה היוונית והרומית והגוזרית מזו עט פרט הפרתית והסאטאנית מזו.

באישיותו של אלון נתמכו כל התכונות והכשרונות הדורושים לחקירת התקופה הגדולה הזאת.

אלון, שהיה תלמידה של אחת היישיבות המפורסמות בלייטא, שلت בתלמידו כאחד הנගדים, במשך הזמן לעצמו ידיעה שלמה גם בכל הענפים של המדעים הקלסיים: ספרות והיסטוריה של יוון ורומי מהומרות עד יוסטיניאנוס, לרבות הופיעולוגיה ההליניסטית, האpigרפיה היוונית והרומית, המשפט הרומי והספרות הנוצרית מכתבי הבירית החדשה עד אחרוני אבותה הכלנסיה.

כל החומר הזה היה גליוי וידוע לפניו, ואשר לענייני יהדות, הרי שلت בהם בבקיאות ובזכרו הבהיר, שלא עובל אף לשעה קלה. הוא למד להשתמש בשיטה היסטורית-פילולוגית בקורסית לגבי המקורות היווניים והרומיים. תפיקדו העיקרי היה להעביר שיטה זו אל המקורות התלמודיים, תפkid קשה שכבר נלאו בו כמה דורות של חכמי ישראל. בין אלה שקדמו לו הכיר אלון ביחוד בזכותו של אברהם ביכלר ז"ל, עתיד להתרבר, כי אלון היה גדול מקודמו בהבנתו ההיסטורית. על-כלה-פניהם נשאר לו לאлон מקום רב להתקדר בה המסורות האתלכית והאגדיית שלנו היא חומר היסטורי מיוחד במינו, התובע טיפול מתאים מצד ההיסטוריון. העקרונות היסודיים של השיטה ההיסטורית-הביברנית שווים הם בכל מקום אך אין להעביר שיטה זו באופן מיידי מתוך מבחום לתחים. צריך להבין את רוח השיטה ולסליל לה דרכם חדשות לפי החומר המשתנה. ככל שהמשיך אלון בעבודתו ראה את תפיקדו בבחירות נדירה והולכת, ועם שהעמיק חקר בפרטיה העבודה, התתרחב גם היקפה.

אלון לא צימצם את מידותיו ומטרותיו. הוא לא היסס להתוויזות ולרמות בשיחת חבריהם, כי בתחום התלמוד היה רוץ ליצור לו מלכות, שתהא דומה לו של תאודור מומאנן בתחום ההיסטוריה הרומית. מפעלו ההיסטורי של מומאנן מיסוד על בנין המשפט המדייני הרומי, שנבנה ע"י גאון זה בכלייו העצמיים ובמטרתו החודר והעקב. כך בקש אלון לבנות את ההיסטוריה של תקופת המשנה והتلמוד באמצעות הטעות והמלוטשות של ההלכה, — כל ההלכה והלכה מעוכדת לימי ליטודה, ולבסוף הן מצטרפות יחד ומשלימות את הבניין ההיסטורי כולו.

עבדה בזאת מן ההכרת היה שתחולל תמורה באישיותו של החוקר ובחוואר שנמצא תחת ידו. הלמדן התלמודי היה ליהפר להיסודות ניקורתי מודרני, ודבר זה כרוך בהיאבקות ובmeshberim פנימיים. ההיאבקות נשתיימה בנצחון השיטה ההיסטורית, שהיא הדרך היחידה האפשרת לאדם המודרני את הבנת התלמוד כערוך חינמי. והחוואר התלמודי היה ציריך ליהפר ולהשתנות בידי החוקר. כל הלכה ותלכה – וכן כל אגדה ואגדה – נתפסה תחילה במקורה ונדרשה בדרכי הלימוד המסורתיים. עד שנקבע מקומה בתוך המציאות ההיסטורית ופירושו מסקנותיה ההיסטוריות ונתקיים הכלל המסור בידינו, שכל המפרש הלכה אחת כהכלמה ומשמעותה ההיסטורית מביא גאותה לעולם.

בן מסתברת דרך עובdotו של אלון, במידה שנותרפסמו דבריו בדףם, מאמratio שנדרפסו הם טיפין מן חיים הגדול של תלמודו. יש אמר שגראה כבא לחדר עולם בפלפולו או בנטזון להצעיע פירוש, עד שיימצא פירוש אחר הולם יותר את המציאות ההיסטורית. מאמרים שכאלת נכתבו מתוך ראייה למרחוקים, מתוך שוויוןנפש של חוקר בעל ממדים גדולים, שעם מרחב ראיתו הריבו מוטט בכל שעה לתהמטר יכולו לאובייקט מסוים שנודמן לידיו ולנסות בו את כוחו.

בין דבריו, שעורפו כבר, נמצאים מאמרים מזהירים, המעידים על עומק ראייתו ועל היקפה אחת. יש להזכיר למשל את מאמratio: "עמדת הפרושים כלפי שלטון רומי וביית הורדוס" ("צ'יון" ג) ו"השיטה הסוציאולוגית בחקר ההלכה" ("תרבות" י). * בשני מאמרים אלה נלחם אלון בكونסטרוקציה מופשטת של בעיות ההיסטוריה היהודית ודורך לפרש את דבריהם ומעשייהם של פרושים וחכמים לפי התנאים המיוחדים והמשתנים שבהם היו שרויים ולפי כוונוניהם הפשטות והמקורות לעתיכם במקצת שהוא סמי מון העין, ראוי להזכיר לדוגמה את הדברים הקצריים שבהם הוא דוחה גזירה-שונה, שון אחד החקרים, בין פולוס השילוח הנוצרי לבין ר' עקיבא, גדור חכמי המשנה: "פולוס שהיה ערום ביראה, משנה נוהגו ודתו לצורך השעת והמקום, מכוב ברבים לשם מצוה וגונב דעת הבריות; מה שאין אתה מוצא כן אצל ר' עקיבא שהיה חםם בתרתו ובמעשו". וחייב שלא זלינו לקבל מידיו אלון תמונה היה ושלה של אחד מהחכמי המשנה, אשר הזדהה כליכך עם רוחם ואפילו עם לשונם, עד שראתה חובה לעצמו להחיה את שפתם ולקחת מאוצר מליה אף לשם שימוש בשפתה-היבור של ההווה.

בזמן האחרון הקדיש אלון את סחרייו ביחיד לחולדות הסדרים הקונסיטואציוניים, הפליטיים, החברתיים והארגוני של ארץ-ישראל היהודית בתקופת המשנה והתלמוד. ביום נוהגים להזכיר מחקרים כאלה בשם "סוציאולוגים", אך תחומים אלה היו מאו את חוטי השדרה של עבודת ההיסטוריה, שכן הם מבנים אותם לפני ולפנים אל בית־היווצר של ההיסטוריה, מקום שם נפנשים גורמים חיצוניים ופנימיים, חברתיים ודתאים בעבודה חשאית משותפת – תחומים שהם רוחקים מיסיסמאות סוציאוניות של ההווה ודורשים סבלנות וمسירות מן החוקר ומנו הרוצים להבין את דבריו.

לטוג זה שיבכים המאמרים: "האטרטגנים בעיר ארץ-ישראל בתקופה הרומית" ("תרבות" י"ד), "אלין דמתמנים בכסף (לחולדות רשות־הדרנים בא"י בתקופה התלמודית)" ("צ'יון" י"ב),

* מאמרים אלו ושאר מאמרי אלון יונטו בפרק מיזה ויראו־אור בთוצאתנו (המשך).

ומאמריו האחרונים על "בנייה של חכמים", שזכה עוד לראות את הופעתו בדף, בספר היובל למורו פרופ' אפשטיין. אלונן חקר במאמרית אלה את המבנה החברתי של שכבות המנהיגים הדתיים בישראל, את דרכם בהנהגת הציבור ואת יחסם אל השידורים של חירות ואדמיניסטרציה מקומית אוטונומית. שנשארה קיימת, לפי דעתו, בעיר ישראל עד סוף חורבנה של התרבות העתיקה. הוא האיר את דרך התרבותם של שלטונו החכמים. אף זו על הסימנים להתחוות-משטר אוליגרי, להתחוות אריסטוקרטיה העוברת בירושה מאב לבן, היו אלה מסימנייה של התקופה, שנחנוו אותן בכל פדרי החברה שבקיסרות הרומית, ואפילו באותם הרגעים של הלהבה היו צריכים להתחבս על עקרונות של חירות ושוויון, ולמעשה נסחפו גם הם כזרם התחבויות של המשטר המعمדי אשר חרב את התרבות העתיקה. תופעות כאלה מתבראות אצל אלונן בשיטה הרואית למופת, על יסודות של מאמרים ושבורי מאמרים המפוזרים בספרות התלמודית והמדרשית ובמגמת הרחבה של ידיעותיו המקיפות במולדות האדמיניסטרציה והكونסטייטוציה העירונית שבקיסרות הרומית.

אישיותו המדעית של אלונן הייתה מורכבת משני יסודות שונים בעלי מסורת שונה ואפילו מנוגדת. התמונות שני היסודות האלה היא הכרה, וכולנו מהוויבים לשאוף אליה, אם בראצוננו לייצור לנו היסטוריה יהודית אמיתית ושלמה, תרבות יהודית-הומאניסטייה.

ביסודות-נפשו הראשוניים נשאר אלונן הלמדן התלמודי, ובעצם מטוגלים רק חבריו לתורה להערכו כראוי. כל מוקידי התלמוד חייבים להוכיח לו טובה מיוחדת, על שקיים את הרחוקים, במיוחד מבין הנער, להבנת הערכיהם החיוניים שבמשנת חכמים. עם זאת נכנס אלונן, ראשו ורובה, גם לתוך המסורת הנגדולה של הלימודים הקלאסיים, ובעיקר לתוך המסורת כבדת המשקל של חוקרי ההיסטוריה הרומית. דומני, ירושן זו סייג לעצמו בעיקר מה בארץ ובאוניברסיטה שלנו.

כאן, בירושלים, נעשה אלונן כולם היסטוריון. הוא היה אחד מעמודי התחוור של לימוד ההיסטוריה באוניברסיטה ובארץ כולה, ומעמדו המרכזי עתיד היה להויף ולהתבלט. הוא העניק מתרתו לכל חורש, בלי לשאול לאיזו תכלית ישמשו בדבריו, ההיסטוריהנים חבריו שתו בזמןאותו את תורתו, וכבוד נעשה לנו, לחבריו, שזכינו לעבוד במחיצתו. ואפק-על-פי שלא היה מן המודים הקלים ותורתו לא הייתה קלה, מכל מקום היה מורה גדול וידע לרתק ולהלהיב תלמידים מן הצעיריים ביותר, בחורים ונערות, ועד הוותיקים והזקנים, לומדים וגנשיים פשוטים, — כל אלה שהיו מוכנים להסתגל במקצת אל התנאים המיוחדים הדרושים להבנת החומר התלמודי ולהבנת ההיסטוריה של עמו בכללها.

ושוב, כדי לציין את אישיותו ואת תורתו, מניהרואי להסתיע באותם המושגים והערכיס שהיו שגורים בתקופת הקלאסית שעסק בה, קלדן וחוקר-היסטוריה נctrפו בו שתי מידות, שאחת כל אחת מהן היה מוצא רבן יהנן בן זכאי רק אצל אחד מתלמידיו המפורסמים. אלונן היה במלוא מובן הדברים «בורסוד שאינו מאבד טימה» ו«מעיין המתגבר». הוא היה גם איש לוחם כאחד התנאים הגדולים, «איל מנונה ימה, צפונה ונגביה». אך הוא ביקש להילחם רק למען האמת האובייקטיבית.

בעצם ראה תמיד רק את הנישא האובייקטיבי שעמד לפניו לדין. כך נותר היה את דעתו גם על חיי הציבור. הוא צירף באישיותו את דרכו של תלמיד-חכם יהודי ואת מידותן של

פילוטוף ואורה בן התקופה היוונית הקלאסית. ובכל מקום ובכל זמן היה מסור כולם לאוות אובייקט העומד לפניו: הוא כשיישב לפני ספרו הפתוח, כולם מרכזו בלימוד סוגיותו; הוא נשען על שמרתו כחיל, בחזית ובקרב, מתוך נשיות תלמודו וועלמו; הוא נשחתווכת על בעיות פוליטיות ומוסריות של ההוויה; הוא כחזר ללימודיו, ושותח עט חבריו ותלמידיו על שאלות של תורה וההיסטוריה, משיב בענין וטוסק נгалכה.

יהי זכרו ברוך.

יצחק בער

התוכן

עמוד	
ה	ז' – ע"צ מלמד
ט	גדליהו אלון זיל – יצחק בער
1	סתיחה
3	מבוא
	לבירול מקומה של התקופה התלמודית בתולדות ישראל – המדינה – האוכלוסין – הקרע והמבנה הכללי – הנהגה עצמית לאומית – ריבונתה של הארץ כלפי התפוצות – עדות פוליטית אקטיבית כלפי המלחמות – חלוקת התקופה לפרקייה.
פרק א'	המצב היישובי, הכלכלי-כלכלי והדתי בדור שלאחר החורבן
34	פרק ב' תוצאות מלחמת החורבן של הבית השני מעמדה של הפרובינציה היהודית מאחר החורבן עד לשנת 135.
53	פרק ג' ראשית התהווות של הנהגה המרכזית בארץ-ישראל שלאחר החורבן רבן יהנן בן זכאי – מחלתו של רבן גמליאל ביבנה.
79	פרק ד' דורו של רבן גמליאל דיבנה עיקרא של ארץ-ישראל היהודית.
92	פרק ה' קיט לכלכלה של ארץ-ישראל היהודית בימי טרינוס ואדריאנוס להנחת העיר היהודית בארץ-ישראל בדור שלאחר החורבן.
114	פרק ו' רבן גמליאל הנשיא ובית-הדין הגדול ביבנה מספר חברי הסנהדרין – סמכות הסנהדרין-הגדרות ותקידיה – המרכז לאומי ביבנה של רבן גמליאל – המשפט הפלילי – בית-הדין הגדול ביבנה – מושד עליון להוראת הלכה ולהכרעת הספיקות – הפקוח מטעם המרכז על ערי הארץ, מטעותיו של הנשיא ושל חברי הסנהדרין – חידוש הקשרים עם הגולה; מטעותיהם של חברי הסנהדרין – עיבור שנים בחוץ-ארץ – הסעד הכספי שהעלם בני-הגולה לארץ לכלכלה מרוצה הנהגה – הכרעות ותקנות בתחום הדת-הציבורי והכלכלי-לאומי – טמנות כהונה – טומאה וטהרה – המועדות – סדר ליל-פסח – תקנות כלכליות-חברתיות וככליות-לאומית.

בְּנֵי נָהָרֶת

- פרק ז' מבאו של המרכז: הסנהדרין והנשיה והתעצמות שביניהם זיקתם של החכמים לסנהדרין — הסנהדרין והנשיה.**
- פרק ח' מלכות היהודים בתפוצות בימי טרינוס**
היאבקות בין היהודים והיוונים באלכסנדריה בתקופה הרומית — היהודים בקידרנייקירינאיות — לוב — קפריסן — מצרים (להוציא את אלכסנדריה) — המאורעות באלכסנדריה — המאורעות במיסופוטמיה — התאזרחות ביהודה בסוף ימיו של טרינוס — פולמוס של קיטוס.
- פרק ט' מפולמוס של קיטוס עד מלחת בריכוכבא**
- פרק י' טרמיה הראשונים של מלחת בריכוכבא**
 مكانה של הסנהדרין — הנשיות — עולם של חכמים — החכמים ופעולתם הציורית — החכמים, הנהגות, הערים ומוסדי הציור — מהגותם של חכמים הדתית-הלאומית, וחברתית-המסורתית — המוסר החברתי — החכמים והמלכות — היחס כלפי הנוצרים בארץ-ישראל — יחסם של החכמים לשומרונים — הקשרים עם התפוצות בעולם של חכמים.
- גספרחות**
מקורות למשקי-המרעה — מקורות לבניה העיר היהודית בא"י — תרגומה של כתובות בית-הכנסת של סטובי — לאיסור גידול בהמה דקה — המקורות התלמודיים לתולדות מלכות היהודים בתפוצות הדרומיות בימיו של טרייאנוס.
- פתחחות**
מקורות — מחברים — אישים — שמות מקומות — עוניינות שונות
- ראשיתיבות וKİצורים**
- מפות**
פוזרי ישראל לאחר החורבן
מלך רומא בימי אספסיאנוס
מפה כללית
הפולמוס בימי טרינוס קיסר
ישובי היהודים לאחר החורבן

פתחה

"יחודה העיקרי של התקופה בעיני הדורות הבאים — בהנחת היסודות לחיי האומה שלhalbן : ביצירת היהדות התלמודית, המשנה והתלמוד — עמדות הברזל של האומה בחיליגלוֹתָה — נוצרו בתקופה זו, ולפי שבמישך הгалות לא היה לנו שירא אלא התורה, זאת" — לפיכך נשתרשה הראה הרוותה, המצרפת תקופתנו זו לכל ימי הגלות והטיטול, והטופסתה אחת. עם כל הפרקים שלאחריה, זהה דרך משבתם אף של כתבי-תולדותינו הקלאסיים.

אליבא דגריז¹ פותחת תקופת הגלות הארוכה מלآخر החורבן, — וכפרק יהומו الآחים, אף פרשתנו. אינה אלא מערכת גילויים, של פורענות, קידוש השם ויצירה ספרותית — עם התילטולי, היסורים ועמה הספר.

ודאי היסטוריון גדול היה גריין, והרי אתה מוצא בספריו, הצעה פוליטית ודרישתית, פעים אף חברתיות-היסטוריה, אלא שננתן דעתו לשטחים הללו במידה מועטה; והרי עיקר הרצאתו בתקופה זו ספרותית-דרונגית וביאוגרפיה היא. אמנם, ודאי אף גורמים מדעיים אובייקטיבים שליליים בתחום העיוני ההיסטורי שבשאר התחומיים פעלו כאן, דבר שנעמדו עליו בהזדמנויות מסוימות להלן. לצד שני, אף מי שננתן דעתו לעולמה החברתית של תקופתנו במידה יתרה מזו של גריין, כגון דובנוב², הרי אותה מחלוקת הדורות מנעה גם הימנו מהבחין ריאלית במצבה של התקופה, וכל עיקר ראייתו מצמצמת את ייחודה של תקופתנו ביצירת מבשרים דיסציפלינאריים לפרישותה של האומה מעולם של גויים: גזירות ואיסורים — כדי להרחיק את ישראל מן הנוצרים; ריבוי דין ודין-דין כדי ליצור "אותה אוניפורמיות", המקיים את אנשי-הבא במערכה בשעת חירום.

לא זו הדרך להבנת המוחש של אותו עולס גדול רב-התחומים שנתגבש בתקופה הנידונית. להלן בראשית המבוא, יתבררו כמה נקודות-הבחן לגבי הרכבת העקרונית של התקופה דילן. יש לנו מתחילה לראתה כהמשך לימי בית שני, וכזראף-זו — להעלות בתוכה כל אותן השטחים הקובעים חייו ופעלו של עם הנערץ בקרקע-מולדהו, פושט ולובש צורות של חיים לאומניים-חברתיים, כלכליים-לאומיים, הנאנך על חירותו, המבקש לאחד את כל פרקיו — לקשר במרכזה את התפוצות הנפוצות, לחיותם ולדגבורם ולקיים תקוותם-אמונתם בהתחדשות גמורה עם הגאולה האחרונה, שעדיין הן דבר של ממש ושל מציאות קרובת.

¹ ראה הקדמתו לחלק ב', עמ' 149 — התקופה השלישית משנת 70 עד סוף המאה ה'ית.

² אף-על-פי שהלה אין ידיעות ולא כוונת השגתו הולמים את המחקר בתקופה דילן.

תולדות היהודים בא"י בתקופה המאוחרת והחלמוד

מסגרת השיעורים ביסודה לא כרונולוגית-ספרותית היא אלא תיאורית לפי התהווים (בכל תקופה — אמן תיאור התפתחות לפי סדר הוגנים).

התחומים:

- א. מעמדה המדינית-משפטית של היהדות בא"י, האדמיניסטרציה הרומית ועמדת האומה(Cl) היחסות ומוסדותיה.
- ב. היאבוקטו של העם בארץן על החירות.
- ג. המרכז הלאומי: הנשיאות והסנהדרין, והיחסים שבין שתיהן.
- ד. ההיסטוריה הכלכלית, בקווים יסודיים.
- ה. ההיסטוריה החברתית: שכבות, מעמדות, זרמים דתיים וכיתות אגדיות אומניות, העיר ומוסדותיה, החינוך וכו'.
- ג. היהדות ביחסו לגבי הנוצרים ותרבותם: היהדות והנצרות.
- ז. היחסים בין הארץ והתפוצות.
- ת. תולדות המחשבה הדתית, ההלכה ו המשפט, בקווים כלליים.
- ט. היהודים בתפוצותיה של ממלכת רומי.
- י. היהודים בתפוצות המורות, יהדות בבל.

מבוא

פרק א'

לבירור מקומה של התקופה ההלמונית בתולדות ישראל

הערכהה של אותה התקופה, שאנו פותחים לעין בה מעתה, המקפת קרוב לשש מאות שנה, מחייבת חחילה לקבוע את מקומה בספר ההיסטוריה הגדול של האומה בכללותו. שגור אצלנו הנהג להכפיל את כל אותן הימים הרבה שמהרבנן הבית השני ולהלן בתקופה ארוכה אחת, שאנו מכנים אותה בשם: התקופה הגלית. בהתאם לכך הרינו נהגים לחלק את תולדות האומה חולקה משולשת: ימי בית ראשון (לרובות פרק זה שקדם ליסוד המלכות בישראל), ימי בית שני ותקופת הgalot, הפותחת מיד עם החורבן.

השערה זו, הנסמכת על הבחנת כמה עובדות מכלל הסימנים הקובעים את המושג "גלות", איןנה דזוקא מעשה-חדש של הזרום האחוריים; כבר אתה מוצא מעינה בדורות הסמוכים לחורבן. בכמה מקומות בדברי תנאים ואמוראים ראשוניים, הרי אנו קוראים על "הזמן הזה" – נגדי הימים שבפני הבית – "שאין ישראל יושבין על אדמתן" ולשונות כיווצה בזה. למעלה מכך – בכתביהם של אבות הכנסייה הנוצרית, הדברים בפרשיות הרבה בישראל שגלו מארצם והורחקו ממולדתם ונחפזו בין האומות ונשתעבדו לנצרים. ואם תימצא לזר, כבר שמענו דבר זה מפי "בעל המעשים" עצמו, חיכף לשרפתי בית המקדש. שכן אומר להם טיטוס ללחמי ירושלים, שסירבו להיבנע לאחר שררב הבית והוסיפו להילחם כשהם מגינים על שרידיו עיר-הברית שבידם: "עמכט מת, היכלכם אבה, עירכם מוטלת תחת רגליין"¹, ומכל מקום – דעתו שגורה זו, אף שאין היא נטלה מכך מן האמת, הרי בכללותה אין היא הולמת את המציאות ההיסטורית. לאmittio של דבר, הרי התקופה הנידונית, המתקשרת אמן בכמה מגילותה בתקופה "הgalot" ממש, חודגת היא בעיקרה ובירוב סימנייה מסגרתה של זו, ואילו באננו לקבוע לה שם ומקום לעצמה, היינו רשאים לכגולה: תקופה – בינויים, המוצעת בין החומים: התקופה המדינה היהודית ותקופת הgalot. אלא שהיא משמשת אף תקופה-מעבר במידה מסוימת, שכן היא מקפת בתוכה מעין תחילך של התפתחות (שלילית) כלפי אותה מציאות אחרונה – גלות ישראל.

לאימותה של ההנחה הזאת נבחן תחילת בעובדות העיקריות הקובעות את

תולדות היהודים בא"י בתקופת המשנה והتلמוד

ה„גלוות“ ונעין עד היבן מצויות היו (או געדרות) בתקופה הנידוגית. דומה שאפשר להעמיד את ה„גלוות“ על העדר ששת היסודות הכלולים שלහן: 1. המדינה; 2. המוני אוכלוסין (רוב מוחלט או ייחסי ביישוב); 3. בעלות-הקרקע ומבנה כלכלי תקין בכללו; 4. הנהגה עצמית לאומית; 5. ריבונותה של הארץ כלפי התפוצות; 6. עמדת פוליטית אקטיבית כלפי המלכות (מרי ומלחמה בכובש ובמשעבד).

ה מדיניה

עם חורבן הבית ניטלה העצמאות המדינית מישראל (שנתקימה כל ימי בית שני מימי שיבת ציון ואילך). ארץ-ישראל פסקה, מבחינה מדינית-משפטית, מהיות ארצם של היהודים. אותה הנהגה עצמית לאומית שוכן לה ישראל ימים מעטים לאחר החורבן, אינה אלא שלטון עצמי של העם היושב בפרובינציה Judaea או Syria Palaestina (השם השני, בידוע, ניתן לה לארץ ע"י אדריכוס, לאחר מלחמת ברוכבא, כדי למחות אף זכר לארץ היהודים)². השלטון המרכז שבראש-האומה — הנשיא (הסנהדרין) לא הייתה רשות טרייטוריאלית־הגנתית; כל עצמו אינו אלא שלטון חברתי-לאומי, שעיקר סמכותו מתאפשר אמן בתחום הארץ. יסוד זהה המדינה, ניטל אפוא מן האומה לחולותן. (אף يولנוס שביקש לבנות את המקדש — ושם אף לחזור ולעשות את ירושלים עיר של יהודים — ספק אם מכוון להחזיר ליוונה את המדינת היהודית).

ה אובלוסין.

המניראים עצומים נפלו חללים, בחרב וברעב, במלחמות החורבן ובמלחמות ברוכבא. רבים נישבו ונמכרו כעבדים לגויים בחוות הארץ. הגזירות המדיניות והדתיות, המשברים הכלכליים, שבאו בהכרח לאחר פורענות אלה, כפו על רבים לישראל את היציאה לנצר: ומכל מקום אין ידים להניא, שהישוב היהודי בארץ הדין מלהות רוב מוחלט, על אף עקיתו מירושלים ומסביבותיה (שהרגבו ביותר עם מלחמת ביתר). ואף במחציתה האחרונה של תקופה זו, מוספה של המאה השלישי לערך ולהלן, שעה שהשתדרותם של האוכלוסים היהודים וڌיקת רגלייהם בארץ, הונ מבנית ישובית והונ מבנית כלכלית, גראים כמו תחילה מתמיד, אף כאן אין אנו רשאים לכפור בהנחה, שהישוב היהודי רוב ייחסי בארץ, ככל מר — שגדולים היה האוכלוסים היהודים מן היישוב הנכרי (היוניים, הטוריים-אליליים ונטארים) לעצמו וכן היישוב השומרוני, אלא שאין לנו להתעלם מכך, שלמרות יחסיה האיבה ופירוד הלבבות שהוא מצויים בתקופתו בין היהודים והשומרונים (ככימי הבית), הרי לא פסקו רבים, בשני העמים כאחד, לראות את עצם אחיהם, לפחות לדת ולאורחות חיים. ואף קרוב ביחס להניא, שבכמה פעולות צבאיות ופוליטיות נגדי רומי, נשתתרפו שני עמים אלו וסיעו זה את זה. הרי שאנו רשאים — על דעת אנשי הדורות ההם — לצרף במידת-המה ישובים הללו לראותם ראייה אחת. ודומה, אין

² ואפי-על-ידי שהשם „יהודיה“ לא נכח אף בספרות הנכנית.

מקום לפיקפק בכך, שבהצטרכותם הכריעו היהודים והשומרונים ברים אוכלוסיהם את היישוב הנכרי בארץ הכרעה מוחלטת.

הקרקע והמבנה הכלכלי

יוספוס מעיד עליון, על אטפסינוס, שלאחר חורבן הכריע על אדמות א"י כנסיו שלו ופקד למכרין. ציוצא בזה עשה אדריניוס לאחר חורבן ביתר, לעדותו של אויסיביוס. אין ספק, שמעשים אלו גררו להפקיע הפקעות של ממש קרקעות מיד רבים מישראל והעברתן לרשות גויים, ובבר למגנו ממסורת תנאים שנכרים נעשו בעלים של שדות וכרמים, ובعلיהם הראשונים היהודים נאלצו "לקבל" אותן מידם, כאריסים או כחכירים. וברור הדבר, שכמה מקומות, במיוחד באותו המחוות שהיישוב היהודי נתמעט ביותר, כגון פלך ירושלים והשתחים הסמוכים לו, געו גויים אدونי-הקרקע הלא-הילמעשה. אף קרוב להנחת, שמאצע המאה השלישי לערך ואילך הביאו התנאים הכלכליים השונים (שנדבר עליהם בקצתה להלן) לידי התוצאות קניין הקרקע בידיהם של ישראל. אילוסטרציה כל-שהיא למצב שניהה במאה הרביעית, ייתכן שעשו לשמש טקור שמאתו זמן, המעלה את הספק: אם "רוב ארץ-ישראל נתונה בידי ישראל" ואמ" "בידי גויים"³. הרי שאף בתחום זה אפשר להבחין מין ירידת רצופה, מכל מקום, כל שאנן יכולם להעלות מן המקורות, מאמת את ההנחה, שלא נשמטה הקרקע מיד האומה בהמשך התקופה הנידונית, עד לסופה ממש, בשיעור חמוץ.

ולענין הכלכלת הלאומית בכללה — אומניות הרבת אותה מוצא באומה בפרק הזמן הנידונית, וכולן איןן אלא מלאכות המעמידות את החברה התקינה מבתינה כלכלית. ביותר יש לציין אותן אומניות הקשורות בתעשיית הבגדים והכליים, שיישראל נשתבהה בהן מאצע מהה ב' ואילך — בגדי פשתן (ששימשו, במשמעותם המודנית המשובחים, את האספורה בשיעור מרובה) וצביית הצמר והתקנת כלי זוכיות (אף בגדי-הצמר הצבועים תפסו מקום ניכר באספורה). אף המסחר — עיקרו היה המשאי-והמתן בתוצרת החקלאית בימיים, שבהם נשתבהה א"י בימיים מוקדם: היין והשמן, שקבעו במאה השלישי עיקר בפרגמטי של ארץ-ישראל היהודית (אף הם — במיוחד היין — נשתלו לחורל ונמכרו בדים מרובים). ברם, וודאי כמה סימנים עשויים להוכיח, שבאותם ימים קשים (לא-ישראל ולארצות מלכות רומי בכללן), המאה היג', נחרער יסודו הכלכלי של היישוב העברי בארץ. דומה, שמאנו ואילך פושט המסחר הווירתי התיווכי למעלה מלפני כן. אף היציאה לשעה לחורל, כדי "להתפרנס" על-מנת לחזור (עם "מעות שמדייגת היט"), מתרבה אותה שעה, וכבר אנו שומעים דברי חכמים (מאה ג'), המעלים את "גנותה" של הקרקע ומיעוט-כוחה לככלת אדם (ראח להלן), אלא שדרך כלל שימשה הקרקע כל ימי התקופה דילן עיקר מכרייע בכלכלת של האומה, בצירוף אותן אומניות, שאף הן — ככלומר,orchestraeshot שבחן — קשרות ב"פרי הארץ" (הפשען, הצמר והזוכבית).

³ ירושלמי דמאי פרק ב'. כב רע"ג.

הנהגתה עצמאית לאומית

הנהגתה העצמאית של האומה בתקופתנו מוצאת את ביטויה העיקרי בשלוון המרכז שנתייסד זמן מועט לאחר החורבן — בדמות הנשיה והסנהדרין. שני יסודות אלו מקיפים את כלל התחומיים העיקריים של חי העם: הדת, החברה והכלכלה והמשפט, האזרחי והציבורי. השלטון הזה זוכה בהמשך הימיט תחילת לרכיבנות מכרעת בתחום של האומה עצמה ולאחר מכן — להברחתה של המלכות, בראשונה — דה פאקטו ולבסוף — דה יורה. אלא שבתקופה הדינית הגדול כוחו יפה ביותר בתחום הדת ומעמדו בולט כלפי פנים — בעיני העם היושב בארץ, ואילו הנשיה — עיקר ריבונותו: הנהגתה החברתית והמשפט הציבורי, ודמותו מובהקת כלפי המלוכה (והעם שבגולה) כניציגה של האומה (אם נציגותו זו גטולה היסוד הפליטי); אלא ששלהם הבחנת מעמדו של שלטן מרכזי זה, הנהגתה העצמאית של האומה בארץ, עליינו לעין קוצרות בשאלת דלהן. שלטן נשיאות נחפט כידוע אף על הגולת, והתפוצות שבמלחמות רומי כפופות היו למרותו של הנשיה אף מטעם המלכות. מעתה, הויאל וניטלה מן האומה מציאותה המדינית-טריטוריאלית מבחינה משפטית-מדינית, הרי לבואדה שהנשיאות משמשת מיסודה ובעיקרה — הנהגתה של האומה היהודית במלחמות רומי בכללה, ללא זיקה לארץ-ישראל, המשמשת כביבול מקום-מושב הארץ של הנהגתה. ואמנם, מצויה סbara זו בין החכמים. Zusṭer סבור שמלאוחר החורבן, כיון שאין שוב לא יכול היהודים היושבים בתפוצות להידין מעין אוצרח' המדינה היהודית שבארץ, הרי שזיקתם וכפיפותם לנשיה לא יתכן שתתבסס אלא על יסוד מעמדו של הלה כראשה של היהדות כולה במצרים. והנה אילו קיבלנו השקפה זו, לא היינו רשאים למןות את הנשיאות (והסנהדרין) בין היסודות הקובעים את מציאותה של אומה בארץ. ברם, תפיסה זו, אע"פ שהיא גוראית בהירה ומקבלת בניסוחה המשפטי, אינה מיווסדת על המציאות ממשום צד. כפיפותה של הגולת לנשיה ולהחכמים שבארץ, אין היא באה אלא מכוחה של ויקתה הנהגתה המרכזית של א"י בפני הבית — הכהן הגדול והסנהדרין. אף אותה כפיפות שמפני החורבן אין היא יכולה להתברר בפשטות — כזו של בני המדינה העברית שבארץ; אותן היהודים, שהיו אוצרחים רומיים או אלכסנדרוניים וכיוצא בהם, מוזהדרין שלא היה יכולים להיות משפטי-מדינית לממשלה היהודים בא"י. ומכל-מקום גתקיימת מציאות זו, המיוחדת במינה. וכן הוא אומר לגבי מעמדה הרשמי של הנשיאות ביחס לתפוצות: מרותה של זו הוטלה על בני הגולת מפני זיקתם שליהם לעם היושב בארץ הנשיאות משמשת אפוא ביסודה את האומה שבארץ; ובעקיפין, בתוקף ריבונתה של א"י לגבי התפוצות — את העם שבגולה כולה. על-כל-פנים ברור לחלוטין, שמרותה באומה בעצמה נתמיסדה על המציאות הארץ-ישראלית. למעלה משלוש מאות שנה, משך קיומה של הנשיאות, הלך שלטונו זה ונtabטש בעם קימע-קימעה, ודמות-דיוקנו הלבנה ווסיפה מעין ויומלאות. ואולם בת בשעה שהקיטרות הנוצרית עמדה לשולול מן היהודים כולם את זכותם לשמש בתפקיד-ממשלה, או של המדינה והציבור, נגור אך על הנשיאות, תחילת — שיקופח מעמדה הגבהה במלחמות; ולבסוף — שתעביר מן העולם.

ברם, אף לאחר מכון (למשנת 425 ואילך) לא בטלת הנהגה מרכזית עצמית בארץ ו אף לא ניטל הימנה מעמדה הרשמי. לאחד שכלה היסוד הראשון של הנהגה הלאומית, הנשיאות, נשתייר יסודה الآخر – הסנהדרין. ומכיריים אנו בבירור, לפחות כימי פרק-הזמן הסמור לביטולה של הנשיאות, שה„סנהדראות בא"י“ זכו אף הן באותו זכויות של הנהגה כלפי הגולת, מטעם המלכות, שהיו קודם לכך מסורות בידם של נשיאים. אלא לצד שני קרוב להנחתה, שסמכותה הרשמית (והמסורת) של הסנהדרין שמכאן ואילך, נצטמצמה ונתקפחה ביחס לזו של הנשיאות בשעתם. הרי שאף כאן הבחנתנו כלפי התקופה הנידונית – כתקופת-ביניים-זומען, השומרת מכל מקום על עיקר מציאותה הראשונה: עם מכון ומיסד הארץ – בזינה עומדת.

ריבונותה של הארץ כלפי התפוצות

כבר נגעה, אגב אורחא, בכפיפותה של הגולת הרומאית לארץ-ישראל. בשעה זו אין אנו רשאים לפרט ולכנוט כל אותן תחומיים, שבהם נתגלתה ופעלה זיקה זו. מכל מקום אין אנו פטורים מהעלות כמה עובדזת עיקריות-כלולות, במיזחן לשפט העיון בזיקה של הגולת הבבלית לארץ, דבר שנדונן בו מיד לאחר מכון. מרותה של א"י על הגולת הרומית מתבטאת: א) בתחום הדת: ההוראה של הארץ כהילה כלפי הנוגג בתפוצות. ב) בתחום המשפט: בית-הדין הגדל (הנשיא) משמש בית-דין עליון לדיני ממונות. ג) מינוי-הדיינין (השיפוט בגולת) אף הוא מסור עקרוני (ופעמים אף למעשה) לרשותו של הנשיא. ד) הנשיאות רשאים למנות ולהעביר (באמצעות „שליחיהם“ – „אֲפָלָסְטָוְלִי“, וואל-סואל) את מנהיגי הקהילות שבתפוצות. ה) הנהגה המרכזית שארץ מפקחת פיקוח ממשעי – בתחוםה של הדת – על הקהילות שבגולת ונוקטת באמצעותם שמעתיים כלפי העבריניים. ו) הגולת משתתפת בכלכלה הנהגה של האומה בארץ בדמות תשלומי מס קבוע לנשיא (שני האדריכמוניים *coronarium aurum*), או „מגבת חלמים“ (על שם הסנהדרין). ברם, רוחות היא השקפה (אצל כלל החוקרים), שריבונותה של א"י נתקשת, ואף נסתלקה לבסוף, עליידי הגולת הבבלית: תחילתה, בראשית המאה השלישית ועד לאמצעיתה של המאה הרביעית, נתקיימה מעין התחרות בין שתי הארץ על התרבות היהודית, והיו כפות-המאזינים מעויניות. מכאן ואילך – ידה של בבל על העליונות וארכ'ישראל נדחקת לחלוטין ומצומת בתחוםה הזרים. דעת זה, וודאי אינה יכולה קלוטה מן הארץ; כמה עובדות מצויות هنا: המאמות אותה למקצת, אלא שבכללותה אין היא הולמת את המצוות: לא זו בלבד, שלעולם – בתקופה הנידונית – לא הכריעה בבל את א"י בהיאבקות על הריבונות באומה, אלא אף זה, שברוב התחומים הייתה בבל כפופה לארץ-ישראל עד סופה של תקופתנו ממש.

בדורו, שגורמים מסוימים עשויים היו מעט את זיקתה של יהדות בבל (והארצות הסמוכות לה) לארץ: מציאותה של בבל בתחוםי ממלכה אחרת (פרס הארתקידית, הסנסידית), מעמדה היישובי-כלכלי המוחך של יהדות זו (בפדר

תולדות היהודים בא"י בתקופת המשנה והתלמוד

לגוליות רומי) : היהודים ישבו בכמה מחוזות של בבל בהמוןם מרוכזים וככלתם מבודסת ותקינה (הקרקע, המרעה והפרגמטיा ב„פריה הארץ“) ; כוחו הרב של רישיגותא בשלטונו ביהדות הבבליות (דבר שנגרט במידת מרובה ע"י אופיה הפיאודלי של הממלכה הפרתית-פרסית) ; יסודות וshawgorim של בית-מדרשת גודלים בערי בבל (מתחילת מאה ג' ואילך) — כל אלה עלולים היו לקפח במרותה של א"י. ואננו, הימה לה לבל בתקופה דילן עצמות יתרה מזו של התפוצות האחרות. ומכל-מקום — היו בנין-בל כפופים אף הם במידה מכרעת לבני א"י, להלכה ולמעשה משעה שירד רב לבל וייסד את ישיבת סורא, היו בני בבל שואלים את רוב תורתם מחכמת א"י, בין מתרותם של תנאים ובין מסורת אמוראים אנשי-הדורות. „העלים והיורדים“, שקרו ב' ארצת אלה, — עיקר תפkidם היה להביא תורה א"י לבל.

תלמידי-חכמים הרבה נכספו לעלות מבל לא"י ללימוד תורה והיו שוהים בארץ, ימים רבים, ופעמים הפקירו ממש את בני ביתם, נשותיהם ובניהם, לעגינות ולדוחק, עד שלחו מא"י ומיחו בפני הבבליים על נוהג זה, הגודם רעה סוציאלית-מוסרית לעם שבבל. אפיקעל-פי שהגדילו בנין-בל את תורתם בבית-המדרשת שלהם ואף לא גמינו פעמים מלחוק להלכה על המסורות הבאות מן הארץ, מכל-מקום למשה הייתה ה „איגרתא“ הנשלחת מארץ-ישראל מכרעת בספיקות של דעות. נוהג זה משך וחלך כל ימי תקופתנו, לרבות דורות הסבוראים (מאה ר). וכדי הדבר ציינו: אותם קשרים מתמידים ונמרצים שבין בבל וא"י מעלים בפנינו עובדא מאלפת זו — במקומות הרבה אתה מוצא חליפין של שאלות-ותשובות בין הארץ הגדיל, ובבולם, פרט לקרה אחד (או שניים), אנשי בבל הם השואלים, והמבריעים בהוראתם והמשיבים — חכמי ארץ-ישראל. מרותה זו של א"י בפסק-הלכה למשה, לא הופקעה אף כלפי ראש-הישיבות הגדולים. מהם שלכורה העמידו על עצמותה של בבל והקיפו נגד נהירתם של חכמים בבליים לא"י. וכך רב יהודה, מייסד בית-המדרש הגדול של פומבדיתא. כיווץ בדבר כשעומדים לאחר מותו של חכם זה למנות את יורשו בבית-המדרש שואלים את ארץ-ישראל במי לבחור ונוהגים כהודהה הבאה מטה⁴.

ולענין המשפט: הבבליים קיימו, הם עצם, ברשות המשפטית, לזכותה של א"י. הגבלת סמכותם זו של חכמי-בל בתחום-הדין, מוצאת ביטוי בשני כללות מפורטים (שנתיים שהם אחד): אין סמככה בחוץ⁵ לאין דין דין קנסות בבל⁶. הכלל האחרון בא להזכיר מידיו הרשות המשפטית הבבליית את הסמכות לדון בתחום המחייבים. יפו-יבוכח ציבורו מלא, ומצמצם את שתח-פעולתה במשפט הענייניות השוטפים והרגילים של משאי-ומתן בין אדם לחברו. ולא זו אף זו: גם בתחום מצומצם זה, הרי עקרונית אין הדיניות שבבל עושים אלא „שליחותם“ של דין א"י⁷, — עובדת-יסוד, המתבטאת בעיקר באותו כלל ראשון:

⁴ הוריות יד א. ⁵ סנהדרין יד א. ⁶ בבא קמא טו ב, כז ג, ועי' סנהדרין שם

⁷ בבא קמא פד רע"ב.

מבוא

אין סמיכה בחוץ לארץ. הרי שאנו מוצאים אף כאן אותה כפיפות למרותה של איזה בתחום המשפט, שמצוינה (אמנם בפנים אחרות) בתפקידו של מלכות רומי, והוא הדין כלפי הכרת בית הדין הגדול שבארץ כאינסטאנציה העליונה בדיינות. מעשה שהיה בימיהם של אמוראים מלמדנו, שבבל לא כפרה במציאות זו, ממש כשם שקיבלה אותה עליה היהדות שבאנטוכיה. וכלום ציריך עוד להזיכר את כפיפותה של בבל לארץ בעניין קביעת ראשין חדשים ועיבור שניים? וודאי, בכל התחומים הללו כולם מצויה לפקרים הייאבקות עזה השתדרות למעט בזיקה אל הארץ. ולא עוד אלא שלמעשה אותה רשות אחראית שבבל, — ראשות-הגולה — לכאורה הפקיעה עצמה ביותר מן הזיקה לא"י. ומכל מקום — דרך כלל הייתה בבל נתונה אף בתקופה דילן למרותה של א"י כתפוצות כולן, למרות מעמדה המיוודה.

עמדת פוליטית אקטיבית כלפי המלכות

מלומד אחד מודרני, היסטוריון של רומי הקיסרית, כתב לפני כמה שנים: אין לך בעולם עם מן העמים שנשתעבדו למלכות רומי, שסירב להשלים עט השלטון הרומי בה במידה שמיון העם היהודי. דבריו אלו מכוננים כלפי היהודים שבארץ מלפני החורבן. אף-Anno נאמר: עמים אחרים במרוח ובמערב, מהם אומות גדולות, בעלות מסורת של חירות ויוניות, לא זו בלבד שהשלימו עם השבוד הרומי, אלא אף זו שרוחם נשתعبد להעריץ את העבדות ולעבד את רומי ואת ערי ציה – קיסריה כאלוהים ממש. מלכות-רומי — הייתה להם מלכות-שמות, והקיסר — מושיע אל. אידיאולוגיה זו, עט ההשתעבדות הרוחנית הכרוכה בה, שלטה אצליהם, הללו כל הימים כולם, אף-על-פי שלפעמים אתה מוצא במפוזר ביטויים-MRI ומעשי-התمرדות. האומה היהודית בארץ התרישה כנגד השבוד מתחילה-בריתו. ביהودה: בכל הדרכים ובכל הגילויים האפשריים: לעומת רומי הנצחה והאלוהיות – רומי חייבות א', לעומת הקיסר הגואלה-האל – מלכות-הרשות; אדום חזיר מיער – לעומת החנופה שבפרהסיא; קריאט-תג'er על השוד, האכזריות והשחיתות של שלטת רומי הביאה לארצאות הכבושות על ידה.

התധודותה של האומה בעמדתה השילית והשוטפת כלפי רומי, וודאי נובעת היא מייחודה בעולם המחשבה והמעשה של הדת ושל המוסר הסוציאלי. תפיסת-היסוד של היהדות בדת ובמוסר החברתי דתכה לחלוין את ההשלמה עם "מלכות השם" ו"השלוט העולמי" של אבות הקיסרות הרומאית. מכל מקום – "השאור שביעיטה", שהחיסס את העם כמעט בלי הפוגה, כנגד מלכות-רומי, – הרינו תביעה החירות. חירות – תרתי משמע: החירות הלאומית והחירות האישית והחברתית. רומי, שביקשה ליתן לערים מעין אוטונומיה, הפקידה למשה את מידת החופש הועומدة בידיהם של בעלי-הטמון, השכבות-האחרות שבחברה. נלחקו רגלייהן וזכויותיהן ניטלו מידן. תהליך זה, שבהמשך הימים נזוקק לו ביתה עיון, מצין למשה, על גלגוליו השוניים והרבים, את פרשת-קורותיה של תקופת הקיסרות הרומאית כולה.

העם היהודי שבראץ, להוציא חוגים מסוימים "המקורבים למלכות", כשם שלא הטה שכמו לשעבד המדייני, אך העלה היאבקותו את תביעת החירות והשווון לזכות השכבות הסוציאליות המקופחות — דימוקרטיה — וכל אדם ואדם מישראל — "זרע אברהם אנהנו ומעולם לא היינו עבדים לאיש" (יוחנן ז' ל"ג).

מהי המציאות בתחום הנידון בימי שמאחר החורבן? אורה אידיאולוגית פוליטית עירינית כלפי רומי, שדיברנו בה תחילה, מוצאת ביטויים הרבה במקורותינו בכל התקופה הנידונית כולה, ופטורים אלו אף מהhocרים. עמדתה של האומה לא נשנתה אף באיסודה ממה שהיתה; אלא (כמול שנראת להלן) שגרמו הפורטוגזיות, שנתרבו והלכו, וגדרה המציאות הממושכת, שי��רו בה לבסוף יותר מתחילת. ומכל מקום העמדה הנ"ל בעירה בעינה עומדת.

וככלפי הביטויים המשמשים של איבה זו. —

לפני חורבן הבית עדין אנו להתעצמות קשה בעט (בימים כתיקונם), אם יש לקבל את על המסים והשימושים الآחרים של המלכות, אם לאו. הקנאים ובעמם ההור, שאסור להעלות מס למלכות ותבעו "ליהרג ולא לעבור" על מצוה זו, ואולם אף אחרים, שלא קנאים ובגילויהם, הורו אף הם: מן הדין פטורים ישראל ואף אסורים הם להעלות את המס; אלא שאין לעמוד בזדון בפני האונס. פירושו של דבר: האומה ביסודה הרבה לא הכירה ביפוי כוחה של המלכות (מבחינה משפטית- מדינית) להטיל מס על הארץ (סמל ובסיס לשלטונה). עובדא זו משמשת אף גורם עיקרי להיות של ישראל כלפי "המוסיט" — דבר שאנו למידים מן ה"בשורות". שכן לא רק מפני חמסנותם בלבד נפלו מוכסים תלו ונתקדו מן הציבור ונידונו כ"גויים"; היה ב"הלכה" זו משוט ביטוי בולט כלפי אנשים מישראל המשמש את המלכות במישרין ומשיעים אותה לבצע את השלטון שהטילה על האומה. וכבר למדנו מהלכה עתיקה (לפני החורבן) שモתר אף לנדור (ולהשבע) לשוא "למוסין ולחרמים", מאחר שתשלומי מלכות אלו נטולים הם בסיס משפטי (בעיני האומה) ואין אל גול בעלים*. תפיסה זו הריהי היפוכו של הכלל שנתגשה בגולה — בבל, כלפי מלכות הפרסים (הסתניות): "דין ד מלכות א דינא". עובדא זה, בעלת משמעות ריאלית רבה, לא פסקה אף מאחר חורבן, אף-על-פי שהיו מן החכמים שביקשו לסלקה. ב"המוסיט" שבפני הבית, אך "הגברים" של אחר החורבן פסולים הם לעדות ולדין ונידונו בגולניים ובחמשנים, אף הם — לא רק מפני נטילת-מן בחגנו ועוشك של יחידים, אלא אף מפני שימושם למלכות. אלא שאף כאן, בהמשך הימים הרועליה שיטת-פשרה מסוימת, הייתה בה כדי לסייע ולהביא לידי הודהה-במקצת ב"דין המלכות", כמול שנראת להלן.

ואולם הביטוי הבולט ביותר ליותר לאקטיביות הפוליטית של האומה, משמשות וודאי אותן התמרדיות ואוֹתן פועלות של "בגידה במלכות" שנთארו בתקופתנו כולה. המאורע הכביר ביותר, הריהו וודאי מרד בריכובבא. אלא שהוא משמש אף ממש

* נדרים פ"ג מ"ד. * גיטין י' ע"ב.

אחרון של האומה להשיג את הירוזה במלחמה בכוחותיה שלה בלבן. ברם, אף שאר המרידות שבאו לאחר מכן, שהיקפן ומגמתן מצומצמים היו, כגון ההתקומות בציופורי (ובשאר מקומות) בימיו של גלוס (351) – עדות זו לכוחה ולפעילותה של האומה בתחום המדינה. נוסף לכך – ההתענוגות הערתת (וכנראה גם פעולה לפראקים), שהמקורות מעלים לפניינו מאמצע המאה השנייה ואילך, ביחסים שבין מלכות רומי ומלכות פרס ובמלחמות שביניהן ובתקופות שתلتה בהן האומה לגביה גורלה של ארץ ישראל. ביטוי ממש אחיד למאז פוליטי-לאומי בתקופת זה, משמש אותו תפקיד שעשו היהודים שבארץ עם כיבושה בידי הפרסים בראשית המאה השביעית – בדמות סייע מרובה, צבאי (ופיננסי?) שהושיטו לאויבי רומי. ולבסוף, אף ההגות והציפיה המשיחית בארץ באותה תקופה, איננו נטולות ממשות כל-שהיא אף הוא, לא בכלל היו אלה דבריט-שבלב ושבחוץ גרידא. עדין לא נתגלתה, בתקופה דילן, במילואה אותה פירצה עמוקה שבין "העולם הזה" ו"ימות המשיח". שבין המשיח ובין הפלאי, כבאים שלآخر מכון.

הנה אף בתחום זה חלו שינוייםבולטים בהמשך הדורות – ולהלן נדבר בהם – ככלומר, שאף כאן אפשר להבחין בתהליך של התחלשות והתחמענות. אלא כבתחומים אחרים, כך גם בפרשה זו – המזיאות הראשונה ברובה ובעיקרה בעינה עומדת.

כל שמילטה האומה מן החורבן ושמרה עליו בדורות שלאחרין, לא יכלה להציגו ולקיימו אלא בהיאבקות. התעצומות בחוכה של האומה עצמה על חיזושו וביססו של מרכזו ההנהגה הלאומית כנגד היסודות הספרטיסטיים והאנוכיים (שלא נעדפו אף בפני הבית) שבפניהם, ליכדו חברתי-רווחני של העם כנגד ה"מיינים" וה"כתות", שפגמו ביטחו הלאומידתי, כנגד ה"מסורת" וה"הפורשים מדרבי ציור" – אותם חוגים ש"בללו עט המלכות"¹⁰ ועמדו לפגום באומה מבחינה תרבותית-חברתית ולאומית-מדינית; היאבקות על קיום ריבונותה של ארץ-ישראל בתפוצות לשם שמרית אחדות המשיח והפעילה של האומה כולה, – כנגד מגמות התרבות של ארכיא-ישראל, השליטה כלכלית ויישובית; התעצומות עם הנכרים, אדמתה של ארכיא-ישראל, השליטה כלכלית ויישובית; הטעמאות עם המשיכות, החמורה – המדינה והכלכלה – שדרפה את העם, היישב בארץ, לנדוד לנכרים; לבסוף – המאבק המתמיד, על גילויו השוני עם המלכות על שמרית ייחודה הדתית והלאומית של האומה. דבר זה כבר לימדנו היסטוריון קדמון אחד, דייו קסיוס (מחילה מה' ג') הנכרי, בדברו על מקורה וטיבו של עם היהודים בקשר לכיבוש יהודה בידי פומפיוס, תורי הוא אומר: אומה זו שרויה אף בין הרומים (מחוץ ליהודה), ואפי-על-פי שפעמים הרבה נכבשה ונדכאת, הרי לעולם חזקה לכוהה הראשון וכך עלה בידיה לכובש עצמה בזרוע (ו-סְתָּאַנְאֶה). את זכותה לחיות את חייה לפי מורתה ונוהגה שלה בפרהסיא (במשפט המדינה).

פרק ב'

חלוקת התקופה לפרקיה

כל פירוק כרונולוגי בפרשנה ההיסטורית מכוון לשני דברים: העלאת ייחודה של כל פרקי זמן לעצמו, קביעת אופיינה המיוחד של מציאותו ביחס לפרקים האחרים, וציון קויה התפתחות הכלול, המעליה לצד אחד את המצע המשותף לפרקיה הזמנית כולם, ולצד שני — אותם שינוייסוד שהלו במשך גלגוליהם הקורות ומגמות התכליית האחרונה שלהם. ואולם מעשה חשוב זה, ציוני פרשיות-דריכים בהיסטוריה, המשמש בעצם מעין תנאי-ראשון לעיון ההיסטורי, לא בכל מקום עולה הוא בידינויפה. שכן לעתים רוחקות יכולים אנו לקשור בנסיבות חותכיהם, המעלים עמס את קויה-התחומים ונקודות-המפנה בהשתלשות היסטורית; פעמים הרבה אין בידינו — מפני הליקויים שבמסורת — לגלות אותן עובדות מכrüות, שהעלו עמהן במישרים ובמפגיע הויה היסטורית הדשה.

יתר-על-כן, אף במקום שימושים גדולים בולטם, מושיטים לנו כביבול בקנה את אמת-המידה לקביעת תחומיים וסיגים, הרי העיון החומר והמעמיק פעים מלמדנו, שתחומיים הללו יונקים זה מזה, ושאנו מצוים על הסגנון-הגבולים. ועוד גורם, המחייב את תפקידה של חלוקת הזמנים: בחירת הערכיהם המשמשים את אמת-הבנייה להקמת מבנה של ההיסטוריה.

שכן לא חמיד מתפללים שטחי-המציאות הגדולים כולם באוטם תחומיים עצם, לומר: אותם שינוי-פניהם שהלו בשטח פלוני למשך פלונית וailer, העלו עליהם או גרוו עליהם בשעתם שינוי-חותכים אף בשטחים אחרים. והרי, דרך משל, יכול אדם לפkapק הרבה עד שיכריע אם לbehor לצורך פתיחת פרשיות היסטוריה וחתיותן, בהיסטוריה הפליטית, בסוציאלית-כלכלית, או בתרבותית-הרוחנית? כיווצה בכך, יש מקום להבחנות אחרות.

חלוקת-הזמןים הריאתי אפוא פעמים רבות דבר קשה ועשה בעל ממשמעות יחסית ביותר.

תקופה זו בתולדות האומה, שאנו עומדים להיווק לה, קשה היא ביותר לעניין הנידון. גורמו של דבר בעיקרו בטיבת המסורתי. תחילתה — מן התקופה דילן לא-בשתיירו אלא מקורות מועטים לערך, המתעסקים ממש בהצעת היסטוריה; רובם כולם אינם אלא ספרות: הלכית, אגדית ודרשנית, פרשנית, אפלוגטיבית-ידיתית וכיוצא בזו. ויש פרקים שאף מקורית מסווג זה כמעט שאינם מצויים בהם, והם סתוימים לפי שעה ועולם מן העין. עובדא זו וודאי פוגעת היא קודס-כל בידיעתנו בוגפה של המציאות; אלא שהיא פוגמת אף בכושר דילן להיות מגבלים וקוצבים את תחומי-התקופה וקובעים את דרך-השתלשות ההיסטוריה של ההווית שנתרעו בתוכם. בשניה, הקושי בקביעת הכרונולוגיה של המקורות הספרותיים העבריים, המהווים עיקר ורוב מכרייע בכלל המקורות שמן התקופה דילן, בין כלפי הספרים עצם, כגון מדרשי-האגדה וכיוצא בהם, ובין כלפי היסודות הספרותיים השונים הכלולים בהם, שנתנסחו, כצורתם או בעיקרם, קודם לעריכתם, או כתיבתם,

של ספרים הללו. ולבטוף, מיעוט גתוניות קרניאולוגיות בגוף המקורות לפי מאורעות ואישים, והעדר וודאות ובתייחות בנאמנות הנתונים הללו במקומות שישנים. שכן יש, דרך משל, והמסורת תולה מעשה מסוים באיש פלוני או דבר פלוני, והרי עדות זו מתפתחת ע"י מסורת אחרת, או שהיא נדחית על ידינו עם העיוון המדויק מתוך עצמה. חלוקת הזמנים בתקופה הנידונית אינה יכולה אפוא להיעשות אלא במוסכם ובהתאם ליגות.

מעתה רשאים אנו לנסות הציג את התחומיים:

אילו באנו בתחום בתקופה דילן בתולדותיה של האומה בכללה, ולא בתולדות היהדות של אי' לעצמה, בדרך שאנו עושים הפעם, וודאי היינו חוזים אותה, ככלומר עד תחילת מאה ד', שעה שהנצרות הפכה דת מלכות רומי — פרק א', ומכאן ואילך — פרק שני. שכן עד לימי שקיסטרו רומי השליטו את הנצרות בעולם, היו תולדותיה ומעמדת הדתיים והסוציאליים-לאומיים של היהדות במלכת הרומאים, מותניים ומוגדרים בדרך כלל, על ידי מסורת הסובלנות של המלכות הרומית החילונית, שהושתמה כלפי היהודים — בעיקר בידיהם של יוליוס קיסר ואוגוסטוס — על כל הנידונים והתמורים שלהם בinctiyet. עם זאת ירידת שבאת, יתרה, במעטם הפליטי-אזורתי אף של היהודי בגלות בימיהם שלאחר החורבן, הרי המצע המשפטי האזרחי שלהם וארה הגותם שלמעשה כפיהם לא נשנה הרבה כפי שהיה: המלכות לא הפקיעה מידם אותן זכויות-עיקריות שהיו להם: חופש הדת, זכויות-התאגדות, בתירדיניס משליהם, זכויות-התקשרות עם המרכז שבראץ והתקופות לו, מעמד אזרחי תקין, משענתה הנצרות לגולה והכנסייה נעשתה אלמנת מלכתי, ואף המלכות עצמה הפכה מדינה קתולית, החלו רגיהם של ישראל להידחק, תחילת בידי הקלירוס הנוצרי (האפיקוֹטִי) והנזירים, והמן שנשתחה והונחה על ידם — ולבסוף בידי השלטונות, באורח התהילה הקיסרית. אמנם, לא בבח אחת נהיתה המורה זו, קרוב למאה שנה עברו מאז נצורתו של קונסטנטינוס הגדול ומאז הכנסת הגדולה של ניקיון ועד אותן פקודות של קיסרים, שקיבלו הרבה בז' בזכויות הקהילת היהודית ובין בחופש הדת ובמעטם האזרחי של היהודים. — תקופתביבנים זו, היא שנתבעה אף לשם תהליך בהתקידמותה הקתולית-אגראסיבית של המלכות, ביחסו כלפי הדתות האיליות והcultות הנוצריות הרבות, שכולן נידונו לבסוף כדתו אסורה ונרדפו קשה מטעם המדינה. מכל מקום מציאות-היסוד שהכשרה אותו תהליך לאחר זמן כבר קיימת הייתה בכוח תחילת מאה ד'.

ברם, לגבי תולדות האומה בארץ, מצוים אנו להbboxון גם בהבנת גורמים אחרים, ולפייכך ראוי שנקולק את תקופתנו לשושה פרקים, ואלו הם:

פרק א' — למן החורבן (70) ועד סוף ימי של רבי (תחילת מאה ג') ובתוכסת זמן כלשהו — עד לשנת 235 — גמר תקופה הסיביריים.

פרק ב' — למשנה 235 ועד לתחילת מאה ה' (לערך 420) — שעת ביטלה של הנשיאות.

פרק ג' — מכאן ועד כיבוש אי' בידי העربים (636—640).

פרק א'

פרק זה מציין תחילתה ראשיתו וסיום של תהליך התכנונזה של האומה בהנהגת החכמים והנשאים. בתקה זו הגדול שהייתה אף ביהמ"ד הגדול בצרוף הנשיא שבראשו – הוא המשמש רשות מרכזית של האומה. עובדא זו, ארגון ההנהגה בידי חכמי ישראל, איננה מעשה חדש לחולין; השפעתם של החכמים ישיתופם כראשות המרכזית של האומה בפני הבית – הסנהדרין הגדולה בירושלים – קובעים היו במידה מכרעת בחיי הדת, ואף בחיי החברה והמציאות המדינית של א"י, אם במישרין ואם בעקיפין. ואולם באותו הזמן לא היו אלא יסוד אחד בהנהגה מרכזית לידם שלesis הזרים והם: הכהונה הגדולה, הכהנים ואנשי־היחס, האристוקרטיה. ולא עוד אלא שפעמים היו רגיהם של חכמים נזקוקות מתחום הזרה, ואעפ' שכונראה מעולם לא נתפסה השפעתם הדתית והמוראלית בקרב העם. משחרב הבית וגטאות האומה עמדו החכמים והקימו ייחידים – אותו בנין, מרכז ומקייף, שעתיד היה לקומם את האומה, לגבשה וללבדה ולהנציחה. עובדא זו אינה מתבארת בפשטות מآلיהם, בדרך שאנו למודים לפרש.

אומרים: עם חורבן המקדש ניטל עיקרה ויסודה של הכהונה, ומילא נסתלקה לצדדים. ואולם הכהנים לא שירתו במקדש בלבד, הם שימשו אף כדינאים ומנהיגי הרבים והיו מקובלים באומה מסורת־הדורות ברואים לשפטון, עד סוףם של ימי בית שני, ועד בכלל. ולא עוד אלא שלאחר החורבן לא ניטל כוחם החברתי וליכודם הקיבוצי בבת אחת ומאלהם. יתר-על-כן, אף החכמים עם היאבוקותם בмагמת התבදלות וההתנסאות של הכהנים בדור שלאחר החורבן, לא נתקו, מטעמים שאין כאן מקום לפרטם, להכריע את הכהונה ולבטלה. התכנונזה של ההנהגה הלאומית המרכזית בידי החכמים בלבד אינה אפוא מציאות המסתברת מآلיהם, ואף אינה תחילך שנתחווות שלא בהטעומות.

ולענין המיחסים והעשירים: מעמד זה עשי היה ביותר לעלות לגודלה לאחר החורבן, עם הגברת זיקתה וכפיפותה של א"י לאדמיניסטרציה הרומאית. כدرנים בכל מקום, כך אף ביהודה היו הרומים מעוניינים להעלות לשפטון את בעלי־הממון, שרבים מהם סייעו את רומי בפני הבית. ואף אם שוב לא היה בוגר האפשר לבנות הנהגה מדינית־מרכזית, הרי השפטון וההנהגה בערים, בערים ובכפרים – יכול היה להתרכז בידיהם של אנשי־המעמד הזה, על־מנת למנוע בכך התיסודות של הנהגה לאומית כוללת בידיהם של החכמים. אמנם, עדים אלו בימים שלאחר החורבן להיאבקות חמורה בין החכמים ולבין מעמד בעלי־הממון, "שנתקרבו למלכיות" והתנסאו למשול בעם בכוחה של האדמיניסטרציה הרומאית ובכוחה של המציגות הכלכלית־חברתית הקשה. הייאבקות זו משכה ותלהה הרבה ימים (וכדי יחא, שננטה לעקב אחריה על גלגוליה־לשוניים, בהמשך עבוזתנו). החכמים יכולים להניג את האומה ולהתקבל על ידיה – רובה ככולה – תחילת מפני אומן אידיאות דתיות, שפעמו בלב העם ורומו את רוחה, וחישלו את כוחו, שהחכמים שימשו להם מבשרים ומגשימים. דורות רבים טיפחו חכמים

אותה דת רעננה ומוצקת, אותה אמונת-חזון והגשמה, שקשריה שגב נבואי במציאות של ההלכה, כיסופים של העתיד-לבוא בחובות-השעה ותנחיםו תורה-עולםם לרבים, לכל ישראל.

משנתפרקה המודינה, ואומה הוטלה לתחום המבוכה והאבדת, דין היה שקהל החכמים, "מורוי העם" שגידלו את נפש האומה וגידלו עצם עם העם, יטילו עליהם את עבודת ההתגערות של האומה לאור חזונה הדתי וברוח אמונהה.

החכמים שימשו אף ביטוי כולל נאמן לחזונו הלאומי ולעמדתו הלאומית- מדינית של העם בארץו. לא כל החכמים היו תמייני-דעiem בעמדתם כלפי רומי, בין בפני הבית ובין לאחר החורבן נחלקו חכמים לעניין "מלחמה ושלום". אף בעולםם הם נתגלו והתגשו בינם לבין עצם ורמים ופלגות, ממש בכלל האומה. והרי אתה מוצא בין החכמים: קנאים, קנאים-למחצה, ריאלייטים-מחוגים, אהבי-ישנות גמורים, ואףלו מלmedi וכות על המלכות¹¹. אלא שבכללותו העלה עולם זה של חכמים אותו ביטוי, ממוגן של קנאית-עם-וארץ ואהבת-ישראל, של שנאת רومא וחיבת השלוּם, של מרוי ותבוננה, של חביעה נמרצת ודוחקת להגשמה חכופה וצפית חזון למרחק. מזיגה שكيفה בתוכה את יכולת גילויו של כל יסוד לעצמו – בשעתו ובីיחודה. החכמים נזדו עם האומה אף מבחינה זו ציאלית. לאמתו של דבר, הרי גם בתחום זה משמש קהיל-החכמים מעין אספלדריה המשקפת את הרכבו המגוון, שהיסודות הבולטים והשליט בו הוא האלמנט העממי של העם, ואת המגמה הסוציאלית-העוממית של האומה, המכוננת כלפי דחיקת תחומי החברתי של המעמדות התקייפים. שכן לכארה הרי אתה מוצא בכלל החכמים כהנים ועשירים ובעלי-יחסין, ולא עוד אלא שפעמים אף באח לידי ביטוי בדברי חכמים מן האידיאולוגיה של האריסטוקרטיה ובעלי-הרכוש.

מכל-מקום, די לנו לקרוא בשתיים ושלוש פרשיות בספריו של יוספוס פלביוס, המעיד על עממיותם של פרושים, על קרבתם להמוניים ועל החיבאה, האמן והמשמעות שלהם ענקיים להם, כדי לידע עיקר טיבם של "מורוי-ישראל", ולענין ההרכב הסוציאלי של עולםם, הרי הרבה נשנה מאו כתוב אותו "סופר חכם" בן סира דבריו שלහלן (סוף פל"ח): מה יחכם האוזן במחושה? בן החרש, היוצר הבנאי. "בלעדיהם לא תשב עיר, אך לਮועצת-העם לא ידרשו", ובקהל לא ישיבות בראש. לא ישבו כסאות למשפט, כי צדק ודין לא ידעו, עליכן יחסרו קניין-עלם וספקם במלאת- אומנות.

¹¹ כדוגמת רבי חנניה סגנית-הנינים האומר: חי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מורה ("של מלכות") איש את רעהו חיים בלעו (אבות פ"ג מ"ב). וכמוهو ר' יוסי בן קוסמא הטענה לרבי חנניה בן תרדין ה"מקהיל קהילות ברבים" לתורה בימים שהמלכות גורה על לימודה: אחוי, אי אתה יודע שאומה ט מנ השמים המליכות? (עובדת זדה י"א). הדעות בין החכמים ביחס כלפי השלטון עלות מהוויכוח הידוע: דיתבי רבי יהודה ורבי יוסי ורבי שמעון, ויתיב יהודה בני-גרים גבייהו, פתח ר' יהודה ואפר: כמה נאים משsie של אומה זו! תקנו שוקים, תקנו גשרים, תקנו מרחצאות. רבי יוסי שתק. גענה רבי שמעון בן יוחאי ואמר: כל מה שתקנו לא תקנו אלא לצורך עצמן, תקנו שוקים להושיב בחו וונות (לנטילת המס!), פרחצאות לעדן בהן עצמן, גשרים ליטול מהן מס (שבח ל"ג ב').

תולדות היהודים בא"י בתקופת המשנה והתלמוד

הרכבו הסוציאלי של קהלה-חכמים בימיהם של תנאים שונה היה לחלווטין מזו של קהל ה„סופרים“, המורים וחכמי המשלימים, של בני דורו וחבריו-למקצוע של בני-סירה. עניות ובעליאומנות, מהן פחוותות ביותר — רבים היו בין החכמים. כיווץ בהם בעלי יחס דל ומפוקפק.

הנשיה מעיקרו אינו אלא ראש בית-הדין הגדול וראש בית-המדרשה. בתפקידו זה הריםו משמש נציג חברי-חכמים וווכחה בזכויות מסוימות. כוחו החברתי בא לו אףו מכוחה של הסנהדרין. אולם בהמשך הימים עולה ומתבלטת עדותו המיתתית, והריםו הופך אלמנט שלטוני לעצמו — והנהגה המרכזית נעשית מעין דיארכיה (= דושטון). ליד התפתחות זו הולכת הנשיות ומבליטה עצמה ביותר כנושאת השראה החברתית-לאומית וכנציגותה של האומה כלפי המלכות. עם התמייחות זו הרינו עדיטם למגמת הנשיות להרבות כוחה כלפי החכמים ולשלוט הלא-הילמעה, שליטה מברעת בסנהדרין. מגמות-התפתחות אלו מצינhot את תקופתנו כמעט מראשיתה ועד סופה, והן מגינות לשיא עלייתן בימי של שריה-הנשיות: רביה יהודיה.

פרק זה פותח ומעט מסיים את תהליך התלכדותה הדתית של האומה. בפני הבית העלמה היהדות זרמים הרבה, בעלי כוח רב של חיוניות ואפספנסיה, ובמיוחד — הדורות האחרונים שקדמו לחורבן. עם הניגודים ההריפתיים שבין זרמים אלו ולמרות ההתנגדויות שביניהם, הרי כל הימים שכוחה החזק והמלך של האומה לא נתקפת, ורקע-הגידול והינויה שלה לא נעשה בידי זרים, הרי יכלת האומה לשאת כוחות פורצים אלו כולם, ללא שהם יפרצו ויחרשו את בית-הHIGHם המשותף. מלאחר החורבן שוב לא עצר העם אותה יכולה להכיל בקרבו שפע-יסודות משתנים ומתרוצצים, אלא שיטכן בכר כל עיקר קיומה, ולפיכך פותח מיד עם החורבן תהליכי התגבשות וההתאחדות הדתית-ירוחנית.

הצדוקים: עדין אנו שומעים במפורר על קיומם בארץ עד למלחמת בר-כוכבא. ואולם מכאן ואילך — פוסק זרום, אף לפניכן — שוב אין הם מהווים כוח חברתי בעל-עדך. וזאת דעת של צדוקים (שמלפנים) הרינו מראים אף בפרק דילו וביים של אחריו — בין הארץ ובין בגולה; אלא שכמציאות חברתיות וככית מאורגנת —

שוב אינם עולים על במת-הHIGHים של האומה בהמשך התקופה הנידונית כולה.

היהודים-בזארים: שנים מעטות לפני החורבן הוכרעה הנצרות, שצמחה וגדלה תקופה בחיק היהדות הלאומית, בעטו של פולוס ובני סיומו ליהפוך נצרות גויה. במלואה לא נסתימה הפיכה זו ממשית בעולם של נברים-נוצרים דורות הרבה לאחר החורבן. ושם כדי אף לזכור, שהמשך המאה השנייה והשלישית ולאה מזה, נתחולת אותה היאבקות קשה שבין הנצרות הקתולית לבין הנצרות הגנוסטית (לרובות את מרקיזו), על שמירת מצעה היהודית של הנצרות, בדמות קידושו של המקרא ליד האvangיליות, האמונה באלה-ישראל ועקרונות אמונה האחדות. ראשית תקופתנו העתיה אףו אותו פרוץ בעל-

זרפרזופים: התנטקות מן היהדות וקבלת מצעה הנבואי וחתיאולוגי.

כרכם, אך אין לנו עוסקים כאן אלא באותה נצרות יהודית שדחתה את

פלוטוס ותורתו, רעם האמונה בישו — כנביא, כמורה, או כמשיח — ביקשה להתמזג עם כלל ישראל לשמרות המצוות ולהתרחקות מן הגויים ותרבותם. כת זו המכינה בפי נזירים, דרך כלל, אביוניים, — ובמקורותינו — "מינאים" לא נתנדתה לפני החורבן בידיהם של חכמים, ואולם בימים הראשונים מלאחריו, גדרו חכמים בפניהם הפרישום מן הציבור. ואע"פ שעדיין לא נתנו הקרים ביןם לבין אנשים מזח החרדים והעם (כל ימי מהה ב') וג') ניתוש גמור, מכל מקום פלטמת האומה כיסוד החכמים והעם (פרק ימי מהה ב' וג') ניתוש גמור, מכל מקום פלטמת האומה כיסוד זר ומסוכן. והוא הדין לשאר "המינאים", ה副书记ות הגנוסטיות-היהודיות, שפעולתו ורישומן ניכרים בארץ בימים של התנאים.

תהליך התלכדותה החברתית של האומה, המתבצע לערד בסופה של תקופתנו מתבטא בסילוקם או במצומם המכريع של הפרש יהדותיו בישראל. אותם חוגים מובדים, שנתייחסו — בפני הבית ובימים הראשונים של אחר החורבן — ליתרונות או לקיפוח העממה, מتعلמים והולכים כמעט ללא היכר בסופו של פרק הזמן הנידיון. הכהנים — השומריטים בראשית הפרק על ייחודה הנישא, מאבדים והולכים מכוחם החברתי ומשתקעים בעם, אף-על-פי שהאומה שמרה להם מkeit זהות, ריאליות וסמליות, ואף-על-פי שפעמים תביעת-היתרונות וההגנה בעם, עולה זמלה. ערד מרובה יש לייחס אף לביטולן (או לטשטושן) של מפתחות היחס. מן הימים שקדמו לחורבן, יודעים אנו עד היכן נשתלו משפחות מיהדות הלאו של לדור על " מגילות יהודיסין" שלחן ועד כמה נמנעו מלהתאחד עם " משפחות שאין מהוננות". מזיאותם החברתית של דורות-התנאים כמעט שהעבירה מן העולם אותם גבולים וייחודיים, וסילקה ע"י כך נגע חמור מגוף האומה. ברם, גודלה מזה יתכן הרים הטעתם והבלעתם של יסודיו ואוכלוסייה, שמצואים יתכלת בסקתם, או שכשורת-מוציאם מבחינות הנושאים והlidah מוטלת בספק. כמה מן האלמנטים הללו, נתייחסו לפגם ונפסלו בקהל ביותר כלפי הבהונה ומכוורת-תביעתם של כהנים. מכל מקום, יסודות אחרים נדחפו אף לישראל, כגון הנתינים, שדורות הרבה היו שכבה נבדלת ופוגמה בעם, מפני יהודים-מצאים לעבדים-נכרים. בדרך כלל, יש לומר, שהמשך פרק הזמן הנידיון מתבלט והולך תהליך סילוקם של סיגי יהודיסין הללו בארץ-ישראל (ואף-על-פי שלחולותן לא בטלת מציאות זו אף לאחר מכן).

אותן מתייצות שגדרו בין "חברות" חכמים והעם בדמות ה"חברים" שנთארגנו לסייעות כדי שיהו מובטחים באוכליהם שלהם, לטהרה ולמעשרות, אותה פרישות, שבאה מتابיעת קידוש-החיים, במלואה, ושנשאה עמה בכח התפלגות חברתית ואף התנשאות — כל אלה מتعلמות מן העין בסוף פרק הזמן שאנו דנים בו. את שקובע במיוחד בפרק זמן זה, הרי היא יצירת ספרות הלכתית מן התורה שבעל-פה, בעיקר בדמות הספר הקלסי: המשנה. ספר זה, ששיקע בתוכו — ועודין משקף, בתוכו — תהליך מורכב וממושך של גיבוש המחשבה הלאומית בתחום ההלכה והמשפט. עתיד היה לשמש מקור ויסוד להגותה ולהתייה של האומה בארץ ובגולה. שכן המשנה היא נושאת במלוא היקף אותם בנינים כוללים, שהושתטו עליה כמאתיים-שלוש מאות שנה לאחר מכן — התלמוד הירושלמי והבבלי.

תולדות היהודים בא"י בתקופת המשנה והתלמוד

קשה להכריע בין הערכות החלוקות אצל החוקרים: אם יש לראות את משנתנו כספר-חוקים, מעין קודקס משפט-הלכי, ואם כספר-מקורות ויצר ספרותי-שמעורי בלבד. נראה הדבר, שיש בה המשנה שני יסודות אלו אחד. יש לידע, שבכללה הייתה היתה ההלכה – זו "תקשה וזעומת-הפנים" – מתכוונת בזיד ההוראה החפשית. בעלי-ההלכה, שנזקקו לשינויים העיוניים, ביקשו למד ולהוראות, להדריך ולהתוות דעתו, יותר מאשרנו לחקוק ולפוסק, ואפי' עלי-פי שכמה כללות נמנחו ונתקבלו בבחינת-המדרשות לפסק-ההלכה, להכריע בחלוקת של דעתן וגוזגים, הרי אף הם עצם, הכללים הללו, לא שימושו אלא א-מצ-ע-י – הדרכה לדרך של חכמים, ביחד בשימושם כדיניהם ופסקיהם-ההלכה למעשה. על אף קפדותה של ההלכה, ומגמתה להקמת מטבחות קבועות – א-חידים לחוי האומה ולעלומיו של האדם מישראל, הרי דרך-יצירתה של ההלכה וגילויו המשמי – בסביבות-היריות גדולות, החכמים מעיקר בריאותם ומצוותם, ובכלל מעשיהם – הרי הם מוריים, מוריידין, מפרשיותורה ומסייעים לעמד על אמיתתה, ולא חותמיה ההלכה וכופידין. לאור מציאות זו, לא יקשה BIOTR להבין אותה מזיגת יסודות ומגמות, אותה כפילות אופי וצורה, שאחתה מזא במשנותו של רבי. בין כך ובין כך, מפעלו זה של רבי ובית-המדרשו, כשם שגישר וכינס יצירה של דורות, כך נעשה לדורות אברשתיה ומסה, שכל בית-ישראל מושתת עליו.

סופה של פרק-הזמן הנידון המתיחד על-ידי יצירת המשנה – טיבו מוגדר, כאמור, אף על-ידי התלכדות הנהגה המרכזית של האומה בדמות ריכוז השלטון בידי הנשייא וכפיפות הסנהדרין למרותו, ואולם גם מעמדה של הנשיאות כלפי המלכות ושליטתה בעם, מגיעים בשעה זו לשיא תוקפם. הדבר ברור, כמובן, בהשbatchת המצב הכלכלי בארץ בימיהם של אנטוינוס והסיביריים (138–235) – דבר שאף העדויות הארכיאולוגיות מאמחות אותו ובמיוחד כלפי ישראל – בתירוכניות המהדרים שנבנו בסופה של מאה ב' ובחילתה של מאה ג', כגון בית-הכנסת של כפר נחים – וביתר ביחסם המתוקן של מלכי הסיביריים כלפי היהודים בכללם. כבר אנו קוראים אצל הירוגים (אבי-כנסיה לאטינאי, שנחישב בארץ-ישראל בבית-לחם, בסופה של המאה הרביעית ובחילתה המאה החמישית ונסאו-ונגן עט חכמי ישראל), בפירושו לפוסק "ובהכשלם (אחרי הפורענות הגרות) יעזרו עזר מעת"¹²: "יש מן היהודים המפרשים את הכתוב זה, שהוא מדובר בסיבירוס (ספיטמיוס 193–211) ואנטוינוס (בנו קראלה 211–216), שאהבו את היהודים BIOTR".

פרק ב'

תקופת התנאים — מבחינה היסטוריה הספרותית-דתית — הריהי בתולדות העולם למעשה גמר התקופה האנטיקית והמעבר לפיזנטינית ולימיה-הביבניים.

מצבה הכלכליסוציאלי של היהודות בארץ-ישראל בפרק הנידח מותנה בעיקרו באותו תקופה מכריעות, שהלו במלך הרומאית בכללה בימים הללו. תחילת אותה אנהרכיה, שהשתוללה ברוחבי האימפריה בתקופה שבין הסיביריים ובין דיווקליטיאנוס (235–284) ; ולבסוף — אותו מSter דיספטו, ומשעה, שגתייסד לאחר-כך. מלחמות-החוץ במזרח ובמערב, שהביאו עמהן פורענות הרבה ברוב הפרובינציות, המלחמות שבפניהם, בין-הקיסרים הייריבים, קוזריזמים של המלכים, שנרכזו בידי האיסטרטיזות, ומהם — שלא הוציאו אף שנה במלכות, — כל אלה הטילו ערבותה ואנדראלמוסיה במדינה, שערעו את חיי הכלכלה על כל תחומייהם, בין-בחקלאות ובין בפרוגמטיות, עד לסוף קיומה. ירידת זו, הכרוכה אף בהכחדת עול-הימנה, התנערות של ממש, עד לסוף קיומה, ירידת זו, הכרוכה אף בהכחדת עול-המסים ותשומת-הממון האחוריים שנגנוו „לצרכי השעה“, לצבא ולADMINISTRACIA, בהגבלה עבדות-הכפייה למלכות ולצבא — האנגריה והশימושים האחוריים — הביאו לידי המרצחו וסיוומו של ההליך צבירת-הקרקע שבס „בעל-זורה“ המועטם, ליטודה של הלאטיפונדייה, שמיית הקרקע מתחת רגליים של האיכרים והפיקתם לארים, ל„קוזוצי“. הולך ומתרבש מעמד הקולונטים, שעבוד האricsים לקרקע ולאדוניה¹³. באותו הימים הופכת האחירות המוטלת על האמידים שבערים לגיבורי-המסים ולביצוע עבדות-הכפייה המוטלים על כלל התושבים, מעשה קשה ביותר, והחובה לשמש בLİיטורגיות, כלומר — לקבל תפקדים של הנהגה ופיקוח בעירים מטעם המלכות, עט שעבוד הנכסים הכרוך באחריות לביצוע תפקדים קשים אלו כלפי המדינה, הופכת פורענות, המביאה לידי התירושותו הגמורה של המעמד הבינוני. אף האומנים בעלייה-המלאה, המאוגדים בمعنى אגדות מקצועיות, משתעבדים קולקטיבית לגבי המדינה, ואחריות למס-עובד לשירותי העבודה בגופם, שהאומנים מתחייבים לעבוד לשיטונות, מוטלת על כלל (בעלייה-המלאות) למלא את החסר, הנגרם עליידי השתמטותם של האנשים היחידים. קשיית המעמדות עליידי חוק-הירשות, הכפייה להישאר באומנות לדורות, עובדות הללו כלו, אם במידה יתרה ואם במידה פחותה הימנה, מצויות הן אף בא"י, והמקורות מעלים לפניינו עדויות הרבה, לרוב התחומים הנ"ל, למציאותם של גורמים אלו ולתוצאתיהם הרעות לגבי מעמדה הכלכלי של היהדות בא"י. המועקה הכלכלית, הנובעת מכובדי-המסים, הרגילים והיווצאים-מנז' הכלל, עליה לעינינו מן המקרים החזורים ונישנים של „בריתת“ אניות ישראל, הגוטשים את נכסיהם ויוצאים לחו"ל להימלט מן התשלומים והכנסות, שלא יכולו לעמוד בהם.

¹³ ועת זה — כחישת הקרקע ועיבתה ברוב ארצות האימפריה. הדעה המסורתית סבורה שהארק נתחשת טבעית. ביום הנטייה לראותה כתוצאה התנאים החברתיים שהביאו לידי הוכחה והכחשתה.

הלייטורגיית המוטלות על בעלייה האמצעית, וכפיפותם של אלו לשמש "בולאות" כדי לטפל בממון ובגוף את השירותים הציבוריים של הערים, וביתר — אותן שימושים עצומים למלכות ולצבא — כופות עליהם לנטרש את נחלותיהם ויצאת אל "מעבר לירדן". האנגריות והאכשניות לחילופת אוכלות בכל פה, בעיקר בידי המלחמות עם הפרסים וביחד בידי מלחת רומי במלחמות תדרmor.

אף האיגודים המקצועיים של בעלייה אומנוויות נקראים לעבד בשבייל המלכות "ברצועה ובמקל", וכבר אתה מוצא את האיסטרטיזות, כשהם "ממשבנים" בניהם של ישראל, כדי לモכרם לעבדות בשבייל תלומי הממוון והארבוניות שנתבעים מהם. אותה שעה מתחמעט אף ערכה של הקrukע לכלכלה עובדית, ונראה, כמו שיש להעלות מן המקורות, שבמהה השלישייה התבאה הקrukע והפסידה מפוריותה. עובדא שלדעת חוקרים רבים מצויה הייתה בתקופה זו אף בפרובינציות האחרות של מלכות רומי.

ואולם גם תחילה דפיקת איכרים לאריסים, נראה שמתරבה והולך בארץ בתקופתנו, עד שסטם "aicr" פעמים אריס הוא. לערך בו בזמן (שנות השמונים למאה ד'), מתפשט רשות מעמד הקולונטוס (colonatus), שנותיים מטעם המלכות במדינה כולה, כחמשים שנה לפג'יקו (ע"י קונסטנטינוס הגדול) — אף בא"י.

ויש ידים להניח, שבאותה תקופה נשמו קרקעות מידי ישראל, ונקרים בני חוויל נעשו אף הם אדונים לשטחים קרקע גדולים. כרכוכות בזהו אותן יציאות תכופות של יהודים לחוויל. "להתפרנס" שם — מהם עלי-מנת לחזור. ואף דומה שבאותם הימים ניכר גם תחילה התפשטות של היישוב השומרוני בשטחים מסתויימים מחוץ לשומרון, כגון קיסרין, לוד ויבנה — נראה, לרעתם ולדוחיקת מעמדם היובי של היהודים. ואף אין להתעלם, כשהאו באים לסקור כללית את פניהם, מן העובדא שבפרק זה עולה ביותר מציאות של ליסטים יהודאים, יחידים וחברות, המקפחים אך ביהודים, עובדא שגורמה העיקרי — חברתי-כלכלי.¹⁴

להערכתו של המצב הכלכליסוציאלי של הפרק הנידון, יש אף להעמיד על כך שבימיט אלו חלה ראיית חדיותם של ערבים-סרקנים לתחומי ארץ-ישראל רשלשת המפרציותיהם לתוכלית שוד ומעשי-ידמים. מסופו של הפרק הגיעו לידיינו עדויות מפורשות של סופרים נוצריים; ואולם מקורותינו שלגנו המדברים ב"שבאים" שנכנסו לעיר, ובגייסות ולייטים שהקיפו ערים ועיירות — מעלים נראה אף הם אותה מציאות כלפי ראשיתה — באמצעות מאה ג' לערך ולהלן. מכאן ואילך חוות התנפלוויות אלו ונשנות בהמשך מאה ה' ומאה ר' ; ועם תחיליך זה — גוברת גם השתרשותם של העربים בסביבות הארץ, והתחזקותם המדינה אף בארץ-

¹⁴ כמה עובדות נמצאות כבר בסוף של הפרק הראשון, כגון גיבוש המעדות וחיזביהם למלכות, וכמו כן גם האורבאניזציה של א"י, ניקופוליס מתחת טאורס, דיויספוליס תחת לוד, אלומירופוליס תחת בית-זובריין. משמעותן — דחיית רגלי היהודים, ומכל-מקומות ריבוי האלמנט הנכרי.

ישראל עצמה. לפניו חילת התרקמותה של מלכות "ישמעאל", המוזכרת במדרשים מן הימים שקדמו לכיבוש א"י בידי העربים, תהליך שהכשיר אותו לכיבוש שגרם לתמוטה של א"י היהודית. וכשאנו מבקש לעמד על אותן הגורמים, שסיעו מכל-מקומות לשמרות עירך מעמדו היישובי הכלכלי של העם בארץ, הרי علينا להעלות ולהבליט את עלייתם המתמדת של בניהגולה לא"י, הן ממלכות רומי (כגון מצרים, אסיה הקטנה, אפריקי ועוד) והן מbabel. בין שהיתה עלייתם לשעה ובין שהיתה לעולם, סיועם בהמעטת רפונגה הכלכלי והחברתי של א"י היהודית — רב היה. ואין צורך לומר, שאוותם כספים שנשלחו ע"י קהילות ישראל שנה שנה מכל התפוצות כולן לרשות הנשיה והטנחרין, היה אף בהם משות סעד שאינו בטל בערכו.

בתחום תולדותיה של הנהגה המרכזית הלאומית, מצין הפרק דילן את היפרדותם של היסודות המהווים אותה — הנשיות וחבר' החכמים. בסופו של הפרק הראשון הגיעו השתלשות היחסים שבין הנשיות ובין בית' המדרש הגדול ובית-הדין, לידי איחוד השלטון לרשותם הלו. הנשיה — הוואיהו רבי, ששימש אףראשישיבה יחיד וראש בית-דין, ביטויו ממש שלhiccup זה, הריהו: א) ביטולה של משרת "아버지-בית-דין", ב) מסירת סמכות מינוים של "חכמים", דיניים ומורייהוראה לרשותו היחידי של הנשיה. בתחילתו של הפרק הנידון, לעומת, חלה התפלגותן של רשותם אלו בדמות ראש-הישיבה היחיד, העומד בראש חבר' החכמים ובראש בית-הדין (בטבריה), וסמכות המינוים, שניתנה מכאן ואילך לידיים של חכמים לעצם ולידי הנשיה לעצמו. באותה תקופה גוברת גם זיקתו של הנשיה במיוחד כלפי תפקידיו הציבוריים הכלכליים, אלא-חכמים ומיל-מקומות וזהאי שאין כאן אכן המפרדות גמורה, שהרי היו הנשיות והחכמים קשורים אלו באלו קשרים הרבה והיו הנהגה מרכזית אחת. נוצרה מעין דיארכיה ופרקם אף הקבלת סמכויות (והתגשותן). עובדא זו קובעת וזהאי סימן מובהק להגברת מעמדם של החכמים בהנהגת האומה. מציאות זו מתגלית — דבר חשוב ביותר — אף בתחום הנהגת הרשותות המקומיות, בעירם ובעיריות. שכן אף-על-פי שכבר בפרק ראשון ניכר שיתופם של חכמים בהנהגת הקהילות, הרי עיקר השלטון, נראה, מצוי בידייהם של בעלי-ממון ואנשי היחס שקיבלו שרותם מיימיים קדמוניים, ומהם שגברו לידיים מפני הזיקה לשפטונם. ברם, בפרק השני הולכת ורבה מציאותם של חכמים כמנהגי-הרבים בעירם ובעיריות, ואף-על-פי שבמקומות רבים, ראשותם של אנשי-המעמדות המזוהים והאמדיים לא נתקפה בשיעור מרובה, הולך ומתרווה הנהוג, שהוא החכם "פרנס של הציבור".

הפרק הנידון דומה שהוא מתייחד בתחום היחס העקרוני של העם כלפי המלכות, שכן ממציאותה של מאה ג' לערך ולהלן, הרינו עדים לכארה, לגבירתה אותה עמדה בעם, שביקשה להכיר במצוות השלטון הרומי, ולקבל "ועל-מלכות" ועל החובות הממוניים, שהיא מטילה. יתר-על-כן, היו שתבעו — מפני הכרח מציאות זו — חלקת כבוד למלכות והסתלקות מנשיותם של "פרקת-על", והוא אף-על-ים זו זכות על מלכות רומי במא שתהיא מבטחת לנחינה את הבטחון הציבורי

וענישת הערביינימ. אמן, כל אלה לא נתחדרו דוקא מעתה; כבר בפרק הראשון אתה מוצא חכמים שמציעים להחפלו בשלהי של מלכות „שאיל מלך מורה איש את רעהו חיים בלעו“¹⁵, ויאומרים „אומה זו מן השמים תמליכוה“¹⁶, וצדוריים לזכותה — שהיא מתקנת שווקים למסחר וגורים ומרחצאות¹⁷, ככלומר — שהיא מטפח את התרבות, הטכנית-כלכלית והחברתית-شمישית. McL-מקום, אין אתה שומע במפורש ובבהגשה אלא בפרק הנידון על „שבועה שהשביע הקב"ה את ישראל: שלא יעלו כחומה“ — מן הגולה, בזורע ובמלחמה — ושלא יمرדו באומות העולם¹⁸, או שמצווה לצאת לקראת מלכי אומות העולם, ואפילו להיטמא לכבודם¹⁹. אלא שהמרד בימי קונסטנטינוס-גלווט (352) ומעשים כירצא בהם מוכחים, שלא השלימה האומה לחלוتين עם השעבוד ושלא איבדה לגמרי את כושרי התיאבקות בזורע.

צירתו הרוחנית של הפרק הנידון מוצאת את עיקר ביטויו בפעול החותם את הפרק דילן: התלמוד הירושלמי. אף כאן לפניו ספר גדול, המשקף יצירה מורכבת, שימושה והלכה כמה דורות, כמשנתו של רבינו, ולא עוד אלא שכיווצה במשנה אין התלמוד הירושלמי מקפל בתוכו אלא מקצת מן היצירה הרוחנית בהלכה, שנשתקעה בדמות פירושים והמשך בנין של משנתנו והספריות התנאייה בכללה; הרבה „תלמידים“ נוצרו מתחילה, בדורות אמורים, שנתייסדו על המשנה אף הם, אלא שנשתקעו ולא זכו להישאר לדורות. ואולם אף התלמוד היחיד הזה מעיד עדות שלמה על כוח-יצירתה הרבה של האומה, שלא ספק ולא נחטע אף בימים טרופים של תמותה העולמית. הפרק השני חופף את תקופה האמורים.

בהיסטוריה הכללית יש להעמיד על התחלקות של המלבות בשנת 395 — עם מותו של תאודוסius — לשתיים: מלכות המזרח — קושטא, ומלכות המערב — רומי.

פרק ג'

פרקיזמן זה הרינו הסתום ביזטר בפרק התקופה דילן. כלל הידיעות שהגינו לידינו מלآخر חתימת התלמוד הירושלמי מועטota הוא בתכליית. אלא שזיכינו בשניים האחרונים לתוספת מקורות, בדמות יצירות ספרותיות שנתגלה, כתובות ושרידים ארכיאולוגיים, המטייעים. במשהו לרישום קלטת פניה של היהדות בא"י בימים אלו, מכל מקום אין בידינו להעלות מדמותה העולמה של התקופה אלא קווים כוללים בלבד, מהם — מפוקקים וחיוורים. העובדא העיקרית, הקובעת בחיה-האומה בפרק זה, הריני ביטולה של הנשיאות. עם אובדן, ניטל הרבה מכוחה של ההנוגת המרכזית, קל-זיהום שנותעל מעתה אותו הדר, תפארת-שלטונו שהופך על הנשיאים

¹⁵ אבות פ"ג מ"ב.

¹⁶ עבודה זרה יח א.

¹⁷ שבת לג ב.

¹⁸ כתובות קיא א, שהש"ר פ"ב.

¹⁹ ירוש' ברכות ט"ג ו ע"א.

מכוא

23

והאצל עליהם מזיהה של מלכות. בהעלם הנשיאות — פנה הרבה מהדיה של ארץ־ישראל והיהדות, אף כוחה הממשי נתפסה וודאי לא במעט. מכל־מקום — ההנאה עצמה לא בטלה ועבירה מן העולם. „הסנהדראות“ בארץ הוסיפו להנהייג את הציבור, לרבות את זה שבגולה. ואף־על־פי שעין המלכות הייתה צרה בהנאה זו, ופקדה לאסור על משלוח „דמי הכלילא“ (*aurum coronarium*), שנשלח תחילה לנשיא ואחר־כך לסנהדראות הללו (שנת 429) וגורו על כספים אלו שיגבו לאוצרה המדינית; מכל־מקום נראתה, קיימו וקיבלו עליהם כל ישראל שבתפוצות להוסיף ולשלוח „מסים“ אלו להנאה שבארץ. ואף ידענו, שבריה — מקוםמושבה של הסנהדרין הראשית מאמצע מאה ג' לערך ואילך — שימשה כל ימי הפרק הנידון מרכז חי ופועל, בין כלפי הארץ ובין כלפי חוגלה.

עובדת יסוד שנייה משמשות גוירות־המלכות, המכוננות לפגוע ביהדות ולקפה במעמדם של היהודים. מוסף עליהם — פרעות קנאים נזרים, המהדרים במלחמות־מצווה ל„כבודה של הנצרות“ יותר מן השלטונות, במקום שידם הייתה מגעת. תהליך זה של תחיקה ערינית, כבר פותחת היא במידה גדושה בסוףו של פרק ב', וכבר ידענו מאות מפקודותיו של תיאודוסius השני, שגמליאל האחורי הודה ממורומי מעמדו (*Praefectura*) על־שותם שבנה בתיכנסיות חדשית למרות איסור המלכות, — הרי אף בא"י כבגולה נאסר על היהודים להקים בתיכנסיות חדשים. ציווא כדין למדנו מקור סורי, על נזיר אחד קנא (*בר־צומה*²⁰), שעבר בא"י בתקילת מאה ה' ואסף חבר־נזרים, שתקפו את בית־הכנסת של רב תרמואב בעבאי ושרפוו על נשישיה הקדושה שבו. (מעשים שכיווץ בו אירעו פעמים רבות באותו הימים בגולה הרומאית). ובאמצעיתה של מאה ד' לערך, אנו עדים לגזרות הולפות על הדת היהודית. אלא שבפרק האחרון — מציאות זו הולכת ומחמירה, אף־על פי שאין בה בכלל־מקום ממשום הויה מכרעת.

ולענינו האוכלוסין: מאמצע מאה ד' ולהלן, בהמשך הפרק הנידון, הולכת הנצרות ומתרבה בא"י. תהליך זה אינו מלמד בשhoa לעצמו על ריבויים של הנוצרים בארץ, הרайл וכפי הנראה, נוצרים חדשים אלו לא באו ברובם אלא מתוך היישוב הנכרי־האלילי שישב בה מתחילה, קרוב להגinit, שהיו בין הנוצרים הללו אף מבאי הארץ הרחוקות, שקדושתה של א"י משכמת להשתקע בה, הרי שנטקפו היסוד היהודי שברארץ ב מידת־מה ע"י התפשטות הנצרות. אלא שהנוצרים לא היו בארץ, כאמור למעלה, אלא מיעוט לגביו האוכלוסין השומרוני היהודי־הקלסי — באגדה, רובה המכريع של הספרות האגדית המצויה בידינו, נכתבה בימים אלו, אם בדמותה כיום, כגון מדרשי האגדה: בראשית הרבה, ויקרא הרבה, איך־רבה ואחרים, ואם ביסוד הראשוז, הקדמון, שנשתקע בספרים האחרים, שינו צורתם לאחר־מכן ותגינו ליזיגו בשינוי־פניהם, כגון מדרשי־תנחותם וכיוצא

²⁰ שעריה־הברזל נפתחו ובר־צומה ראה את עוצר המקדש, והוא לא הרשה לאיש לקחת דבר־מה מבית־הכנסת של היהודים למען ישפט הכל. — „קורות בר־צומה מנזיבין“, הוצאה ב- Nau Revue de l'Orient Chrétien, כרך וו, עמ' 383 ואילך.

בهم. וודאי תחילתה של ספרות־האגדה קודמת הרבה לפרק הזמן הנידון, ולא עוד אלא שהאגדה המשווקעת במדרשים הנו"ל בגופה, ימה קודמים — ברובה — שנים ושלושה דורות ויותר מזה. אף האישים העיקריים של ספרות זו חכמי האגדה הגדולים בעלי המאמרים, זמנים מאות הרביעית, אלא שבעודת הביגוט, העריכת והשימור לדורות נעשתה בפרק דילן, וכיא הטובעת את מטבחה המיחודה של התקופתנו.

ולענין ההלכה: נראהם הדברים, שבפרקנו זה, המקביל בחציו לתקופת הסביראים בבבל (מאה ר'), הרי עבודת היצרה בתחוםה של ההלכה מתבטאת בעיבודו של החומר התי והשוטף, המשוקע בתלמוד היירושלמי בצורה של פסקים הלכה־למעשה. נראה, שמנגד בعلיה ההלכה שבדורותיה הלאה, שימושית הימה: העלאת פסקי־הלכה־למעשה מן הטפרות והכרעות בהלכות תלויות שלא נתרשו במקורותיה הראשונים. מבחינה מפעלה של התקופה בתחום ההלכה, יש לציין אותה בשם המוצי במסורת עתיקה: תקופת "המעשים", בלו"ר — פסקי הלוות.

ליד האגדה, נקבעת דמותו המובהקת של פרקי־זמן זה, האחרון, על־ידי ראייה הפיוט העולה ומופיע בסופה. יצירה מופלאה זו, המציגת בתחום שפעת יסודות: הלהה, אגדה, תפילה ואמנות, ושהלה ונשתלשה, על־ירוב צוראותה המתחרשות ומתגוננות, דורות הרבה לאחר מבוגר, מתגלת לעינינו כיום במלוא כוחה הראשוני בדמות פיות יגאי, שנוצרו כנראה בסוף התקופה הביזנטינית בארץ ישראלי. וודאי אף יצירה זו, הפיוט, לא מלאיה ובבת אחת עלתה, מעין גילוי מפתיע, ביום אלו; רקומה היא בשירה דתית — וכנראה אף בזמירות חולין של ימי תנאים ואמוראים, ודרך חוליות אלה — באמנות השירית של ימי הבית, אלא שעלייתה האדרתו וקביעת־מטבעו של הפיוט, עשייתו וכטיצאנברול באוצר רוחו התקיים ותחי של העם — כל אלו באו לה לאומה מידי סוף התקופה דילן. בthinת מהנה של התקופה אדירה, שוקעת, לדורות הבאים.

פרק א'

**המצב היישובי, הכלכלי-פיזיאלי והמדיני
בדור של אחר החורבן¹**

בתשעה באב (על דעת מסורת התנאים) או בעשרה באב (לעדותו של יוספוס נשרף המקדש. כחודש ימים לאחר מכן, בח' באולול, נשלם כיבוש ירושלים, שטיטוס פקד להרסה ולהחריבת עיר היסוד (חוץ מגדל פצאל, היפיקוס ומרים, "הגדיות במגדלות", וחלק מן החומה המערבית של העיר, שהשאירם הלה לשמש כסרקטיון לחיל הצבא הרומי, שchnerה שם מכאן ואילך.מלח' ז' א'א'). בכך נסתימה למשה מלחמת החורבן, שמקצתה לעלה מרבע שנים, ושהעלם גילויים מופלאים של גבורה ואמונה וקידוש השם, של אהבה וחוץ. אמנים עדין הוסיף שרידיה הלווחמים ביהודה להתגונן בمبرירים שבידיהם: הירודיוון (הסוכחה לירושלים) ומכוור (שבבריהידן), וביתר בצד זה; כיבוש המבצר האחרון לא בא אלא בשלוש שנים לאחר חורבן הבית, לאחר מצור ממושך, שהעסיק את כל הצבא הרומי שנשתכן בארץ מלآخر החורבן. עובדא זו, בצירוף אותה גבורה עילאית של אחראוני לוחמי-מצה — אנשי אלעזר בן יair — שטבחו עצם בליל המצור האחרון, שלא

¹ ספורות לתקופה הראשונית של אחר החורבן (השנים 70—115). Brann, Geschichte der Juden (1 פרק י"ז עמ' 543—558; כרך 6 עורך בידי Horwitz H עמ' 12—112; או בעברית, תרגום שפיר).

(2) דובנוב, דברי ימי עמי-עולם, עברית כרך ג', פ"א (עמ' 7—21).

(3) יעבץ, תולדות ישראל כרך 6, עמ' 1—72.

(4) Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes, Vol. I, ק. 634—664

(5) Cambridge Ancient History, Vol. XI, 1—45, 188—222

(6) Rostovtzeff, The Social and Economic History of the Roman Empire

(7) פרק ד' (1926) (124—104). פרק ה' (125—179). או עברית תרגום

(8) או"ר, אגדות התנאים, כרך א' חלק א', עמ' 17—114.

(9) שליט. המשטר הרומי בארץ-ישראל, עמ' 89—104 (חץ"ז).

Büchler, The Economic Conditions of Judaea after the Destruction of

(10) the Second Temple (1912)

Zucker, Studien zur jüdischen Selbstverwaltung im Altertum (1936)

(11) או"ר, p. 126—153.

(12) שטיינ, ציון, כרך ג' (חץ"ח). עמ' 118—122.

(13) אלון, הליכתו של רבנן בן זכאי ליבנה, ציון כרך ג' עמ' 183—214.

(14) אלון, נשיאותו של רבנן בן זכאי, ספר קלוזנר, עמ' 154—170.

G. F. Moore, Judaism etc., Vol. I, p. 83—109

יפלו חיים בידי אויביהם — וודאי מעידה היא של א נשבה רוח העם, שלא גרד עמו החרבן Katastrofah ב拊ש האומה בכללה, שעדיין כוחות עצומים נשמרו בלב האומה, שחורו ונתגלו דורות לאחר מכן — במלחמות בר-כוכבא, ופעלו בצעاء ובגלאי, בדמותם אותם מאמצים כבירים ורצוifs — התגברות על אוטור האפוגות שהביא עמו החרבן וההתנערות הלאומית והדתית. מכל מקום המלחמה עצמה נסתיימה למשה עם כיבוש ירושלים. שכן רחוק מלהניתה, שלוחמי מצדה וחבריהם האמינו שניצחו במלחמות את כובשי יהודה, או אף שיימדו בפניהם כל הימים. דומה, שאלעזר עצמה, כביכול מעלה בפנינו בנוומו בלילתו ההוא תכליות של מלחמה זו: להינקם את בקמת ירושלים הטרוסת, הכבושה והמחוללת (כשם שאף תנעויות המרד, שהוללו פלייטי הקנאים מיהודה במצרים, באלכסנדריה ובפרובינציה תיבי ובקיריני — לאחר החרבן, לא נתכוונו, כמובן, אף הן אלא לסתור באירב ולהתנקם בו ככל האפשר, ללא תקוות נצחון ותועלת).

ארבעה יסודות שהיו את אשיות האומה היהודית בארץ-ישראל, ניטלו הימנה עם החרבן, ואלו הם:

ירושלים, הסנהדרין, הבחן הגדול והמקדש.

ירושלים שימשה למעלה מעיר-בירה רגילה לעט. מראשית שבת ציון ואילך, בכל אותן התמורות המדיניות שהלו במעמדה של הארץ ובמעמדה של ירושלים עצמה ביום בית שני, לא פסקה "העיר" (אֶתְבָּא כֹּלֵפִי רומי) מהיות ממש "רואה ולבה" של א"י.

הארץ יכולה כביכול נתקפה ונחיהתה מעין "החותמה" של ירושלים, וכלי-יעיקר מציאותה המדינית בחברתיות של ארץ יהודה לאילו נבעה ויינקה מממציאותה של ירושלים ונtabesse עליה. בין כלפי העמים וכלפי המלבות ובין לגביהם עצמו — סימלה העיר את המדינה היהודית ואת מקורה-חיותו של העם העברי (לרבות זה שבוגלה²). וזה הפרש בין תקופה בית ראשון לבין ימי בית שני: שבתקופה הראשונה, שימשה ירושלים מרבע שנות חדש, המכונן לכדי מסביב לו תחומיים ארציים, בעלי "היסטוריה" והוויה הברית-מדינית מיוחדת, ובשני — מקור ויסוד כולל להוויה הדתית-הלאומית והמדינית של הארץ כולה הדבר תלוי וודאי בתולדות התהווותה של המדינה ביום בית שני, שמיד עם חילתן ביום שבת ציון כרכות היו ארגנית בבניה והפתחותה של העיר, וגם באופייתה המיווה, הדת-מדיני, של ארץ-יהודיה בימים ההם. מכל-מקום, מעמדה זה של ירושלים כלפי הארץ מובהה הוא ומבורר, על אף הניגודים המתגלים לפרקם, שבין העיר ובין הפרובינציה, ועל אף הנטיות הסיאראטיסטיות העולות לפעמים אף הן בגליות הארץ

במיוחד כדי לצין כלפי העניין הנידון את טיבת האדמיניסטרטיבי-מדיני של ירושלים, בדורות האחרונים שלפני החרבן. שכן מימי הורדוס ואילך (יש סבורים — לאחריו) תופסת ירושלים לגביה יהודה מעמד של "פוליס" יוונית, כמובן, שהארץ מאבדת את מציאותה שלה מבחינה אדמיניסטרטיבית-משפטית,

² השזה פילון, נגד פלאקוס, סעיף ז'

המצב היישובי, הכלכלי-סוציאלי ותפקידו

הופכת תחום, משועבד וכפוף ל„עיר“, דומה לשטחים ולישובים הקובעים את החומי הפליס (טריטוריות של Civitas). חורבן ירושלים במאות טיטוס, כשבא הלה להרים את המדינה היהודית ו„להמית את העם היהודי“, איננו, בעיקרו של דבר, אלא חוצאה של אותו מעמד מיוחד אותו ערך מカリע, שבו לה לירושלים בימי בית שני לגביו קיומה של א"י היהודית.

הסנהדרין, גלגולים הרבה עברו בהמשך ימי בית שני על אותו מוסד-שלטונו עליון, שמתחלת התקופה הרומאית ואילך נתקנה: הסנהדרין, או הסנהדרין הגדולה, ולא עוד אלא שבכל נוכחות אנו בתולדותיה שלה, אף לגביו עובדות מכריעות, הנוגעות בעיקר ביסודה וטיבת, כגון הרכבה, דרכי מיניות של חברה ובעיות שכיווץ באלה.

במיוחד מרוכזת הפלבלטיקה, המעסקת ומטרידה ביותר את החוקרים, בשאלת מציאותה של סנהדרין אחת או של כמה „סנהדראות“ (בשמות שונים), שכן יש חכמים המניחים מציאותן של „סנהדרין“ גדולה לענייני דת לעצמה, ו„סנהדרין“ שנייה — למשפט ולהנאה מדינית, ושלישית — לזראלית, ירושלמית — לעניינה הקומונאליים-עירוניים של ירושלים. מחולקת זו נובעת בעיקר מן הסתירות שלכאורה העולות מן התיאורים המתנגדים לגבוי הסנהדרין, שבמסורת-תנאים מצד אחד, ושבדברי יוספוס וכתבי הקדש של הנוצרים — לצד אחר. אין כאן מקום לדון בפרשה סבוכה זו (להלן נعمוד על כך). מכל מקום מצוים אנו לתפוס עמדה כלפי השאלה האחרונה: סנהדרין או סנהדראות. לדעתו אין המקורות כוטים עליינו להניח מציאותן של סנהדראות הרבה. אותה סנהדרין גדולה אחת שימשה לכל אותם תפקידים שהוזכרו, אף-על-פי שאין בידינו לבירר כראוי את דרכיהם פועלתה בתחום הניל, כל אחד לעצמו, ואת מידת ההשפעה וההנאה בסנהדרין, שזכה בה כל אחד מן האלימנטים שהיוו את הרכבה: הכהונה, החכמים (הסופרים) ו„זקניהם העם“ (האריסטוקרטיה), בכלל אחד מן התחומים ההם.

הסנהדרין שימשה אפוא מעין שלטון רפוי-זונטאטיבי של האומה ורכיבה בידיה את הסמכות העלונה בענייני דת ומשפט, לרבות המשפט הפלילי, דין-נפשות, אף נשתפה בהנאהת המדינית העלונה של האומה, כאלימנט שני לכבודו הגדל. מעמדה הכלול הוה של הסנהדרין, כוhow יפה היה ביותר בימים — מימי הבית השני — שלא מלכו מלכים בישראל, כגון בתקופה שקדמה לאלכסנדר ינאי (או אריסטופולוס). מלכי החשמונאים האחרונים קיפתו סמכותה של הסנהדרין הגדולה, והורדום, אפשר שבittel לגמרי (אלא שחורה ונתקוננת לאחר מכן), ואולם העם ראה בה את ערובת „האוטונומיה יהחותש“, שעלייהם הם קובלים בפני הקיסר הרומי כנגד מגמת שלטונית-יחידה של החשמונאים האחרונים, וביחד על הורדום וביתו. בשואה העם — עם גירוש הרומים מיהודה, בראשית המרד הגדל, עם מפלתו של קסטיאנוס גאלוס — לחופש גמור, וגתייסד השלטון הלאומי-הקוואליציוני בירושלים, הרי היתה ממשלה זו מיושדת בעיקרה על הסנהדרין (ליד „אספת העם“), כבסיסת החקוי, חורבנה של ירושלים ממשעו —

חוֹרְבֵן הַסְנָהָדָרִין הַגָּדוֹלָה, שקשורה הייתה ארגנית — למלוא היקף סמכותה — בעיר. אלא שבלאורחבי אותו תפקיד שעשתה הסנחרין בחייה המדיניים והלאומיים של האומה לפני הבית, דין היה שימריצ' כשהוא לעצמו, את הרומיים לעקלה עם עקירת המדינה.

הכהונה הגדולה. מן אמצע התקופה הפרסית (סוף מאה ה'), לאחר עזרא ונחמיה), עולה ומתבלט מעמדו של הכהן הגדול בראש העם שביהודה, הוא — ולידו הסנחרין — המפקח על חייה הדתיים-רווחניים של האומה, וביותר בתורת האפיטרופוס של בית המקדש, והוא גם הממונה על הנהגה האדמיניסטרטיבית של יהדות האוטונומית. הכהן הגדול הריבו אפוא בתינות שליט לגביו העם עצמו ובאי כוחו העליון כלפי חוץ — המלכות. בתורת ראשות האומה ומונהייג הכהונה (ואף בתורת מפקח המקדש), הריבו עומד בראש הסנחרין הגדולה. מוצאותיו זו משכה והלכה אף בתקופת שלטון בית סיליבקוס ובית-תלמי ביהודה. למרום שלטונם מגיעה הכהונה הגדולה בימים של החשמונאים. אף למשעה שהכהנים הגדולים מבית החשמונאי נעשו מלכיהם, לא דחקת המלכות מעיקרה את כתר הכהונה. מעמד הכהונה הגדולה נתעורר וגתקפה הרבה מידו של הורדוס. להה נטול הימנה את שלטונם ויציבותה עליידי שהיא מעביר לטיירוגין את הכהנים הגדולים שנחטמו עליידי חליפות, ועלידי שucker את מסורת-המשפט, המקיימת את הכהונה הגדולה לדבר שבקבוע — בדיון היירושה. קיוח מעמדה זה של הכהונה הגדולה משך וહלך אף בימי שלטון הנציבים הרומיים ביהודה. ערעור עמדתו של הכהן הגדול עליידי גורמים שמחוץ — המלכות, ההורדוסית והרומאית — נתחזק ביחס בדורות האחוריים שלפני החורבן, עליידי ירידתו המוסרית-חברתית של הכהונה הגדולה, אף עמדתם המדינית-לאומית של רוב הכהנים הגדולים בתקופה אחרת זו של ימי הבית, "קרבתם למלכות", סייעה לא-רבעט להמעטה-דמותם והשפעתם בעט. עובדא זה, צמצום כוחה ומעמדה של הכהונה הגדולה בתוכו של העם, מתגלית ביותר בהרכבת הממשלה הלאומית, שנתייסרה בראשות מלחמת החורבן. "הכהנים הגדולים" תופסים אמן מקום רב באותו שלטון; מכל-מקום הכהן הגדול שוב אינו השלייט ותראש: הרי הכהנים הגדולים "מצטרפים" כאחד היסודות של הממשלה, ואני-על-פייכן שימשה הכהונה הגדולה אף בתקופה האחורונית של ימי בית שני אלימנט מבריע ליד הסנחרין ביהודה האוטונומית-למחצה. עדין לא פנה זיווה הרוחנית-שלטוני של הכהונה הגדולה, ואין צרייך לומר כלפי העם שבגולה, אלא אף ביהודה עצמה. ואם אנו מבקשים ראייה לכך, הרי לפניו עדות חותכת באותו מטבעות של בריכוכבא, שטבוע בהם מצד אחד: שמעוז כנראה בריכוכבא עצמה ובצד الآخر — אל עזר הכהן, תינו — הכהן הגדול.

אבלן הכהונה הגדולה משמעו אפוא עמידת אחד היסודות של המזיאות הלאומית-המדינית והרוחנית של העם והעלאת חלל ריק בעולמה של האומה. המקדש. בימי בית שני, לפחות ברובם, לא שימש בית-המקדש ביהם-חאים יהידי לחווית הדתית של היהודות. לידי נתקיים בית-הכנסה — מקום לפולחן ולהגות דתית

בדמות התפילה וקריאת התורה (לאחר זמן — הנביים). בהמשך הימים נוצרה לкриאה בתורה — המדרש, במיוחד באגדה, שהוטה היקף ועומק לעיון ולהוויה הדתית הרוחנית. ומכל מקום לא ניטל ערכו ולא נתמעטה דמותו של בית המקדש. להה הוסיף לשמש מרכזו יחיד, כולל, לפולחן הציבור הלאומי. ואולם אף בעלם הדתי של היחיד תפס המקדש מקום מרובה בדמות הק רבני וכפרת-העוגנות והטהרה הכרוכות בהם (ואף-על-פי שהיו חוגים ביהודה בסוף ימי הבית, שהתגנוו לקרבנות זבחים). יעדו, אף התפילה שבבית-הכנסת, קשורה היא בהמשך התפתחותה במידה רבה בפולחן שבבית-המקדש, המסייע לשמש "בית-תפלה" כולל ועליון. יתר-על-כן, כמה יסודות של הליטורגייה שאלים מעיקרים ובצורותם מבית המקדש במישרין.

ברם, במיוחד שימוש המקדש מקום גילויו וריכוזו של ההווי הדתי החברתי-לאומי, בדמות החגים הגדולים, שלושת הרגלים, ובמיוחד חגיהם ותגיהם — שככל עיקר קיום מצוותם אינו אלא בירושלים ובמקדש. העליה לרגל שימושה ביטוי גරץ ועליון להוויה הדתית-הלאומית של האדם מישראל, ואף סייעה במידה מרובה להתלכדותה והtagבשותה של האומה בארץ. ולא עוד אלא שאף יהודי הגולה, שהטילו על עצם לעלות לרגל במידת האפשר, לפחות פעם אחת בחירותם, נתקשרו בכך עם אחיהם בארץ ותהיו את זיקתם למולדתם ולעטם. בית-המקדש היה אפוא גם גורם לאומיתרבותי בעל ערך עצום.

לכך יש להוסיף שמחזית-הشكل, שהיו מעלים כל שנה אף יהודיה-גולה, שנאבקו קשה בארצותיהם כנגד המתקשים בזכותם זו: העלתה חמס לבית-המקדש "שבארץ נכריה", ונתנו נשפט על קיומן מצוה זו — מעות מחזית-הشكل ששימשו לא רק את המקדש והקרבנות בלבד, מהם היו בונים את חומת ירושלים וגדלויה "ומתקנין את אמת-הימים (אקוואדוקט) ועושין את כל צורכי העיר"², למדנו שבית-המקדש שימש בעקביפיו מעין צינור, המספק אותן אמצעים פיננסיים לכלכלה

צרכיה היישובים והצבאים של עיר-הבירה, היינו — של המדינה. המקדש היה, לפחות בספרדים מטוים בימי הבית, אף יסוד מדיני-משפטי במבנה המדינה. המדינה הנידונית כאילו מרוכזת מסביב להיכל ויונקת את כוחה הקונסטיטוציוני הימני. עובדא זה, המתגלה בעיקר בمعدה של יהודת בתקופת שלטון הפרסים (בסוף) והסיליבידים ומלכי בית-תלמי, מבחינה תפיסתה של המלבות, מוצאת ביטוי, מבפנים, בדמות זיקתה של הטנהדרין למקדש: אין הטנהדרין יושבת אלא במקדש, בלשכת הגוית, וכשהיא "גולה מן המקדים", הריהי מקפתה בכוחה וסמכותה.³

בבית-המקדש שימש גם מקום של הוראה ברבים, בהלכה ובאמונות ודעות, מעין אקדמיה חופשית בין לחכמים ובין לעם. יהודת בן צרייפה ומתתיהו בן מרגלית, שני החכמים הפרושים, שעוררו את תלמידיהם בסוף ימי של

² שקלים פ"ד מ"ב.

³ עי ספרי שופטים פ"י קו"ד.

הוירוז לказץ את גשר־הזב שהקם הלה מעל המקדש. „היו מורים יומיום בבית־המקדש, בפני ערים רבים ששטו בצמא את דבריהם“⁴. ישו — מורה אף הוא יומיום במקדש. הקהלה היהודית־נוצרית האפוסטולית מתכונת כל יום לבית־המקדש, ומחבריהם דורשים ומטיפים את תורתם בפני העם. ורבנן יוחנו בן זבא*י* „יושב ודורש בצלו של היכל“⁵. אולם את שהוא מעלה ביותר דמותו המובהקת של בית־המקדש, הריחו וודאי דבר היוו משכנן ה/. מקום שכינתו של אלוהי ישראל, ייחודה של האומה כנגד אומות העולם. שורש מהצתה ומשכן הנצח שלה, המקופלים כולם באמונה באלווה־ישראל, כל אלה תלמידים היו ומעוררים במקדש. ולפייך עזה הייתה רוחות היתה, עד לחורבן, האמונה בעם שבית־המקדש עתיד לעמוד לנצח, כאומה עצמה (אף־על־פי שהמסורת מעידה על „גבאות ורומים“ שבישרו את הורבונו). וכבר שמענו ביטוי באמונה נמרצת זו מפני של פילון, הפילוסופוס היהודי שמן אלפסנדריה, המבשר לקוריאו, שאין בית־המקדש יכול לאיחרב, כל ימי להיות השמים והארץ. אמונה מוצקת זו היא אף שהחיה ועדזה את רוח הלוחמים ושאר העם, בשעות קשות במלוחמת החורבן — עד לבוא השעה. עובדא זו, מעמדו וערכו של המקדש כבסיס חייה ויסוד המדינה וכמגזרים וסמלם של הגאון והאמונה הלאומית של העם — היא היא שגרמה בעיקר לפקדת טיטוס לשרפּו. אין לנו רשות ליחס בלבד בשעה זו את עיוננו לשאלת חמורה: כיצד גשרך המקדש? בידוע, שיטוטים מעיד על מועצת־המפקדה הרומית בראשותו של טיטוס יומיים לפני שריפת היכל, שבה דנו בדרכה. לעדותו של הלה, נחלקו דעתיהם של המפקדים, וטיטוס הכריע לבסוף, למלא את המקדש מאבדון. לעומתו נשתרמה מסורת — כנראה מתוך פרשה אחת של טיטוס בספרו „היסטריה“, פרשה שאבדה ונשתרמה אצל סופר נוצרי־לטיני (סוף מאה ד' ותחילת מאה ה') Sulpicius Severus Chronicon שנתקו בכרך לakeup את ביצחה של היהודות. ובברר פרשה זו במפורט, רצוני חלוקים: איזו מסורת עדיפה? בלי שהיא בידינו לבירר פרשה זו במפורט, רצוני לומר בקצרה: זו שאצל הנוצרי הנו. לא „המקרה והגורל“ — בדברי יוספוס — הביא את חורבן הבית ולא בעליך־בורחו של טיטוס, אלא בהחלטה הברורה (אם גם לאחר שיקולים היטויים) שהחלטת הב"ל, וכונגו — לכלה את היהדות הלאומית, שכוחה ניזון מבית־המקדש⁶.

עם חורבן המקדש לא זו בלבד שניטלה מן האומה התפארת, שזהרה מעל ההיכל לעיני העם הארץ ובגולה ולעיניו העמים, ושמט יסוד מרכזי מתוך מבנה האומה היהודית ועשוי היה לakeup את אשיות האמונה בתורת־החייו ובעתידה, אלא אף זו שעקר החומות גודלים בחיה־הדת, במערכת המצוות הדתיות־ציבוריות והעלת

⁴ קדמוניות זו ובעג.

⁵ פסחים כו א.

⁶ ראה בפרטות אצל י. Bernay, Gesammelte Abhandlungen, כרך ב', עמ'

159—167, 171—181.

⁷ ראה ג. אלון, שריפת המקדש, קובץ „יבנה“ תרצ"ט, עמ' 85 ואילך.

בפני האומה מהומ עמוקה, שחדורה, דור-החורבן, נתבע במנגנון לנסות למלאותה. על-מנת לתקו את עולמה שחרב, ואולם חייבם אנו לשחות קצת במקום זה ולהוסיף ציון בפרשה, לפि שאתה מוצא אצל היסטוריונים דברים המכוננים למעט את גודל התחמות באבדן בית-המקדש בלבותיהם ובמחשוביהם של בני הדור. הללו מעלים את התפתחותה של היהדות — לימי בית שני — להעמקת ההרגשה הדתית, הרחבות היקף של עולם הדת בבית-הכנסת ולהגברת היסודות המוסרי שבה. ואף מעמידים הם על מסורת מפורשת המעידת לכואודה על התנחות אنسיה-הדור לאבדן בית-המקדש והמעבר התכוף למציאות הדתית-הרוחנית שנותה-חדשנית. שמזהה את תיקונה בתורה ובגמילות-חסדים — וזהו שנינו באבות דרכיו נתן¹: «פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והוא רבי יהושע הולך אחריו וראה בית המקדש חרב. אמר ר' יהושע: אוי לנו על זה שהוא הרבה! מקום שמתכפרים בו עוננותיהם של ישראל. אמר לו: בני, אל ירע לך, יש לנו כפירה אחרת, שהיא כמותה, ואיזו — זו גמילות-חסדים, שנאמר כי חסד חפצתי ולא זבח. שכן מצינו בדרניאל איש חמודות שהיה מתעסק בגמילות-חסדים...». ברם, שבית-המקדש לא הייתה את כלל עולמות הדת של היהדות בימי הבית, כבר עאננו על כך, ושאף לאחר החורבן לא עמדה אפוא היהדות להיבטל ולבור מן העולם לחלוותין — אף דבר זה אינו צריך להיאמר. אלא שגודל האסון וגודל הסכנה שהאומה הוועדה בפניהם עם חורבן המקדש, בהילקה ממנה יסוד מרכזי זה בעולמת הדת שלת, דבר זה אינו יכול להשיעם ולהיטשטש עליו אידי אינטראפרטציה כללית ובלתי-דיקנית במקורו הב"ל וכיוצא בו. אין האגדה הנידונית מתכוונת לומר אלא זה שההיטheiten הדתית והאגיאות מן החטא לא ניטלו מישראל לחלוותין אף לאחר החורבן, הרайл והיסוד האחר טנשטייר, מסיע אפּ הוא להתכפר מן העוננות. ואין כאן אלא המשך המסורת העתיקה המיויחסת לשם-זון הצדיק: «על שלושה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה (=הפלחן במקדש) ועל גמילות-חסדים», וכבר שמענו ממסורת אחת על רבן יוחנן בן זכאי שאמר: «כשם שהחטא² מכפרת על ישראל, כך צדקה מכפרת על אומות העולם»³. הרי שכפרת עונות — בקרבותן ובמקדש.

אלא שלשם הعلاאת תגבורתם של אנסיה-הדור: המבוכה, הצער והכאב המדכא שתקפו עליהם, עומק היגון והתהיה, הקרובים ליושן, דומה שדי יהא להעתיק את שלושת המקורות שלහן, הלו אף יסייעו אותן להציג קימעה לעולם הגסער, המיטרפ של בני דור-החורבן.

«תנו רבנן כשרוב הבית בשניה רבנו פרושים בישראל שלא לאכול בשור ושלא לשחות יין. נטפל להן ר' יהושע, אמר להן: בני, מפני מה אי[ן] אתם אוכלים בשור ואין אתם שותין יין? אמרו לו: נאכל בשור, שמןנו [היו] מקריבין על גבי מזבח, ועכשו בטל!⁴ נשחה יין ש[מןנו היו] מנסכים על גבי המזבח, ועכשו בטל זו

¹ Zuscha a' פ"ד ה"ה, הוצאה שכטר, עמ' 21.

² אבות פ"א מ"ב. ז' = קרבן חטא.

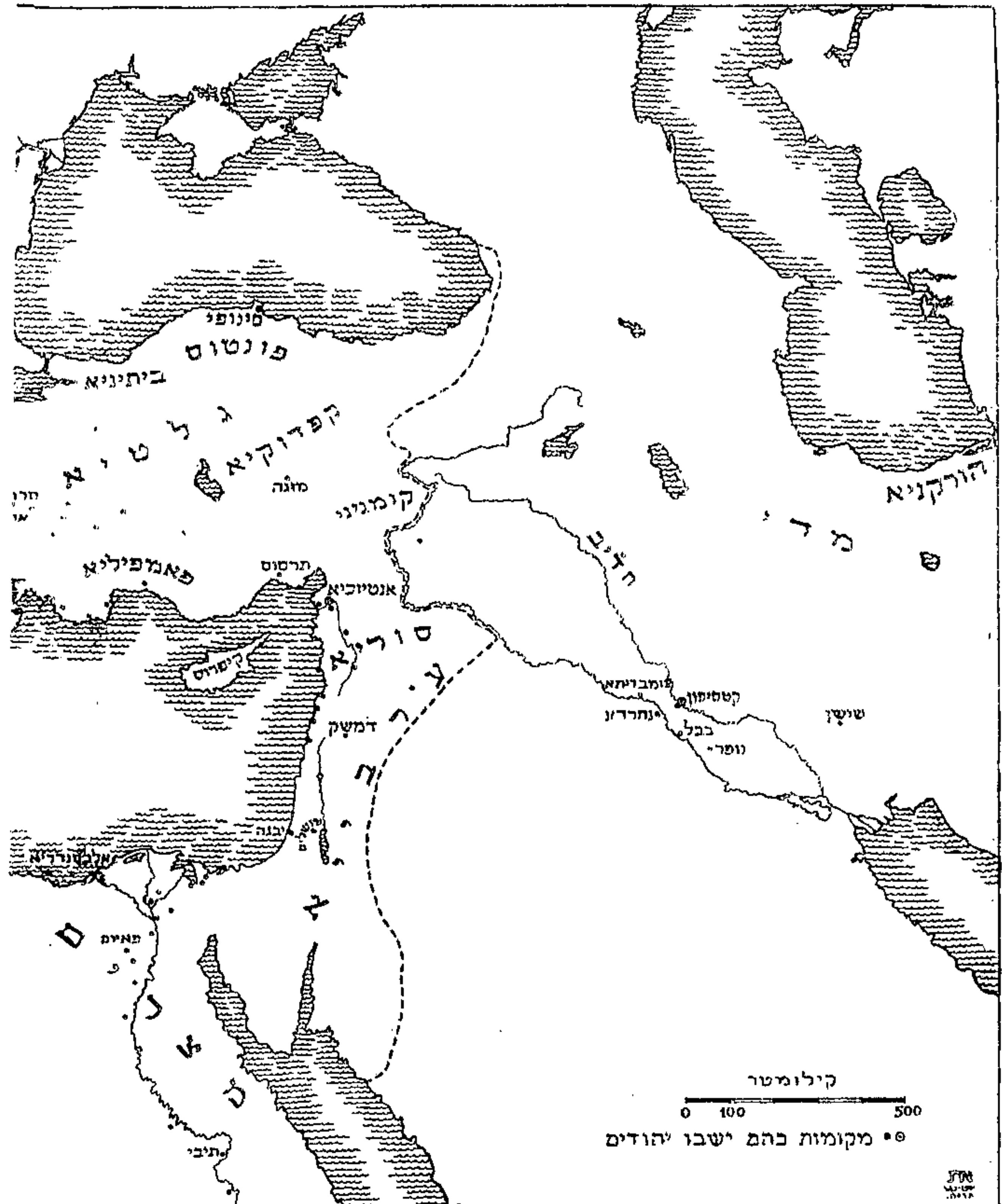
³ בנה בתרא י' סע"ב.

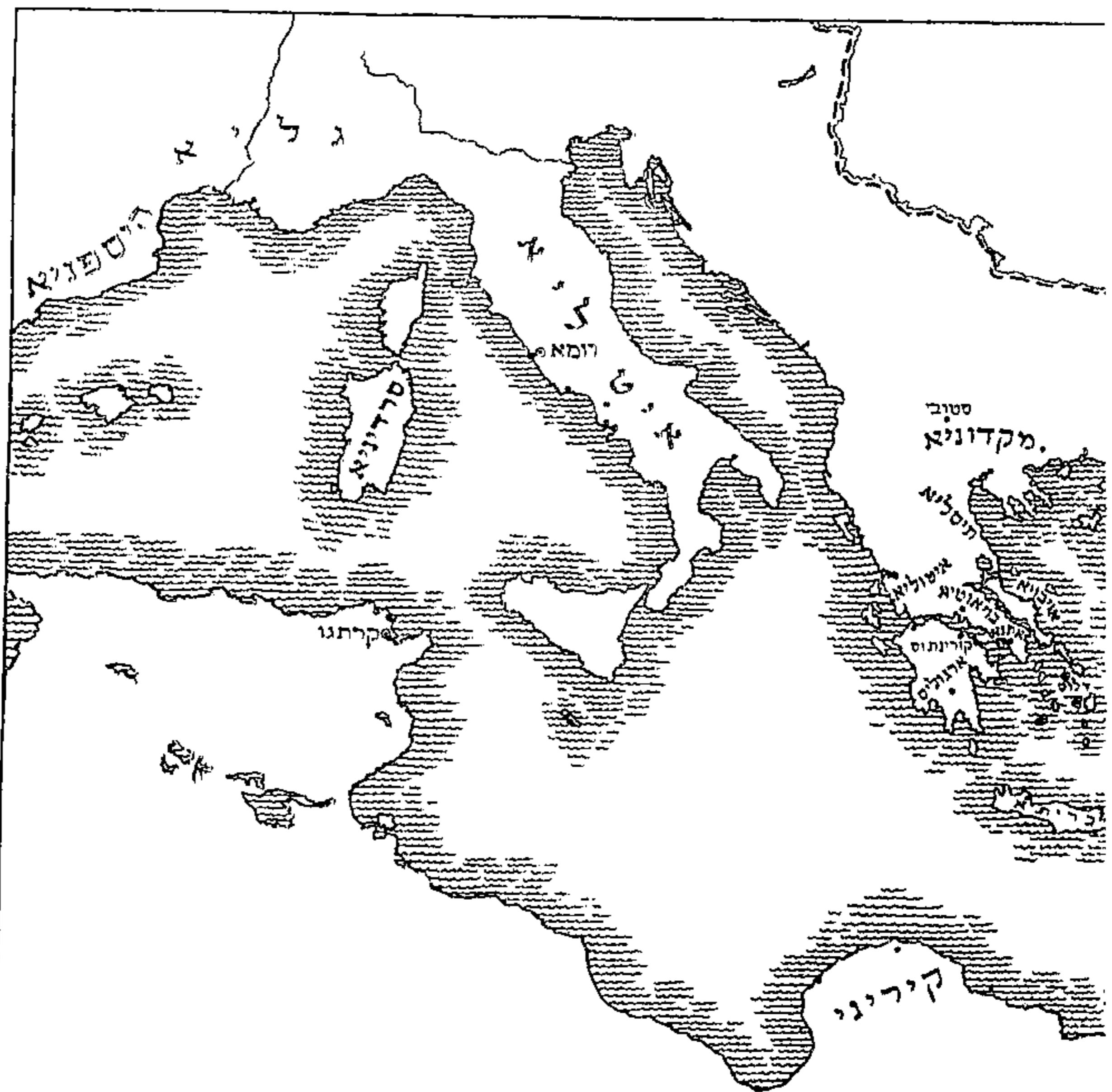
אמר להם: אם כן לחם לא נאכל, שכבר בטלו מנהhot (וללחם הפנימית). — אפשר בפירות! פירות לא נאכל, שכבר בטלו בכוראים. — אפשר בפירות אחרים. מים לא נשתה, שכבר בטל ניסוך המים (בחג)! שתקו, אמר להן: בני, בואו ואומר לכם: שלא להתאבל כל עיקר אי-אפשר, שכבר גוזרה גוזרה, ולהתאבל יותר מדי אי-אפשר, שאין גוזרין גוזירה על הציבור אלא אם כן רוב הציבור יכולין לעמוד בה... אלא כד אמרו חכמים: סד אדם את ביתו בסיד ומשיר בו דבר מועט... עשה אדם כל צורכי סעודה ומשיר דבר מועט... עשהasha כל תכשיטיה ומשירות דבר מועט¹¹.

בספר עוזרא הרביעי שנכתב בעברית (ולפי השקפתו נכתב בארץ ישראל כשלושים שנה לאחר ההורבן) ואוצר בתוכו יסודות שצתרकמו ונחגו או אף נרשמו בימים הסמוכים לחורבן, ספר של עצמו הועל ממצוקת הפרובלימטיקה המסurga, האומית והאנושית, שתקפה את הלבבות עט ההורבן הבית ונכתב בידי אחד החווים הברושים מאושי העם ומון הקרובים לחכמים — הרי אלו קוראים בפרשת חזון האשא האלמנה המקוננת על בן זקוניה שמת בחופת-חתנים שלו בלילה הנשואים: «את הפטחה בנשים, למה תבכי? הלא תראי את אבל ציוון אם כולנו? הלא תראי מקדשנו שם ומזבחנו נהרס והיכלנו חרב ונבלנו שבת ושירנו נאלם ורנטנו חלה? אורי מנורתנו דעך וארון-בריתנו שודד וקדשינו נתבעו והשט (ה') עליינו חולל. חוריינו. לחרפה נהיינו וכחנינו נשרפו באש. לוינו נשבו ובתולותינו הוטמאו, נשינו עונו וחטידינו נחטפו וטפנו נלקח ובחורינו לעבדים... (ח' כ"א—כ"ב). כיווץ בו בספר ברוך הסורי, שנכתב אף הוא קרוב לזמן כתיבתו של עוזרא ד', עברית, בארץ ישראל, בידי אחד מן האנשים הקרובים לחוג החכמים-התנאים. ברוך יושב על שער הייל החרב ומקונן על ציון:

<p>או אשר נולד וימת הרואים במצוות ציון אקרא לסיירינות מן הים, ושדים ותנאים מן הערים. ושאו עמי קינה וספדו אתי. ואת, הארץ, למה תתני פרי תבאותך? ואת, הגוף, למה תוסify לחתת יינך, וגם בכוריפירות לא יקריבו עוד? ויאל תפחה אוצרות מטר. והירח — כבה אורך הרבה, ואור ציון חשך? והכלות אל תעדיינה נלולות.</p>	<p>אשרי איש אשר לא נולד וأنחנו החיים, אווי לנו ואשר קרת לירושלים. ואתן הליליות מן המדבר בזאינה המעוררו ותגרו מתניכם למספֶּד אתם, האיכרים, אל תורעו עוד עצרי בקרבר חיל-יבול. ועוד לא יקריבו ממוני בציון? ואתם, השמים, כלאו את שלכם ואת, המשמש, עצרי את אוד קרניז, כى למה יזרח עוד אור ואתם, החתנים, אל תבאוו (לחופותיכם),</p>
--	--

¹¹ בבא בתרא ס' ע"ב. Tosfeta סוטה פרק ט"ז י"א—י"ד. והשווה שם הלכה י': אמר ר' ישמעאל (בஹוצאת צוקרמנדל): רבנן שמעון בן גמליאל: מיום שתרב בית-המקדש בדין הוא שלא נאכל בשאר ושלא נשתה יין אלא שאין בתי-דין גוזרין על הציבור אלא אותן דברים שהן יכולין לעמוד בהם. *

פֶגַזְרֵי יִשְׂרָאֵל לְאַחֲר הַחֹזֶר בָּן

100 לְסֶפֶה גְּדוּלָה בְּקָרוּב

תוצאות מלחמת החורבן

הדעת אותה השקפה האמורה בפי גרייך⁵, שלאחר החורבן הייתה יהודיה «במעט שומרה לגמירות». ואמנם, כמה ישובים וודאי שהרבו חורבו גמור, כגון ירושלים, יודפת ואחרים, וכגון עירגדי (לעדורתו של פלייניוס סיקונדוס, 17 v, Naturalis Historia, 17 v), אלא שככל שאור מקומות שיטופois מדבר עליהם שחרבו בהמשך המלחמה, לא נהרסו ממש, אלא נפגעו למקצתם. וכך אתה קורא במלחמות (ד' ח' ח') שאספסיבוס «חזר ובנה» ערים הרבה שחרבו במלחמה בחורף שנת 67–68. הרי שלא היה חורבן זה אלא בהיקף מצומצם ולשעה קצרה. ואפלו אותן יישובים שנפגעו קשה ביותר, אף הם חזרו ונתיישבו – אמנם במידה מועטה – על-ידי ישראל. שכן אף ירושלים – רשאים אנו להסיק מסורות נוצריות שללאו החורבן ועד גזרת אדריאנוס (שנת 135) – ישבו בה יהודים (ומצאיל לכך רמזו אצל יוספוס במלחמות ספר ז' בנאומו של אלעזר בן יאיר⁶). מכל מקום וודאי נתקפו ונחטטו היישובים היהודיים בארץ, וביחד בסביבות ירושלים, וקרוב לומר, אותן מקומות, שאתא קורא עליהם אצל אבותה הכנסייה מן המאה הרביעית (אויסיביוס, אונומסטיקון והידוניום, אגרת על פאולה, § ק"ח) שהם חרבים בימייהם, כגון גבע, היה בגעת-שאל, תמנה ועד, חhilת חורבנת במלחמה זו (אם לא במלחמת בר-כוכבא).

קשה היה חורבן המשק, ביחס המשק החקלאי. אין בידינו ידיעות הרבה מן המקורות, המכילות נתונים ממשיים ומפורטים. מכל מקום, מכמה מקומות בספריו של יוספוס למדנו, על דרכם של הרומים במלחמה «להתקנום» בשודותיהם של היהודים הלוחמים ואף של הפליטים, שלא נלחמו בהם כלל. שריפת בתים והריסת הרכוש החקלאי, הרי אלו מעשים, שעשו הרומים «להנאתם», או לשם הטלת אימה. ויש שהחריבו את האדמה לצורך צבאי. במקומות אחדים במלחמות מודיעינו יוספוס, שבימי המצור על ירושלים הכרית טיטוס לחולוטין את כל העצים מסביב לעיר בהיקף של 90–110 ריס (12 קילומטר) לבנות בהם סוללות עד «שנחשפה הארץ כקרקע בתוליה». וקרוב להנחת, שכשם שבמלחמת בר-כוכבא «בא אדריאנוס הרשע והחריב את כל הארץ» ולא היו הזרים מצוין⁷, כך אירע בכמה מקומות אף במלחמת החורבן.

עוד כדי ליתן את הדעת, שכנראה נהגו פעמים הלוחמים אף הם להחריב שטחים פוריים, בעלי-ערך מיוחד, שלא יפלו וינצלו בידי האויב. כך משמע דבריו של פלייניוס⁸, המעיד על חורשות האפרסמן שביהודה (ליד יריחו), היהדות בעולם לסיבן המשובת, שבימי המלחמה הזאת «השתוללו היהודים עליהם בחמתם, כאשר נתאכזו על חיותם עצם. ובנגדם הגנו עליהם הרומים, ורק עשו מלחמה על העצים». Saevire in eam Judaci sicut in vitam quoque suam : Contra defendere Romani, et dimicatum pro frutice est.

⁵ מהדורה ד' כרך ד' עמ' 9. וכן אתה מוצא אף אצל חוקרים מודרניים, קלין. Neue Beiträge

⁶ ירושלים – «זקנים מתפלשים באפר הרהבת וונשים שהחיון האויב-אט».

⁷ ירושלמי פאה פרק ז' כי רע"א. ⁸ עמ' 276, 113, 25 ו.א.

קציינטנדנט בצבא הרומי שביהודה). עובדא זו, התמעטו האילנות בארץ, קשה היה, ואנשי הדור ביקשו דרכיהם להגן על העצים — וודאי עצירפי בעיקר המשמע — שנשארו, דבר המשתקף בהלכה, וכמota שנראה להלן.

הפקעת הקיסר: יוספוס מספר במלחמות (ד' ר'): אומה שעה (שנה 17) שלח הקיסר לבוסט (הנציב) וליבריוס מקסימוס — הלה היה האפיטרופוס — Procurator — ופקד עליהם להחכיר (או למכור ^{ואטיסלאט}) את כל אדמת היהודים. שכן לא חושיב בארץ ערים, הוואיל וביקש לקיים את הארץ לעצמו. רק לשמונה מאות חילימ-ויטראנים נתן את המוצא⁴⁸ (בתלמוד: קולוניה — קלניה) למושבם. פרשה זו, הסתומה במקצת טעונה פירוש קצר. לכוארה משמע מכאן, שאספסיגנוס הכריז שארץ-יהודה כולה שלו היא, קניינו הפרט. ואולם לאmittו של דבר לא נקבעו יוספות לכך, אף-על-פי שנקט לשון סתום העשי להטעות, שכן יש להבחין בין נכסיהם של הקיסרים, שנידונו כרכוש פרטי שלהם — Patrimonium — לבין להם מדמת הפרובינציות הנכבשות, ובין אותן קרקען, שהופקוuth בתיו גניזה הכריז שארץ-יהודה כולה הוא, הקיסר ager Publius או ager Romani וnidono כרכוש הממלכה הרומאיתaurarium ליג' Fiscus (בניגוד ל- שŁopat' שלמעשה הועלו הכנסותיהם לкопת הקיסר ה-). יוספוס בדבריו הנ"ל אינו מתייחס לומר אלא שאספסיגנוס הכריז על הסינטוס). יוספוס בדבריו הנ"ל אינו מתייחס לומר אלא שאספסיגנוס הכריז על יהודה שקרעותיה רכוש המדינה הרומית, ושבעליהן היהודים איבדו את זכות הבעלות עליהם ושמילא הרי הוא, הקיסר, השליט בהן כשליט הממלכה וכבארכותה. דבר זה מבורך ביותר עליידי שיפורים מוסף ואומר על הכרזה זו, כדי לבארה — שכן לא חושיב ערים בארץ. הוואיל ובמקום שמצוות היו "ערים" (Civitates) מבחינה משפטית-מדינית, היו הקרקעות נדונות כרכוש אזרח ערים. אך שאספסיגנוס עיונית על יסוד התפיסה התיאורטית-משפטית של הרומים: כל פרובינציה אינה אלא קניין המדינה הרומית וקרקעותיהם לעם הרומי ואין עליהם לבני-הפרובינציה אלא זכות "אכילת-פירות" (ususfructus) בלבד, תפיסה עיונית, שלדען חוקרים הרבה כבר הייתה קיימת בימי הרפובליקה, ולדעת אחרים מן החוקרים המודרניים⁴⁹. אינה אלא הלה חזשת של תקופת הקיסרים. יוספוס עצמו משמש ראייה לכך, שהכרזה זו מעידה על מציאות ממשית. שכן הוא מעיד על עצמה שאספסיגנוס נתן לו קרקען רבות בעמק, תמורה שטח מסויים שנלקח הימנו בירושלים (חיים פרק ע'ז: "כברת ארץ גדולה") למגנה הלגיון העשירי. קרקען הלו וודאי הופקו מידיהן טל ישראל, ובהתאם לאותו מעשה כולל שאנו מדברים בו. כדי לעמוד על המציאות שנתחדשה עם הכרזה זו של אספסיגנוס, כדאי להבחן את מצב הקרקעות בפרובינציות אחרות, שגורלו היה כגורל יהודה, כגון קרתגו מלآخر המלחמה הפונית השלישית (146).

⁴⁸ נזכرت יהו' יח כח (ועי סוכה פ"ד מ"ה וביבלי מה א).

* 310—260, p. 260, J.R.S. t. 31 (1941).

توزאות מלחמת החורבן

קרקעוטיה של פרובינציה כבושא שהכרזו כ-*publicus ager*. מהן שנמכרו לחליותין, אם לאזרחים רומיים ואמ לפעמים לבני הפרובינציה (כמובן הנאמנים לממלכות "ובעליזיות"), כגון הבוגדים בשעת מלחמה או מרידה). ואולם רובן של הקרקעות הוחכרו בא里斯ות לכמה שנים (על-הרוב לחמש שנים), כלומר — אף הבעלים הראשונים, שנשארו יושבים על אדמות נידונו כאריסים. במקרים מסוימים הוחכרה הקרקע באрисות-יעולם (*emphyteuticum*) (jus). בדרך כלל הייתה האדמה נחכרת בשטחים גדולים לי-*Conductores*, חוכרים גדולים, שקיבלו מן המלכויות אחזות מרובות, והם החכירו את הקרקע חקלות-חלוקת לאריסים-aicratis. הי-*Conductores* העלו שכרי-אריסות לשיטונות וגבו לעצם מן האיכרים דמי-אריסות מרובים מדמי-הכירות ששילמו להם. הי-*Conductores* הללו היו "מקורבים למלכות" והיו עושים ידי-אות עם האדמיניסטרציה לנצל ולשudad את האיכרים. שרבים מהם ישבו למעשה אדמותם ופעמים — אף לנשלם מעל הקרקע. יכולם היו החוכרים הגדולים הללו, שיימשו למעשה מעין עושי-דבר השלטון, להפיקו לרצונם את הקרקעות מידי אריסיה-בעליהם באמצעות וברירות-לב. חייבים אנו להניח מצב זה לגבי ארץ-ישראל בימים שלאחר החורבן. במקורות של תנאים אנו קוראים על יהודים "הচוכרים או המקבלים שדה אבותם מן הגוי". הם כנראה אותם "אדונים חדשים", שהרכבו אלפיים על האיכרים היהודים — כקוניים או בחוכרים גדולים של קרקע מידי המלכות, ואולם אף יהודים מעין-אלו מצויים היום. אלא שנראה בעיני, שאתם "מסיקים" (או מציקים), שאנו קוראים עליהם במסורת התנאים¹⁰, אינם אלא הי-*Conductores*, הללו — נקרים ויהודים — שדוחקים לאיכרים-האריסים ומעלים את מסitem הקשיים ומנסלים אותם מכל אדמותם — הם במשותף עם המלכות, שהם משמשים אותה. כבר שניינו במשנה¹¹ על "מכת מדינה" — מסיקים הנוטלים שדות, והרי זה אותו נישול באמצעות (אי-תשולם דמי-האריסות) ושלא באמצעות (מחכירים הקרקע לאחרים). ואולם הנישול הגמור של רבים מישראל — והם הלוחמים והחשודים בהתקנות לרומי — מעל אדמותם נעשה אף עליידי המלכות עצמה. תחילה זה לא פחת עם גמר המלחמה דוקא. כבר אנו מוצאים, דרך משל, את אספיגנוס, לאחר שכבש ב-"*אדום*" את בית-אריס וכפר-טבא והמית עשרה אלף איש ושבה (ומבר לעבדים) אלף מן היהודים — "גירש את שאר העם והחנה בכפריהם יהודות-יצה לחריב את סביבותיהם" (מלחמות ר' ח' א'). כיווץ בדבר אנו למידים, שנגנו הרומיים, דרך כלל, לשים ידם על נסיבות-קרקעותיהם של ישראל בהמשך המלחמה. במקומות אחד מספר יוספוס (מלחמות

¹⁰ בספר דברים פ"ז שנ"ז: "ויראהו ה' את כל הארץ מלמד שהראתו ארץ-ישראל ליושבת על שלוחתה וחור והראהו מציקין רודים בה (כך הנוסח במדרשי תנאים)... עד דין מלמד... וחור והראהו מציקין הרודין בה... עד צווער, אלו מציקי ישראל (בנו"א: מציקי ישראל), כמו אלו הכלשים הדומים (בנו"א: שבליו) עם המלכות ועתידים ליאבד עמם". בירושלמי (DMA פ"ז כה ע"ב): אמר רבי יוחנן מן המスキין שנ... אף הוא דוחק עצמו ופודה אותה — משמע שהחזיקו בקרקע.

¹¹ בבא קמא ס"י מ"ה.

תולדות היהודים בא"י בתקופת המשנה והתלמוד

ו ב ב—ג) על "בני כהנים גדולים" ושאר אנשי ירושלים — כנראה מון הלוויים המתונים, שנמלטו מירושלים אל מחנה הרומים, וטיטוס הרшибם בגופנה — ופקד עליהם להישאר באotta עיר עד תום המלחמה ואוז יחוירו להם את נחלותיהם. אלא כמו שמלמד מקום זה שאלו שבגדו בלוחמי-חירות, או שנאטרפו אל הרומים מעיקרים — זכו שיוחזרו להם אחזותיהם ע"י השלטון. בהמשך המלחמה נהגו הרומים להרшиб מן היהודים הנכנעים להם — מרזונם, שלא במלחמה — במקומות שונים, מתחוץ לעיריהם הם (יבנה ולוד — ד' ג' — ובערי עבריה-ירדן — ד' ז') — אספסינוס ופלקידוס — חורף 67–68). ואפי-על-פי שנראה כי ישיבה זו ארעית הייתה במרקם רבי, הרי קרוב יותר להנית, שאותם "מתיישבים" חדשין, שהיו ה"הוגנים" או ה"מעילים" (לרומיים), נתרעו במקומות-מושבותיהם אלו, ונעשו השליטים בקרונותיהם של הבעלים הראשונים, שנרצחו או שנשבו או שברחו למדינות-הדים. המלחמה גירה אףוא שינויים עצומים בעמדיו של הרכוש הקרקעי של העם: א) הפקעת הבעלות מיידי היהודים שנשאו יושבים על אדמותם, כאריסים, וצפויים לנישול בכל שעה; ב) הפקעת הקרקע עצמה הלכה-למעשה מיידי רבים, שהיו עם הלוויים או שנחשדו בכך; ג) העברת קרקעות לידיים של נפרדים, על-הרוב בתורת "מציקין" ופעמים — בתורת בעלים ממש, שנתיישבו על הקרקע ודחקו לחולותין את רגלי בעליין הקודמים — היהודים; ד) העברת קרקעות מרשות אחת של ישראל, לרשות אחרת.

ולצד שני — וודאי לא מעט מן הקרקעות נשאו בחינת "הפרק" מן בעלייהם שנשבו או שברחו, הם "נכטי שבויים" ו"נכטי גטושים" ו"נכטי רטושים" שהוזכרו בכמה מקומות במסורת תנאים¹². (ואפי-על-פי שביעירם מדברים מקורות אלו בימים שלאחר מלחמת בריכוכבא). כיצד הגביה האומה על המזיאות החדש הזה? על כך אנו מוצאים תשובה כל-שהיא מן ההלכה, שנעמוד אליה להלן, בהמשך שיעורינו. בקצרה יש לומר, שהחכמים לא הסכימו להכיר בעלותם של האדונים החדשין ובמעשיהם של שליטונם ומשמשיהם היהודים והנוצרים, אף נאבקו, והצליחו בכך, לשם תיקון המצב המסוכסך שהתגאים האמורים הטילו לתוכו את ארץ-ישראל היהודית.

ולבסוף יש להעיר שקדוקות מסוימות הועברו ממש לרשות הקיסר בתורת נכסיו הפרטיים ונידונו כד-Patrimonium¹³. הללו היו מעובדות ומונצחות במשרין עליידי אוצר-המלחמות של הקיסר, כגון חורשות האפרנסון, שלעדות פליניוס הין מבניות לאוצר מלאחר החורבן, ממון רב.

המסים. היהודים שהוטיפו לעבוד את אדמות כאריסים של המלחמות, העלו "דמי-אריסות" (Vectigal) מרובים ביותר, בעיקר בדמות שיעור גדול של היבול

¹² תוט' כתובות ט"ח ח"ג, ירושלמי שם פ"ד כת ע"ה, בבלי בכא מציעא לח ב.

¹³ נראה שאספסינוס ארגן יסודית וראשו את הפטרייטונום לחוד נכסי הקיסר, ר' בר. E. R. של פאולי וויסובא וקס, Urkund Siscus.

בעין או במעות. ואולם אף אותן יהודים שהבשלות על הקרקע לא הופיעה מידם, או שנמכרו או שניתנו להם קרקע (כגון יוספוס, חיים פרק ע'ו) נתחייבו בהעלאת מס-קרקע שנתי (Tributum Soli) בעין או במעות. רק "מרקוביים" מועטים זכו להשחרר ממס זה, כגון יוספוס בימי דומיטיאנוס (ח'ים, פרק ע'ו). מס שני הוא מס-הגולגולת. מס זה פעמים — במלכות רומי בכלל — לא היה משתלם על-ידי אלו החיבים בקרקע ופעמים אף עליהם. ככלפי א' נראתה להנחת, שיהודי הארץ שילמו כלם, ממש ב', מסים אלו (להוציא, כמובן, נטולי הקרקע). קראנו למס בשם: מס-הגולגולת. ואולם אין להבין את השם כמשמעותו המדוייק. חכמים סבורים שדרך כלל לא שימוש הלה תשולם קבוע, שווה, שהוטל על כל אדם, ללא הפרש, אלא היהוה מעין מס פרטוני שנקבע גם לפיו הרבוע וההכנאה (ושכלל אף את ה"גולגולת"), תשולם שווה לכל אדם). אין בידינו להגדיר את המס הנידון בנסיבות ולפרטיו בכלל. ברם, מקורותינו במסורת-חכמים מדורות מאוחרות למדנו שהגולגולות העיקור קשה על העם. וכן למדנו מאפינוס (מאה ב') שהמס שהוטל על היהודי הארץ קשה מזה שנתחייב בו הנתינאים מן הארץ הסמוכות¹⁴. כיוצא בדבר למדנו לסוף המאה השנייה, שבני הארץ קבלו בפני פסאניות ניגר, על כובד המס שנותל מהם את מאור-יענים¹⁵.

הادرיכונים. יוספוס מספר (מלחמות ד' ר' ו') על מס-אדרכמוניים (שוים לשני דינרים רומיים או מילדיון אשר הוטל על כל אחד בישראל, בכלל מקרים שהוא, להעלותו שנה שנה לאוצר-המלחמות, לשם Jupiter Capitolinus אלוהי רומי — להיכלו הקפיטולאים. מס זה בא תחת דמי מהצית-השקל, שככל אדם בישראל, בארץ ובגולה, היה נושא למقدس. תשולם זה, והוא אין לבארו מהבתן הבצע והקמצנות, שבנון נתפרTEM אספסינוס בשעתו זוכה בגלון לעוג ולאיבת. על-כלפניהם לא בגל עבדא זו בלבד ובעיקרה (כמו שתבוד גינצברג¹⁶). ולאו דווקא, מפני היהודי חוץ-ארץ סייעו היהודי הארץ). המס נתבסס על התפיסה המשפטית-מדינית של הרומיים מימים-מקדם: אלוהיה של האומה הכבושה אף הם עוברים לרומי. במלחמת החרבן נצח אלוהי רומי את אלוהי-ישראל, הרי שאותם דמים, שקדושים היו למקדש ה', משתעבדים הם מעתה למלכות המנצחת ולאלהיה — הגדל שבאלים, יוסטיר¹⁷. כיוצא בדבר למדנו דיו קסיו¹⁸. אלא שהוא מוטין לבאר ולומר, שהמס הוטל על כל מי שנוהג כמנהג ישראל, רוצה לומר אף הנוצרים כשם מתגירים וחפים ביהדות. ברם, מתוך סואיטוניאוס (חיי דומיטיאנוס י'ב ב') למדנו, שדומיטיאנוס הגבה מס זה אף מן היהודים שתתכחשו ליהדותם, או שייצאו

¹⁴ היסטוריה סורית, 50.

¹⁵ Capitolinus, Pescennius 5 H.A.

¹⁶ 1930 J.Q.R. 281.

¹⁷ ראה Juster, Les Juifs dans l'empire romain, I, 283 ואחרים. וראה III P.L. Felix Minucius LXX 276 יהודים עצמו שbowי בידי אלוהי הרומיים יחד עם עמו".

¹⁸ דיו קסיו ס'ז ז' ב' Preisigke, Sammelbuch; Wilcken, no. 4429—4433. ראה ביחס 5812, 1815, 1819.

תולדות היהודים בא"י בתקופת המשנה והתלמוד

מכלל ישראל, וכנראה גם מן הגרים שחזרו לسورם. עוד משמענו הלה, שקיסר זה החמיר בגיבוי המס, שיותר מן המועקה הכספית, היו בו מן החרפה וההשפה ליהודים.

דבריו הנ"ל של סואיטוניאוס,ձמנים אנו, שמצויה הייתה ברומי "קופה יהודית" *Fiscus Judaicus* כלומר — משרד מיוחד מרכז, שבראשו עמד *procator* ולידו חבר-עוזרים, שהיו מועצחו של המונה הנ"ל (*Consilium*). באחת הכתובות (C.I.L. VI 8604)¹⁹ מצינו אדם ששימש *procator ad capitularia Iudeorum*. נראים הדברים, שבין ה"פיסקוס יודאיкус" ובין השם האחرون, אינם מצינינאים אלא את האפראט הממונה על גיבוי דמי "שני האדרכמוניים" (הקפיטולרייה — רישומות התשלומים). ואולם פרטם חשובים יכולים אנו להעלות ביום לגבי המס הנידון, מן האוסטרקה (חרסית) ומן הփירוטים של מצרים. הרי אתה מוצא, למשנת 72–73 ויאלך : א) *אושגאיאו אונסאלגאץ* (מס היהודים) בסכום 8 אדרכמוניים (מצריים) = 2 אדרכמוניים אטיים, שם 2 דינרים ; ב) *אושגאיאו אונסאלגאץ* (מחירות שני הדינרים של היהודים). שני השמות הללו — אחד הם : דמי מחצית-השקל, שנשתלמו למלכות מלאחר החורבן. מן המקורות הללו יש להטיק בחחלה, שלא רק הגברים והבוגרים מישראל, אלא אף התינוקות מבני שלוש ויאלך (מג' ועד ס') והנשיות²⁰ חייבים היו במס זה. מס זה שהוחרר כמה וכמה פעמים בתעודות שבאו בזמן האחرون ממצריים, אfine-על-פי שיש ושוללים את ותו עם "דמי מחצית-השקל". מכל מקום יש לנו לילך אחר רוב החכמים ולראותו שווה עם ה"ادرכמוני" ממש.

בכמה תעודות מצריות נזכר ליד ה"אקסאהם" אף תשלום אחר בשם *אונסאלגאץ* השווה למחצית המס הנ"ל (динר אחד). אין בידינו לבירריפה משמעות השם הנידון ואת יסודו של מס זה. אלא שנראה, שקשרו הוא — וכן שמו — בתרומות²¹, שהיו מעליים מהחזארץ בימי הבית לאוצר המקדש, על מנת ליתן לכוהנים²². בתקופה הסמוכה לחורבן וביתר בימי דומיטיאנוס, היו מגבים את "דמי מחצית-השקל" בחומר רב ; ברומי ישב הפרוקולטור הנ"ל, שמצוותו הייתה פרושה על כל ארצות האימפריה, ולידו מועצה — בלשונו של סואיטוניוס : *consilium* — שטייע אותו במלאתו²³. במקורותינו אין נזכר מס זה ונראה שהוביל בשאר ה"מסים"

¹⁹ ואצל 1515 no. 1515, I. I. S. I. p. 330, והשו שירר 111 117, הערת 62.

²⁰ וילקין, *יסודות הפפילולוגיה* 61. פפירום ארטינויה בו רשומים כמשלמי המס : המשגה גברים, שש נשים (אחת לעלה מששים) וארבעה ילדים מגיל שלוש ומעלה.

²¹ במשנת ידים פ"ד מג' למדנו שלפענין החורבן היו מפרישים מעשרות במצרים. וראה ג. אלון, לחקיר ההלכה של פילון, *תרכיב שט"ז* (חוץ"ד), עמ' 36–28.

²² לדעת גריין (*נסוא ש"א עט' 192*) הרי אלו המשוכים שהזוכרו במקורות תנאים שמלו בימי ברוכובא משכו ערלהם כדי להימלט מתשלום המס הנידון. אסמכתא לדבריו מבקש גריין בעדותו של סואיטוניוס שם, על אנשים שימושו להם ערלה (ברומי) כדי להיפטר מן המס. אלא שאין להזכיר בדרך זו — וגופה של המסורת הנ"ל נדונן בה להלן, בהזמננות אחרת.

שהמסורת מוכירתנן, מלבד המכתים, שהיו נגבים בשיעור מסוים — פרופורציונאלי לערך הסתירות שהובאו אל הארץ. יש לפרש כאן בקצרה אותן תלומים כבדים, שלא נידונו כקבועים ולא הוגדרו בשיעוריהם בדרך החוק, גם המטים שאינט קבועים.

1. הארנוניות: הארנונה היא *annona*, מונכרת במקורות התנאים במקומות הרבה. זהה ה-*militaris annona*, שנגبتה לצורך הילוט החונים בארץ, החיילים והקצינים, ולצורך הפקידים האזרחיים של המלכות. מקורותינו מוכרים את הארנוניות שנגבו מן העיסה ומן הבהמות. ואמנם, כך היו גובין את הארנוניות בכללן, בכל הפרובינציות לשם כלכלת הצבא והפקידות, לרבות מצרכים אחרים: יין, חומץ, שמן, מספוא, עצים ובדים (W.P. II בערכו). הוואיל ורב הצבא בארץ מלאחר החורבן, הרי נתחדש כאן על כבד על העם. עד להיכן היה תשולם הארנונה קשה, מלמדנו ביחס המקור שלහן²³: שכך כתוב במשנה תורה עליידי משה רבנו «והיו בר לאות ולמופת ובזערע עד עולם תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמה ובטוב לבב מרוב כל ועבדת את אויביך אשר ישלחנו לך» בר בערב ובצמא ובעירום ובחשר כל" (דברים כח מז—מח). ברעב כיצד? בזמן שאדם תאב לאכילת פת' שעורים ואינו מוצא, אומות העולם מבקשים ממנו פת נקייה (= סולת) ובשר שמן. ובצמא כיצד? בזמן שאדם מתאווה לשתו טיפה של חומץ, טיפה של שכר ואינו מוצא, אומות העולם מבקשים ממנו יין משובח שבכל המדינות. ובעירום כיצד? בזמן שאדם בא ללבוש חלק של צמר או של פשתן ואינו מוצא, אומות העולם מבקשים ממנו השיראין והקלד שבכל המדינות". — עם ההבלטה היתריה שיש לפנינו כאן, במדרש-אגדה זה, הרי בעיקרה עשויה היא לשקף אל-ינכון אותה מועקה קשה שהוטלה על היהודים בארץ ע"י הארנוניות, בתקופה שאנו עומדים בה.

2. ולבסוף יש לציין את המס-העובד — חותם העבודה בידים, והוא: האנגליות ושאר עובדות-הכפית. האנגליות²⁴ הנזכרות במקורות הרבה הן של תנאים ממשען: חיוב אדם ובהמה לעבודת דואר, הובלחה ומשא, לצורך השליטונות. במיוחד צפויים היו האיכרים להיפגע מנוהג קשה זה, לפי שפעמים היו מעבידים את בתמתם עד שנפסלו מעבודה ועד שמהן, ופעמים — החרימוה לחלוtiny ולא החזירה לבעליה, וכך היה נגוז מהם כל משען-חייהם²⁵ (ואfine-על-פי שמן הדין אסור היה לעשות כך).

שאר עבודות-הכפית כיצד? בתיקון דרכיהם וסיליתן ובשאר עבודות שנעשו לצורך משטרתי וצבאי וכיוצא בהן.

המקור שלහן, הנובע מן הימים הסתומים לחורבן, מעלה לעינינו בלשון קטרה

²³ אבות דרבי נתן נו"א פ"כ (שכטר עמ' 71).

²⁴ *angaria* שורשו פרסי כנראה, וייסדו אף הוא מפרס. בעיקרו משמע לשם cursus publicus. ולבסוף במאוחר — כולל מנייע עבודה-כפית אחרות.

²⁵ השווה משנת בבא מציעא פ"ז מ"ג, ושם בבבלי ע"ח ב': אנגליה חזרת ואנגליה שאינה חזרת, שפירושה נטילת הבעמה שלא על-מנת להחזרה ושלא כפידושו של גולדשטייד R.E.J. 34 עמוד 208.

טיבן של עבודות הללו²⁶: כבר היה רבן יוחנן בן זכאי עולה למעון יהודה (בנוסחאות אחרות: למואס = עמאוס, וכן נכוון). ראה ריבבה אחת מלקחת שעורים מתחת גלי הסוט. אמר להם רבן יוחנן בן זכאי: רأיתם ריבבה זו מה היא? אמרו לו: עברית. — סוס זה של מי הוא? אמרו לו: של פרש ערבי אחד. אמר להם רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו: כל ימי הייתי מצטרע (=מתתקשה להבין) על הפסוק הות והייתי קורא אותו ולא הייתי יודע מה הוא: אם לא תדעי לך היפה בנים (המשכו): צאי לך בעקביו הצאן וריעי את גדיותיך על משכנות הרועים; שיר השירים א' ח'). לא רציתם להשתעבד לשמיים, הרי אתם מעתעדים לפגומי גויים, ערבים; לא רציתם לשקלול לשמים בקע לגולגולת, הרי אתם שוקלים חמשה-עשר שקלים במלכות אויביכם; לא רציתם לתקן הדרכים ומרחבות לעולי רגלים, הרי אתם מתקנין את הבורגסין ואת הבורגנין לעולי לכרci (נו"א: לכרים) מלאכים.

סכום המס, ט"ו שקלים, שנocket רבן יוחנן בן זכאי, אין בידינו לבררו, לידע מכמה מיני תשולם חובה מרכיב הוא, ואף דומה, שאין לדיק בו ולומר, שהוא כולל להלוין ובמודיק את כלל המסים שהעלו ישראל. שכן יתכן, שתפס רבן יוחנן בן זכאי שיעור קזוב, „עגול“. אלא שכלי המש העובד, הרי לפניו עדות חשובה ביותר, המאמתת ללא ספק, אף-על-פי שבמקורותינו אין לנו עדות שנייה לכך. הבורגסין הנוכרים כאן הם — ISOQUA = מגדים בלשון יוון. ובבורגנין הון לשון זה, האחרון, דרךם הגיעו בכתבאות רומיות, וקדומה שבנה — מתחילה מאה ב'.²⁷ לפניו אפו המקור הקדום ביותר למציאותן של burg בתרות מציאות רומאית (מסוף מאה א'). שם זה גוררים החוקרים האחרונים²⁸ מן הדרburg הגרמני. ואמנם, דרך כלל הכתובות המדוברות בהם הון של גלית. וספרד — משל המערב (1066 v. P.W. לעת-עתה — ראייה לקיומו רק מן גליה וספרד).

אלא שמצוינו אותו אף בעבר-הירדן.

הבורגנין הלו, הרי הם מגדי-צופים קטנים: א) לשמרות חבולות (סמכים למכרים), ב) לתקיד מטרתי — בתוך הפרובינציה — לשמרות הדרכים. במקום דילוג, וודאי משמשים הם במשמעות השניה²⁹. מקביל למקור דילוג הוא המאמר הבא³⁰: שמוני נוטרה את הכרמים — לא היה נפשכם שומרים לבית המקדש בגאון (כהוגן? קרויס) והיו שמורים (=שומרים) בבורגני הגולה. (גולה — פירושו: מדינות הים, כמו שמצוינו בכרci מלאכים — קסריין וחברותיה³¹).

²⁶ מכילה דר' ישמعال, מסכתא חדשה (יתרו) פרשה א', הורדויידרין, עמ' 4-203.

²⁷ Publications of the Princeton University Archaeol. Expedition to Syria

²⁸ Leyden 1929-1905, p. 122-3. כתובות מס' 283.

²⁹ עי' מ. שוכת, כתובות הבוויגוס וכו', ספר היובל לכבוד אנטון אשטיין, עמ' 273 וAILD.

³⁰ כבר אנו מוצאים בימי רבן גמליאל „עיירות של בורגנין“ ובהן יושבים סורים, תוס' פסחים פ"ב הלכה כ"ג, ירוש' ע"ז פ"א מ' ע"א, בבלי עירובין ס"ד ב', ויקרא רבא סוף פרק ל"ז; דרך כלל היו היז burgani בארבערים, לא רומיים, שעשו תפקיים מטראתים-צבאים למחצה בשירות הצבא והשלטונות.

³¹ שיר השירים זוטא, בובר, עמ' 14. קרוייס, מונומנטה שם, משתבש.

توزאות פלחתת החרובן

רדיפות על הדת. פרשה זו אינה עולה אצל ההיסטוריונים כל-יעקר. ומכל מקום יש לכואורה להעלות מן המקורות שלහן, שבמלחמות החורבן ובஸמוך לה לאחריה, סבלו היהודים קשות מחתמת ה„מציקום“ הרומיים, שהתנוילו להערים על דתם ולבגוד באמונת אבותיהם. אמנם, אין ידים להנitchה, שנגזרה גזירה מפורשת מטעם המלכות, ואף רחוק הדבר מהנitchה; אלא שלמעשה, כמעט ברור הדבר, שהיהודים בא"י (ואף בגלויות, במקומות מסוימים), נאלצו להתייסר יסורים קשים על קידוש השם, ומהם אף גרצחו על ידי האיסטרטיות והשלטונות. סברה זו, מתחילה עשויה היא שחרחתה, הויאל והמסורת מלמדתנו, שרוני נגה דרכ' כלל סבלנות כלפי הדתות הזרות, וביזור — כלפי היהדות, ולא קיפחה בדתיהם של העמיםכבושים²², אף אם גזלה את חירותם ומעמדם המדיני. והוא כנראה טעםם של החוקרים, המתעלמים מליין במקורות, העשויים להעיד לדעתינו על מציאותן של רדיפות דתיות סמור לחורבן הבית בא"י.

ואולם بلا שיא בידינו להזקק עכשו לאotta מסורת על הסבלנות של הרומיים כלפי היהדות כדי להעמיד על מקרים, שבהם סטו מלכי רומי (והנציבים הרומיים) מעמדתם הכלולית הזאת, הרי אנו תייבים להבוחן קודם כל' בין ימים כתיקונם, שבהם היה דרך כלל כוחו של נוחג סובלני זה יפה ובין ימי מלחמה ושלפי מלחמת מלחמת החורבן. שכן „בעידנא דרייחא“ ניטלה הגנה זו שעלה הדת היהודית, וכשם שנתאכزو הרומיים ונשתוללו כנגד היהודים בגופם לרצוח אנשיישלום, זקנים ונשים וטף²³, כך קרוב להנitchה מתחילה, שלא חסן אף על דתם, ועה, היהודים שבא"י וודי הפסכו בפרק' הוזמן הסמור לחורבן *dediticii*, כאמור, ובכן, מן הדיין נשללו מהם זכויות כלשהן, לרבות זכות שמירת הדת; הרי שנעשה ישראל הפקר בין להלכה ובין למעשה, בהם הם של מלחמה ובאים של אחריה (עד שעברה תקופת המבוכה והכיבוש וניתנה לה ליהדות שבא"י מעין מעמד חוקי-ציבורי).

לשם אילוסטרציה נזכיר תחילת את מה שאירע באנטיאquia (המעשים נעשו בימי שהותו של אספינוס ביהודה, ככלmr — בשעה שהלה שימש מפקד ומושל עליון ב„מזהח“) לפי עדותו של יוסף²⁴: יהודי אחד אנטיאקוס, בנו של ראש הקהילה בעיר (הארכון), הלשין על אחיו, שהם מתכוונים להצית את העיר בולה (התקומות). בין המולשנים — כמה „אורחים“ (כנראה בני א"י, שבאו, ייתכן, לתכנית ההתקשרות עם היהודי אנטיאקיה). לאחר שאנשי אנטיאקיה מרצחים את הנחשדים בשရיפה, הרי הם גוררים על כל היהודים לעבוד עבודה זרה, לזבוח. לאليلים ומתייחסים את המסרבים — והם הרבים, רק מועטים הסכימו לזבוח — והנציג הרומי של סוריה נותן ביד בני העיר חיללים שכיעו לאנוש את היהודים

²² להוציא מלחמת בר כוכבא.

²³ ראה דבריו של אספינוס במעשה התועבה שכגד בני טריפיה, שרצו בטבריה ומכarth לעבדים: „אין לנחות כלפי היהודים נוחג הווי מתוקן של משפט המלחמה; הרי הם מופקעים מן החקוק ואין לך דבר אסור כלפייהם“. מלחמות ג' י' י'.

²⁴ מלחמות ג' י' י'.

לעbor על דתם, לחיל שבחות. "ובן בטלה שמירת השבת לא רק באנטוכיה בלבד, אלא אף בשאר כל ערי סוריה"³⁵. אמנם, לפי עדותו של פלביאוס³⁶ סירב טיטוס להיענות לבקשת אנשי אנטוכיה לגרש את היהודי עירם, "שהרי מולדתם ירושלים חרבה, ואי אפשר לגרשם ואין מקום אחר שישכימו אנשיה לקבלם", ואף מיאן לשבר אתلوحות-הנחרשת אשר עליהם נחרתו משפטיה היהודים — תירות הדת! — "ופקד שלא יבטלו". אלא שעמده מדינית קבוצה לימי שלום לחוד, והמציאות, מצד רומי, בשעת מלחמה — לחוד.

ועוד למדנו מן מלוס (סופר ביזנטי, מהה ר', קרוניקון בן אנטוכיה, הוצאה Stauffberg), שאפסinous הקים בדפני המהילה, הסמוכה לאנטוכיה, תיאטרון במקומ שעמד לפנים בית-כנסת, וכותב מעל לו "משל יהודה" ועשה כן "להמרות את רוח היהודים". ואף בקיסרין של ארץ-ישראל הקים משלל היהודים אודיוון, אף הוא במקום בית-כנסת, נחזר ליוسفוס. בפרשה³⁷ שבאה מציר הלה דמות-דיוקנים של האיסיים הרי הוא אומר: המלחמה עם הרומים (= מלחמת החורבן) השפה את כוח נפשם, אשר לא נרתע בפניהם כל. כי כאשר נדוש בשרם בגולגול (= מכונית יסורים אינקייזיונית) ונמתחו כל אבריהם, כאשר נשרפו חיים או נשחקו עצמותיהם וכל כלי-משחית עברו עליהם, ומעניהם אנסו אותם לחרף את שם המחוקק (= משה) או לטמא את בשרם במאכלות אסורין, עמדו בנסיך ולא עשו אף דבר אחד מלאה, גם לא התנגדו אל מעניהם ולא שפכו דם עותם לפניהם, רק נשאו את יסורייהם באור עיניהם ולענו לאנשים אשר הקריבו אליהם את כל-המשחית ובשםה הפקידו את נשמותיהם לאלהיהם כי ישיבן להם (לקץ הימים). ליוצא בדבר אנו קוראים אצל יוספוס במקום אחר³⁸: "רבים ראו את השבויים בתיאטראות שעמדו בכל מיני יסורים ומיתות שונות ולא הוציאו מפיהם דבר לחרף את התורה". ולהלן³⁹: אנשים רבים ראו פעמים רבות את אחינו כיצד מסרו את עצם ליסורים שלא הסכו להוציא מפיהם דבר כנגד תורתם. ולהלן⁴⁰: וכי האיש אשר שמע על אחד או שניים מן היהודים שנעשו בוגדים בתורה או שנכחלו מפני המוות, "ואין אני מדבר על אותה מיתה קלה, שמתים הלווחמים בקרב, אלא לאות מיתות שונות של יסורים קשים, המכילות את הגוף. וסביר אני, כי אחדים ממנצחים הובילו על הכנועים את היסורים, לא משנהה אלא כדי לראות במוחות הנפלא, מציאותם של אנשים, שלגביהם יש רק פורענות אחת בעולם — כפיהם עליידי כובשייהם לעשות מעשה שכנגד התורה או להוציא לגנותה דבר אחד מפיהם" (וראה להלן, פל"ז ועד — רמזים על קידוש-השם של ישראל).

בלא שנוכל לבאר בפירוש אותו פיסකאות שהעתקנו, ובמיוחד זו האחרונה

³⁵ הכלל "יהרג ואל יעבור" רק לכ' העבירות: עבודת זרתו גלו עריות ושביכות-ידנית. להלן ז' ה' ב' והשוה קדמוניות.

³⁶ מלחמות ב' ח' י'.

³⁷ נגד אפיון א' ח'.

³⁸ שם, ל"א.

³⁹ שם, ל"ב.

המעולפת — אפשר במתכוין — לבוש ריטורי סתום, נראה לי, שיש כאן עדות על רדייפות אכזריות וקשות על הדת, בין הארץ ובין במקומות הסמוכים לה, שנעשו על-ידיים או בהסכמה של השלטונות הרומיים⁴¹. על גזירות קשות נגד היהדות בימי הילו נשתיירה בידינו מסורת של ישראל והיא נשתמרה בפירושו של הירונימוס לדניאל, يا ל"ג, שכח הוא אומר על המקרא הנ"ל: וממשכילי עט יבינו לרבים ונכשלו בתרב וכלהבה בשבי ובבזה ימים — היהודים מפרשים את הכתוב לימי החורבן האחרון, ימי אספסינוס וטיטוס, בלוmur: רבים מן העם היו יודעי אלוהים ("משכילי עט") ובגלל שמירת התורה ירצו⁴². דומה, שבנסיבות לדברים האמורים לעיל, יש כאן עדות חשובה לעניין הנידון. ולבסוף, אין להתעלם מכך, שאף "הדיםרכמו", שנודע מתחילה לשמש את צרכי יופיטר קפיטולינוס, היה מן הפגיעה החמורה בדת ישראל, שהרי ממשו: אניסת כל אדם מישראל ליתן ממוני לצורך עבודה זרה.

נגישות דתיות אלו, השעבור המר וועל-המסים הקשה, היושם שבוזאי תקף רביט מן העם עם חורבן הבית וחורבן התקומות הלאומיות (שצפו ועלו לשיאן במלחמה — הגבורה הממושכת), שקיעת הרוח שנגרמה עם דעיכת ההתקלות המשיחית — כראקציה לאחר מאצתה הכביר של האומה ושפע האמונה שפרצת וסתפה את הלבבות בימים הללו — כל אלו עשויים היו למגר רוחם של אנשים מישראל ולהרחקם מעם ומאלוחיהם. ואף שמיתת הקרקע מתחת לאחד מיסודות הגורלה הגדולים — כלל המצוות, הציבוריות הפרטיות, הקשורות בפולחן שביתת המקדש, — עלולה הייתה ליישר רבים מן האמונה בנצח ישראל ובמיוחד לאור התעמולה הנוצרית, שగביה עם החורבן ונבנתה הימנו, כראיה מובהקת לכך שלא ניתנה תורה אלא לשעה, שהרי עט חורבן המקדש בעלי-корהנו בטל קיומו של מצוות הרבה. ואילו ביקשנו לשמעו הד שריד במסורת-חכמים לגלגלי התעומות רוחנית הרבה, שנטקה ונתקעה זכרונה במקורותינו, יכולם היו לקוטטו מאותו מעשה זה, שנשתקה ונתקעה זכרונה במקורותינו, יכולם היו לקוטטו מאותו מעשה זה, שנפטר בתלמוד⁴³ על "פילוסופס" (נווצרי) אחד שגר בשכונתו של רב-גמליאל, ששימש דין (מטעם המלכות) ובשעת בירורו דין אחד מדיני ממונות, אמר לו לרבו גמליאל: "מן יומא דגליתון מארעון איתנטילת אודיתא דמשה ואתהיבת אודיתא אחריתמי"⁴⁴. עובדא זה, שאנו מגלים לגבי הימים הסמוכים לחורבן, יכולם אנו להזכיר עלייה, דרך משל, ממה שנתראש באומה בימים שלאחר מפלת ביתר. מאותו זמן הרינו יודעים על קיומם של "אסטרטיות משומדיים" ששרתו את המלכות

⁴¹ כדי להשוו דברי יוספוס ללוחמים לפני כיבוש החומה השלישית (מלחמות ר' ט' ד): הרומיים תובעים מכל את תשולם המס... ואם יקבלו — לא יתרסו את העיר ולא יגעו בקדשים (בית-המקדש), ייתנו לכל אף את כל השאר. בני ביתכם בני-חוירין יהיו ורכושכם ישאר ברשותכם ויצילו (כלומר ישמרו) את החוקים הקדושים. — כלל הן אתה שומע לאן שatz לא יכנעו — לא ישמרו את החוקים הקדושים.

⁴² L. P., כרך XX, עמ' 567.

⁴³ שבת קטו סע"א-רע"ב.

⁴⁴ מיום שגלויהם מארצם ניטלה תורה משה ונינגה תורה אחרת.

בצד אנשים מישראל הממרים בגזרות-השמד⁴⁴. ואף אלישע בן אביה, שעזע מסורת את געזה "אתר" ובעט ביהדות משרה, "ליישנא דרבנן חוצפית המתורגמן"⁴⁵ הוה גרייר ליה דבר אחר⁴⁶, הוא יצא ללמד על الآחרים שכמותו, שנתייאשו מן האמונה ונתרחקו מעםם "ופרשו מדרכי ציבור" לילך בדרכי הגויים. וקרוב להנחת, שאותם "פורקי עול" ו"מפירי ברית" ו"מגלים פנים בתורה" (מגלי פנים, כמשמעות היסודי — מעז פנים לכפור בתורה ולדחותה). שמקורות-התנאים מרובים בהם בכמה מקומות — ויש מהם שנאמרו בדור החורבן, כגון המאמר שבפי ר' אלעזר המודעי⁴⁷: המחלל את הקדשים וה מבזה את המועדות... והמפר בריתו של אברהם אבינו והגלה פנים בתורה וכו' אין לו חלק לעולם הבא — רבים מהם הגיעו לכך מהמתאות מציאות קשה ומיאשת שעם חורבן הבית, אף-על-פי שגם מפני החורבן לא נעדרו שכמותם לחלוין, בהשפעת גורמים אחרים (אידיאולוגים מעיקרים). ועוד משלם הימים שבין החורבן ובין מלחמת בר-כוכבא במסורת שבתוספה⁴⁸: "הרבה (משוכים) מלו בימי בונכויבא". אין בידינו לברר זמנה של "משיכת ערלה" זו, דבר זה נגשה לעשותו בשיעורים הבאים; מכל מקום ברוד, שימושים אלו של "הפרת ברית" קדמו למלחמת בר-כוכבא; וקרוב ביותר להנחת, שאף הם כרוכים היו בפדרעניות שעברו על האומה וביאוש-הלבבות שתקף אנשים מן העם. אותה מציאות נראת שבאה לידי ביטוי אף בעדותו של מחבר "ספר ברוך הסורי", הכותב (מ"א ג'): כי ראייתי רבים בעמך אשר עזבו את בריתך ויפרקו מעליהם על תורתם. — החחה הכותבת את דבריו הנ"ל בא"י בדור החורבן, רואה נגד עיניו את המציאות שעלה (או גברה) עם חורבן בית המקדש.

אתם אישים מן החכמים, שעתידים היו לאחות את הקראים בעט ולקומם את עולמו — התעצמות גדולה הייתה צפוייה להם במאזיהם להחיאתה ותקומתת של האומה.

IMALAHORBEN NCGNEH YEHODAH AL THATH ADMINISTRATZIA HISHIRAH SHL ROMIM (LEHZIA AT H"URIM) SHBHAKFAH SHL A"Y HAYADIT, CGUN KISRIN, SHISHBO BHAN AF YHODIM VELHZIA AT MLCOT AGRIFFS = UBRAYHEIDEN HAZPONI VEBIRATHA PNISS, LRIVOT CHALK SHL HAGILLI VBTOKO HAIR TEPRIA; YSH HCMIM HSABORIM SHAFF ZIFORI H"URIM SHICHT HAYTA LMLCOT AGRIFFS MALAHORBEN, ALA SHAIN DRAYHAM MOCHIM). GIBVIM HAMSTIM VESAR HAYBIHMOMO VEHGOF LMLCOT MOTEL HAYA BMISHRIN UL SHALTONOT. CIYZA BDVAR AF HAFIKOTH HATBARTI BICALLO: HENGAGAT HAYSHOBIM VEMOSDOTHAM, HAVTAN HAZIBURI VCIYZA BZOH MTSOR HAYA BIDIA SHL HAGHALA HAFROBINGIZIALIT HAYOMAIT. NM

⁴⁴ ב"ר פרשה פ"ב, הוצ' מיאודור-אלבק עמ' 985.

⁴⁵ בהגדות התלמוד, שני מקומות: דגברא רבא.

* = לשונו של רבי חוצפית המתורגמן — היה גורר אותו דבר אחר (=חוזר).

⁴⁶ קידושין לט ב, חולין קמ"א.

⁴⁷ אבות פ"ג פ"א.

⁴⁸ חוס' שבת פט"ז ה"ט, הוצ' צוקרמןDEL עמ' 133. השווה ירוש' שבת פ"ט י"ג ע"א
ויבמות פ"ח ט רע"א ובכלי יבמות עב א.

توزאות מלחמת החורבן

המוסדות המשפטיים בתחום המשפט הארץ, בעניינים בעלי-עליה, מפוקחים היו מטעם המלכות וממנויים על ידה, בפרק הזמן הסמוך לחורבן. ואין צורך לומר, המשפט הפלילי: דינרינפשות ושאר עונשי-גוף הקשורים בעברינוות⁴⁹. ומכל-מקומ, אף אז וודאי נשתייר משחו מן ההנהגה העצמית בישובי הארץ. הclfרים והעיריות, אולי-אפשר היה — מגורמים פראקטיים — שלא לשמש בהנחתם באנשי המקומות, וכן הערים וכיוצא בהן. קרוב להנחת, שלפחות בכמה זכמה מקומות משך קיומם של מוסדות ההנהגה המקומיות, אף אם נתקפה סמכותם ונשתנו פניהם והוחלפו אישיהם. אף בגיבוי המשים, הדין גותן, שנתמננו לכך רבים מן היהודים כפקידי המלכות (ה„גבאים“ היהודים מוחרים הרבה פעמים במקורות התנהאים, אלא שאין לנו עדות לימים הסמוכים לחורבן). ולענין המכסים: הרי גגו הרומים להחכירים, אף בתקופת הקיסרות (שלא כמעט שלא הוחכו דרך כלל אלא בימי הרפובליקה). ואין מקום לפקפק בכך, רבים מן המוכסים הללו — שלידם הוחכו המכטים שביהודה — יהודים היו. כיוצא בדבר היו שנתמננו לשימושים אחרים, כגון הפיקוח על עשיית חובות-גופניות, שנתחייבו העט למלאות, ולרבות שירותים משמורות מסויימים, והוא הדין לפני המשפט. בכמה תחומיים (בעניינות שאינם חשובים) וודאי טיפלו בכך הרשות המקומיות (שקיים משך לפני החורבן), ואף אם פקידי המלכותocaים היו להתערב לדין לעצם.

מי הם אפוא היסודות החברתיים, שהיו ביום הראשוני לאחר המלחמה נושאיה המבנה הציבורי בתחום ההנהגה המקומית, חי הכלכלה של הארץ והזיקה לאדמיניסטרציה הרומית? היו בהם מתחילה בעלי-ממון ואנשי-יחס, שהניגנו את הרבים בישוביהם לפני המלחמה, ושבגדתם לא נתרעה בהרבה, אם מפני שישובים הללו לא נלחמו ברומנים (כגון ציפור) דרך כלל, ואם מפני שהם עצם פרשו מן המורדים. אישים הללו לא כולם קשים היו לעם: מהם יהודים כשרים, שלא שיתפו את עצם במלחמה לאו דווקא מהבת ממון. הללו יכולו לשמש לאחר החורבן משען חברתי וכלכלי-ציבורי לעם שבריהם, ולסייע להתגבורות היישובים. יתר-על-כן, אף אלו שטרחו במלחמות, לא כולם השיגתם ידם הנוקמת של הרומים, וקרוב להנחת, אף ממעוטי הממון, שזכו להשפעה ולעמדת הנהגה באומה בפני הבית, נצטרכו עם רבייט מאלו, על מנת להקל מכובד המצוקה והתמוטה הכלכלית והחברתית, שנתקעה בהן הארץ עם החורבן. ואולם כבר ראיינו למללה, שהמלחמה גררה עמה שינויים עצומים בעמדם הכלכלי של היהודים בארץ. עמדו על הפקעת הקרקעות והעברתן — בכמה דרכים — מרשות לרשויות, והרי הקרקע שימשה באותו הימים עיקר בסיסו הכלכלי של אדם מישראל ביהודה ועיקר המשק הלאומי בכללו. עובדא זו גרמה לעלייתם של יסודות חדשים בצד, להתווותם של מעמד „תקיפת בעלי-זרע“ ורכיש. מוסף לכך, אותן יסודות סייעו את הרומים בידים, וודאי הורכבו על הציבור, כמניגים ובעלי-שרפה. מן החוגים הללו, יש

⁴⁹ במשמעות חכמים: קודם לארבעית שנה עד שלא תרב הבית ניטלו דינרינפשות (ירושלמי טנהדרין ס"א י"ח ע"א).

להנית, באו רוב ה"גבאים" לגיבוי המסיטים ו"המוסיטים" – "חוכרי המכסיים וגובייהם", כל אותם אישים ושכבות – פועלתם בעם ובארץ דרך כלל מכוונת הייתה לרעתה של האומה, הן מבחינה ציבורית חן מבחינה לאומית ורוחנית⁵⁶.

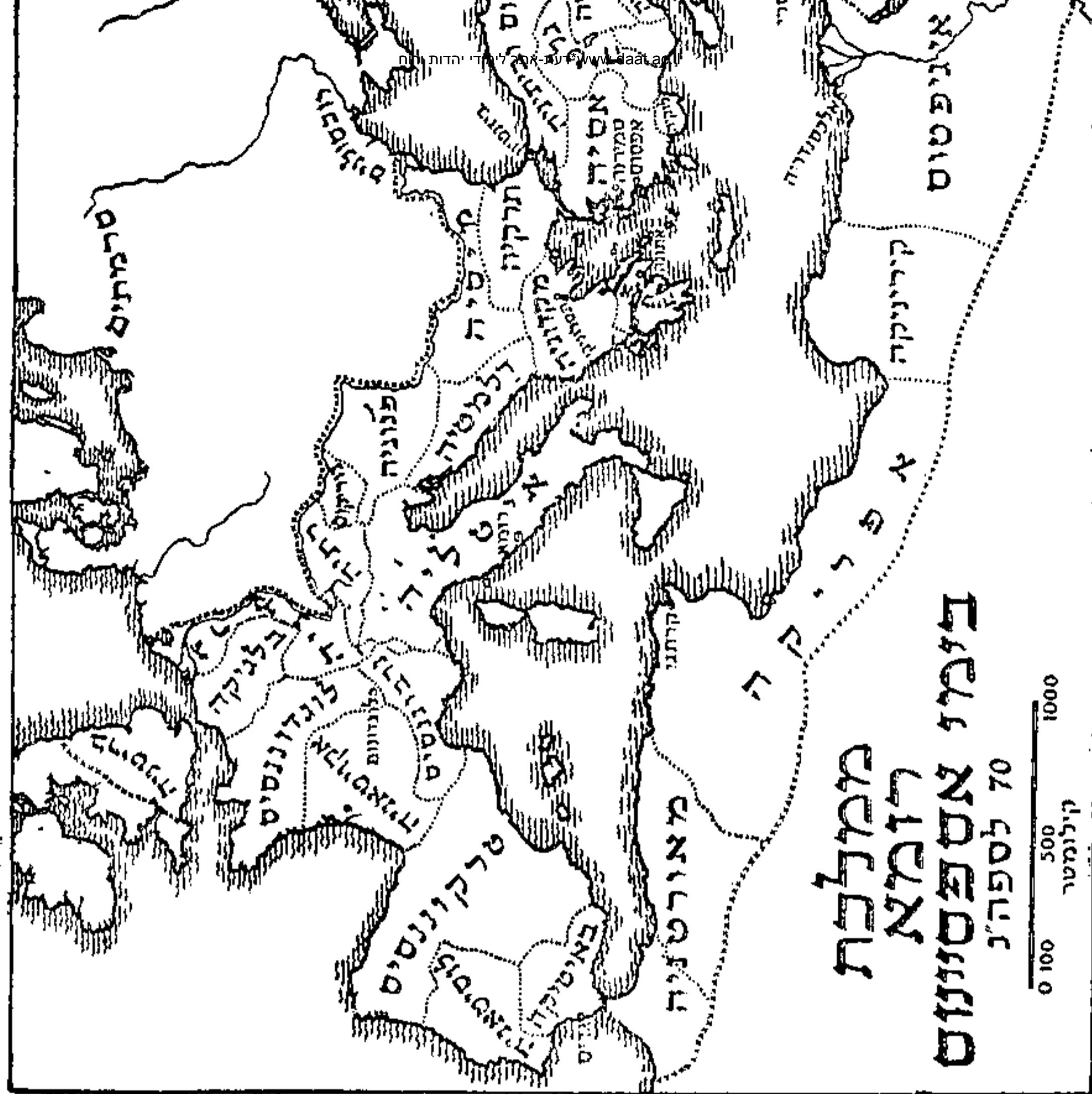
החכמים שבאו לייסד את מבנהו החברתי והדתי-לאומי של העם היהודי נתקלו בראשית דרכם באותה מציאות סוציאלית קשה שהוכרנו ונאלצו להיאבק קשה לסלקה או לפחות את כוחה.

ליד זמירות המדברים במסורת-תנאים על "הראשים" שלא-חכמים, הוגנים שרה על הציבור ומייעים אותה הרי אתה מוצא מקורות הרבה, המעלים אותם יסודות חברתיים הרודים בעם וערשקים אותו וניבנים מהורבנן וממצוקתו ומשמשים את השלטון לרעתם של הרבים. מקורות הללו רבים הם, אלא שאין אלו רשאים להזכיר כאן אלא אותן מסורות, שנאמרו בימים הסמוכים לחורבן, אם בזודאי מאם בדרך ההשערה.

⁵⁶ יודאי לא בלבד מן העולים" הללו שמלאוחר המלחמה באו אותם "בעליזרווע" נשחתים, שנגנו שרה על הציבור וקייטזו בו פעמים מتوزע התהברות עם שלטונות-טרומי, אלא אף מלפני החורבן נשתיירו מן היסודות הללו – בעלי היחס והטען, שידם תקיפה הייתה על הרבים, ונסחטמו בשרטם כדי לעסוק את הציבור. מעוזתו של יוסף ומאודותם של תנאים יודעים אני, דרך משל, על חוני בהנימ נדולים מסויימים שפשטו את ידם הדרעה באנשים הרבה והרבו שתיבות וחמס בארץ. אולם שמא כדי להעתיק מסורת-אגודה זו שלטהן, ואפיקעל-פי שבאזורתה הריהי יציר זמן מאוחר, מכל מקום אין נמנע, שהיה אוצרת במוחה עיקרי עובדות מן הימים הסמוכים לחורבן ומלאוחריו. בירושלים תענית (פרק ד' ס"ט ע"א) למדנו: ולמה הרבה (ביתר) על שהדריקת נירות לאחר חורבן בית המקדש, ולמה הדליקת נירות, שהיה בולוטי ירושלים יושבים ב_amp;utz המדינה וכדו דהוון חמוי בר נש כליק לירושלם הוון אמרין ליה: בגין דשמעין ערך דעת בעי מטבחה ארכונטס ובולבוטס. והוא אמר לנו: לית בדעתני, בדייל דשמעין ערך דעת בעי מטבחה אוסטיא דילך. ותוא אמר לנו: לית בדעתני והות חברית אמר ליה: מה את בעי מן דין, כתוב ואני חתום והות כתיב וחברית חתום. והוון שלחין אוניתא לביר ביתה ואמרון ליה: אין אתה פלניא מייעול לאוסטיא דיליה לא תשבקינית, דהיא זבינה גבן. וכיוון דהו שמע מנהון בן הוה אמר: הלואי איתבר ריגליה דההוא גברא ולא סלק לירושלים. הרא הוא דכתיב: צדו צעדיינו מלכת ברחוותינו, צדו צעדיינו – אצדי אורחותית דההוא ביתא! קרב קיאנו – קרב קיציה דההוא ביתא! מלא ימינו – מלא יומי דההוא ביתא! אוף איננו לא נפקו טבאות – שמח לאיד לא ינקה.

[...המדינה, וכשהיו רואים אדם עולה לירושלים, היו אומרים לו: בשבייל שעמונו עלייך, שאתה מבקש לישות ארכונטס ובולבוטס. והוא אומר להם: אין בדעתני. בשבייל שעמונו עלייך שאתה מבקש למוכר נכסיך. והוא אומר להם: אין בדעתני. והיה חבריו אומר לו: מה אתה מבקש מזה? כתוב ואני חתום. והיה כותב וחביריו חותם. והיו משלחים שטר מכירה לבן-ביתו ואומרים לו: אם יבוא פלניא ליכנס לנכסיו אל חניחותה, שהם מוכרים לנו, וכיוון שהוא שומע מהם כן, היה אומר: הלואי נשברה לנו של אותו איש ולא עלה לירושלים. זהו שכחוב... שמו דרכיו של אותו בית...].

האגודה כצורתה – מינויי "ארכונטיס ובולוטין" יש לאחריה (תחילת מאה ג'), ואולם גוף העובדא – השימוש לרעת הצד "גדולי המדינה" במעמדם בהנהגת-הציבור לשם עושק וחמס, – בדרך האמורה באגודה, אין יסוד לשולח את מציאותה. ייתכן שנשתקעה באגודה זו מסורת-קדומות המשקפת את המציאות החברתית של ימי מלחמת החורבן ואף את מוצאהיה הקשות לנבי אנשים מן העם שתרחקו מלייתו את ידם לירושלים הלווחמת בגל המציאות הקיימת.

תויזאות מלחמת החורבן

א. משנת סוטה בסופה: רבי פנהס בן יאיר אומר: מחרב בית המקדש בושו חברים ובניהם (= השועים בעם) וחפו ראש ונידלו אנשי מעשה וגברו בעלי־זרע ובעלי לשון ואין דרש ואין מבקש ואין שואל. על מי לנו להשען צל אבינו שבשמים. — רבי פנהס בן יאיר חי במחציתה השנייה של המאה ב'. אולם בהוצאה לו, בכ"י מינכן וביעקב (דף דא' עט) : ר' אליעזר הגדול אומר וכו'... בן דור החורבן.

ב. אסתר רבה בראשו (מדרש אבא גודיו, הוצאה בובר, עמוד א') : אבא גוריון איש צידן (= צידן) משומך רבנן גמליאל אמר ה' דברים: מדגיאו דיני שיקרא (משרבו דיני שקר, שלא־חכמים, מאושרים מטעם המלכות) סגיאו שהדי שיקרא מדגיאו דילטוריא סגיאו ממוניהו דגוביין חטופין (ממונם של בני־אדם נחטפים ונלקחים על־ידי המלכות) מדגיאו אפייא חזיפתא איתנטיל יקרה דבני אנשה וכו'. (אמנם יש נוסחות אחרות שאינן גורסות: משומך רבנן גמליאל).

ג. אבות דרבי נתן (נוסחה ב', פרק ל"א, הוצאה שכטר 67) : הוא (= רבנן בן זכאי) היה אומר, כפו את הילדים (נו"א: התלמידים) מגאון ופרשום מבעליבתיהם, מפני שבעליבתיהם מרחיקים מדברי תורה... הוא היה אומר: בעזון ג' דברים בעליותיהם נמסרים למלכות (= הפקעת נכסיהם), על שהם מלאויס־בריבית וכובשים שטרים (= שטרות) פרועים, וכוסקים צדקה ברבים ואינן נותנית (ועל שפוקין על מעליותם וננותנים העול והמס על העניים והאביונים האומללים — נוס' אחר); ועליהם הוא אומר: ארור האיש אשר לא יקיים את דברי התורה הזאת (דברים כז כו) — אלו בעליותיהם. "גאון" וודאי עניינו עשר המשמש בסיס למעמד של שלטון והנאה בצדוק. כד בגיטין לו א: תנין רב יוסף "ושברתי את גאון עוזכם" — אלו בולאות שביהודה. ובפרט, בחקותי פרש ה' (הוץ' וויס, דף קי"א ע"ד): אחרים אומרים "ושברתי את גאון עוזכם" — אלו הגיאים שהן גאנט של ישראל, כגון פפוס בן יהודה ולוליגנוס אלכסנדרי וחבריו (הם הם, העשירים שהקימו טרפזין של כסף ושל זהב — להקמת המקדש — בימי אדריאנוס הראשונים; לפי האגדה, בב"ד פס"ד, תיאודור, עמ' 710).

תמונה בולטת של מציאות חברתיות קשה עליה לעינינו מן המקור שלහלו. שזמננו אינו ברור, אלא שאפשר ליחס את הקווים העיקריים המשורטטים כאן לפתק'ה זמן שאנו עומדים בו. תוספתא סוטה פ"ד ג—ה, צוק, עמ' 320 (בבלי סוטה מז ב): משרבו בעלי־הנאה בטל כבוד תורה ונתקלקל הדין (בבלי: רואי פנים הדינין ונתקלקלו המעשים ואין גות בעולם)... משרבו הרואין (בבלי: רואי פנים בדין) בטל "לא תכירו" ופסק "לא תגוררו" ופרק מהם עולישמים וهم ליכו עליהם מלך בשרגם; משרבו מטלי מלאי על בעלי־הנאה, הרבה שוחר והותה משפט והיו לאחר ולא לפנים. ושם הל' ז—ח': משרבו "מקבלני טובתך ומחזיקני טובתך" רבו "איש היישר בעינו יעשה", ושרה כל המלכות כולה ואולה ונוללה.

¹⁵ ראה פירושו של "גאון" זה ביתר פירוט, alleen, "גאון, גאים", תרבית תש"י, עמ' 111–106.

משרבו "איש תישר בעיניו יעשה" שפליטים גבاهו וגביהם שפלו. משרבו צרי-העין וטורפי טرف, הון הון שופכי דמים, רבו אומצי הלב וכל אחד ואחד קופץ יד מחרבו. משרבו "אחרי בצעם לבעם הילך", רבו "האומרים לרע טוב ולטוב רע"; משרבו "האומרים לרע טוב ולטוב רע", נתמלא כל העולם כולם הוא. משרבו מושכיה-הרוק נתמעטו התלמידים ובטל כבוד תורה; משרבו היהיריות התחלו בגנות ישראל להינשא ליהיריות, לפי שאין דורנו רואת אלא לפנים; ושם ה"י: משרבו מקבלי צדקה מן הגויים, התחלו הגויים להתרבות וישראל להתמעט ואין נוח בעולם לישראל.

המסודת מעלה לעינינו דמות בהירה של מעמד חברתי שלטני, גוהג שורה על הציבור בשחיתות ובעושק וביירות, ובוטע במסורת התורה ובמסורת הענוה והצדק, — נחלת האומה מדורות — ומוגלים עצם "למלכות בשורדים" היא מלכות רומי, המסייעת להניב את הרבים בדרכים המקללות.

מעמדה של הפרובינציה היהודית מאחר החורבן עד לשנת 135 משוהגלה ארכילותום, בנו של הורדוס, לגליה במצאות אוגוסטוס קיסר (שנת 6). נעשתה ארץ-ישראל חטיבה של מלכות רומי (להוציא שנות מלכו של אגריפס הראשון, 41–44); אלא שמעמדה מבחינה אדמיניסטרטיבית מיוחד היה במינו. היהודה לא נידונה כפרובינציה לעצמה, ואף לא חלק של פרובינציה אחרת. היה שימשה מעין נספח-טפילה לסוריה. זיקתה שלה לפרובינציה הסורית נתבטאה בעיקר בימים טרופים כשמיריות או סכנות מרידה מצויות בארץ. אותה שעה היה נציבה של סוריה (מושבו באנטיאוכיה) מגיע לארץ ומתרב בסיטווע חילوتינו, שפעמים הביאם עמו, בגעשה ביהודה ובירושלים ו"משכין שלום". השלטון הרגיל היה מסור לידי של Procurator — קוצאנזיאן (אצל יוספוס), שהוא מממד הרכובים (equites) וישב בקיסרין. מאחר החורבן הפכה היהודיה פרובינציה עצמאית (אפיקעל-פי שיש מקום לדין בכך, אם גם אז לא גתקיימה זיקתה של יהודה לסוריה בתחוםים מסוימים, כמו שאמרנו לעיל). השלטן המוחלט היה מסור בידי הנציב שהיה בן הממד הסניטורי, ששימש בתואר (המלא) legatus Augusti pro praetore (provinciae Iudaeae). בתואר זה מצוי שמו של הנציבים ביהודה בין החורבן ובין מלחת בר-כוכבא בכתבות רומיות (למשל: 12117 III C.I.L. משנת 107–109).

לאחר שנת 134 נקרא הלה: Syriae Palaestinae leg. Aug. p. p. prov. Syriae Palaestinae — ה"י Procurator. דבר זה שימש מושל אחר — בתחום הפיננסים של הפרובינציה — ה"י Procurator. לאחר זה אנו למידים לימים התקופים לחורבן מופיע של יוספוס (מלחמות י' ו' ו'): הנציב הראשון למן החורבן — בסוט, והפרוקטור שלו ליבריום מקסימוס; אלא שאף הכתובות מעלות מציאותו של הלה. (לפני בר-כוכבא: Procurator. C.I.L. 5776 III L.S. Dossau I, מס' 1369 ולמאת הששית דיסוי שם מס' 1330). שלא כנוהג הרווח

² לתולדות השם פלטיני ר' Noth, ZDPV, שנה 1939, עמ' 62.

תוצאות מלחמת החורבן

של מלכות רומי להגנות לגינוי רק בפרובינציות של גבולי הממלכה בלבד (כגון סוריה, קפડוקיא — מלפי ארמניה), השכין אספסינוס ביהודה, שהיא ארץ "פנימית" לגיון כחיל-צבא קבוע, הוא הלגיון העשרוני legio decima Fratensis שנשתתף במלחמה החורבן. עיקר קסרקטינו בירושלים. הנציב שימש גם מפקד אותו לגיון, אלא שליד הלגיון הוה חנו בארץ יתידות-צבא אחרת, "שהיו מפוזרות במקומות שונים בארץ", בלשונו של יוסף⁵³. מקצת מן היחידות הללו, שמותיהם מפורשים בדיפלומה צבאית (רומית) משנת 86 (ימי דומיטינוס) הם: גודדי-עזר auxilia מארצות רחוקות⁵⁴ (חילותה העור שכנו בארץ לפני החורבן, הם בני קיסרין ובני סיבטיאן, העביר אספסינוס מיהודה לפרובינציות אחרות)⁵⁵.

עד שאנו באים לדzon בתולדות התהווותה של ההנאה המרכזית היהודית בארץ בפרק-זמן הניכון ובזיקתו של תהליך זה ליחסה של המלכות, علينا לעמוד קזרות על העדריות הכלליות במקורות לעניין גוירות מדיניות (ואדמיניסטרטיבית), שחלו בימים אלו. תחילתה היה מנהדין להזכיר עדותו של סואיטונוס על גיבוי מס' היהודים שהחמיר בימיו של דומיטינוס ושהביא לידי התחששות של רבים ליהדותם מפני גוירה זו. אף ידוועת הן גוירותו של הקיסר הלה בנגד ההתיהדות, שתי עובדות הללו, אפ'על-פי שבמיישין נוגעות הן לפיה המסורת היהודים שבגולה, מכל-מקום ווזאי פגעה, במרובה או במעט, אף היהודי ארץ-ישראל. אלא שראי שבנדזו בכך לכשגיע לפרש רבן גמליאל, הויאל ופעולתו של זה מתקשחת בגוירותו של דומיטינוס בסוף ימי. הוא הדין כלפי עדותו של איסיבוס⁵⁶ על דומיטינוס, שפקד להכרית כל זרע בית דוד, ושבגלל כן «כמה רדיפה על היהודים», שאף עדות זו נצטרך לברר בפרשת המעשים של רבן גמליאל. את שעליינו לעין בו כאן הוא תחילתה, עדותו של אב-הכנסייה הב"ל⁵⁷ על אספסינוס שפקד אף הוא לחפש אחרי בית דוד ולהכחידם "כדי שלא ישאר זכר למלכות יהודה". עדות זו, שנעתקת אצל רבים מן הנוצרים שכתו אחורי איסיבוס, יש חכמים המפקקים במקורוֹת, כגון גוסטֵר (225+) ואחרים, הויאל והם מניחים, שככל עצמה לא נאמרה על-ידי איסיבוס אלא בדרך ההיקש משיקול-הදעת מנהגו של דומיטינוס, לפי שהמסורת על גוירה זו של דומיטינוס אמרה אצל איסיבוס מפיו של היגייספוס (מן המאה הב'), הרי שקדומה היא; ועדותו על אספסינוס (וטיטוס) סתומה היא, ומדעתו נאמרה. לדעתם, רחוק לומר, שהמסורת על גוירת אספסינוס "המצאותו" של איסיבוס היא. ריתכן שאף אותה לכה איסיבוס מספרו של היגייספוס *απαγόμενος*, ומה שלא הזכיר את בעליה של המסורת, יש לבאו בטעם אחר (שהצל דומיטינוס צירף היה להזכיר את היגייספוס מפני מעשה צאצאו של יהודה — אחיו ישו שהובאו

⁵³ מלחמות ג' ח א.

⁵⁴ C.I.L. 3 עמ' 857 וראה דרמשטט R.E.J. I, עמ' 33 ואילך.

⁵⁵ קדמוניות יט יט ב.

⁵⁶ תולדות הכנסייה ג' ח ט, השווה לבירוניון של הירונימוס-איסיבוס, P.L. כרך זזואן עמ' 2—461.

⁵⁷ שם, ג יב ב

לפניהם דומיטינוס ונחקרו עליידו וכו') ואפי-על-פי שאין עדות זו נאמנת עליינו בזדאות (השווה שירר I 661), מכל מקום אין ידים לדחותה לחלוטין, ולהלן אזכור להחטעק בה. על-כל-פניהם מסתבר להגית, שהמלכות השגיהה בקפדיות שלא יקומו בארץ אנשים וחוגים בעלי השפעה לשמש מנהיגים מרדניים. ואף אין טעם לשלוול לחלוטין אפשרות של נסיונות התארגנות, לשם המנגדות למלכות כהשערתו של חכם אחד⁵⁸. בדבר מרידה של היהודים בארץ בשנת 85—86. עיקר ראייתו היא מן הדיפלומת הצבאית שמאotta שנה, שהזכרנו תחילתה, שכן דרך כלל נהגו לשחרר את החיליות לאחר גמר שירותם ולצינן בדיפלומות הנитетנות להם אותה שעה את פיטוריהם מן הצבא ב*missio honesta*. ואולם החיללים הללו, שהרתו ביוזמתם, אינם משחררים (שאין "השחרור בכבוד" נזכר כלל), אפי-על-פי שניתנות להם אותן זכויות, שנางו להעניקו לחיללים עם גמר שירותם — זכות אזרח רומי, משפט הנושאין, מכאן שהיתה מרידה (או מסיטה מרדנית) בארץ. ולפיכך עיכבו את האסטרטיות ולא פטרוט. ברם, חייבים אלו לא ציין עם שירר⁵⁹, ש"אין מסקנה זו הכרחית". ונראה בעיני שיתacen לפרש עובדא זו בזיקה למה שהוא לידיים מדיפלומה צבאית שמן נובמבר שנת 88 המודעה, שבאותה שעה נתרכזו יהדות-צבא מרובות בסוריה, כנראה בזיקה לסתוכת מלחת-הפרטים שהיתה מצויה בימים הנ"ל. אפשר אפוא שאף עיכובם של החיליות ביהודה קשור הוא בהכנות הללו (שהותן יהדות מורכבות היו מתיילים של פרובינציות מערביות, והשהו אותן במזרחה מן הסיבת הנ"ל).

⁵⁸ דרמשטטר, R.E.J. I לשנת 1880, עמ' 33.

⁵⁹ שם, עמ' 66.